

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

PRAKSİS

DÖRT AYLIK SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ SAYI: 60

Krizler Çağında
Coğrafya ve Mekan

PRAKSİS

Praksis, sosyal bilimlerde tarihsel materyalist bakış açısını savunmayı ve yaygınlaştırmayı amaçlar. **Praksis**, sosyal bilimlerin her alanından kuramsal makalelere, ampirik araştırmalara, kitap eleştirilerine ve bilimsel etkinlik değerlendirmelerine açıktır. **Praksis**, tarihsel materyalizm içerisindeki belirli bir yaklaşım ya da akımı benimsemez, tarihsel materyalist geleneği bir bütün olarak sahiplenir.

Yayın Kurulu: Adem Yeşilyurt, Ali Ekber Doğan, Ali Orhan Tekinsoy, Ali Rıza Güngen, Ali Yalçın Göymen, Aslı Kayhan, Aylin Topal, Barış Karaağaç, Burak Gürel, Bülent Batuman, Cenk Saracoğlu, Coşku Çelik, Çağlar Dölek, Çiğdem Demircan-Simon, Demet Özmen, Deniz Parlak, Ebru Deniz Ozan, Ecehan Balta, Elif Karaçimen, Emre Arslan, Erden Atilla Aytekin, Erkal Tülek, Ersin Aslıtürk, Ezgi Pinar, Ferda Uzunyayla, Fuat Özdiñ, Gökhan Demir, Görkem Akgöz, Hülya Kendir, İbrahim Gündoğdu, Kasım Akbaş, Koray Yılmaz, M. Gürsan Şenalp, Melahat Kutun, Melda Yaman, Melek Zorlu, Melih Yeşilbaş, Muammer Kaymak, Mustafa Bayram Mısı, Mustafa Kemal Bayırbağ, Mustafa Şener, Nazır Kapusuz, Nevra Akdemir, Nuray Ergüneş, Özgür Mehmet Kütküt, Remzi Altunpolat, Sevilay Kaygalak, Sinan Kadir Çelik, Sinan Yıldırım, Sümercan Bozkurt, Taylan Koç, Tolga Tören, Umut Ulukan, Ümit Akçay, Zeynep Ceren Eren

Danışma Kurulu: Ahmet Haşim Köse, Ahmet Öncü, Asuman Türkün, Ateş Uslu, Berna Muftuoğlu, Besime Şen, Cem Somel, E. Ahmet Tonak, Erinc Yeldan, Fadime Gök, Ferdan Ergut, Galip L. Yalman, H. Tarık Şengül, Hakan Güneş, Hatice Kurtuluş, Işıl Ünal, İşaya Üşür, İzzettin Önder, Korkut Boratav, Kurtar Tanyılmaz, Mehmet Okyayüz, Mehmet Türkay, Metin Altıok, Mustafa Kemal Coşkun, Nail Satlıgan, Ömür Sezgin, Özgür Müftuoğlu, Pinar Bedirhanoglu, Selime Güzelsarı, Semra Purkis, Sibel Özbudun, Sungur Savran, Taner Timur, Tülin Öngen, Yasemin Özdek, Yasemin Özgün, Yücel Demire, Yüksel Akkaya, Zülküf Aydın

Uluslararası Danışma Kurulu: Adam Hanieh, Adam Morton, Al Campbell, Alberto Toscano, Alessandra Mezzandri, Afredo Saad Filho, Alexander Gallas, Barbara Foley, Bob Jessop, Christos Boukalas, Claudio Katz, Costas Douzinas, Devan Pillay, Etienne Balibar, Farhang Morady, Greg Albo, Jamie Gough, Joachim Becker, Jonathan Joseph, Kees van der Pijl, Leo Panitch, Leslie Gates, Lin Chun, Marc Edelman, Marcel van der Linden, Michael Löwy, Mustafa Koç, Nicos Trimikliniotis, Panagiotis Sotiris, Patrick Bond, Paul Reynolds, Sedef Arat-Koç, Sonja Buckel, Tamas Krausz, Ursula Huws, Werner Bonefeld

Praksis Dört Aylık Sosyal Bilimler Dergisi: Sayı 60, 2022-3

ISSN: 977-1302-8618-60

Editör: Ali Rıza Güngen

Yayın Sekreteri: Ümit Özger

60. Sayı Editörleri: Bülent Batuman, Ezgi Doğru, İbrahim Gündoğdu, Mustafa Kemal Bayırbağ, Nevra Akdemir

Sahibi: Dipnot Bas. Yay. Paz. Ltd. Şti. adına Emirali Türkmen

Sorumlu Yazışleri Müdürü: Mustafa Bayram Mısı

Yayın Türü: Yılda üç sayı çıkan, yerel, süreli, bilimsel hakemli dergi

Yayın Yeri: Selanik Cad. No: 82/24 Kızılay Ankara

Kapak Tasarımı: Erkal Tülek

Kapak Uygulama: Duysal Tuncer

Kapak Fotoğrafi: Olgu Çalışkan

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Yayınları

Basım Yeri: Sözkesen Matbaacılık A.Ş. (Sertifika No: 46586)

İvedik OSB 1518 Sok. Mat-Sit İş Merkezi 2/40 Yenimahalle/Ankara.

Satış ve Dağıtım: Dipnot Yayınları

Selânik Cad. 82/24 Kızılay, Ankara. Tel: 312 419 29 32

Praksis eski sayılarını www.dipnotkitap.com adresinden alabilirsiniz.

Abonelik koşulları için lütfen www.praksis.org / www.dipnotkitap.com siteleri i ziyaret ediniz.

Praksis'in bütün yayın, dağıtım ve satış hakları Dipnot Yayınları'na aittir.

Web: www.praksis.org

E-posta: praksisiletisim@gmail.com, praksis@praksis.org

Praksis **ULAKBİM** Sosyal Bilimler Veritabanı ve **EBSCOHOST** tarafından taranmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantev.org>

İçindekiler

- 5 | Bu Sayıda
- 7 | Bölgeselliğin (Territoriality) Mekânları, Coğrafyası ve Krizleri Üzerine Bir Deneme *Sinan Cem Kızıl*
- 31 | Pandeminin Gölgesinde Otoriter Devletin Kentsel Gündelik Hayata Müdahaleleri *Eray Aktepe*
- 59 | Krizlerden Öteye, Kentte Yürüebilmek *Segah Sak*
- 71 | Modern Kıyının İnşası: 19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İstanbul'da Dört Kıyı Dolgu Projesi Üzerinden Toprağın ve Kentsel Dönüşüm Atığının Metabolik Akışı *Esra Sert*
- 93 | Stadyomdan Arenaya Türkiye'de Stadyumların Dönüşümü *Rahşan İnal*
- 113 | Kitap Eleştirisi: "Kentlerin Türkiyesi": Eski Şarap, Yeni Şişe *İbrahim Gündoğdu*
- 123 | Kitap Eleştirisi: Tamamlanmamış Kentsel Devrim: Günümüz Türkiye'sinde Kent, Kriz ve Gündelik Hayat *Havva Ezgi Doğru*

Contents

- 7 | An Essay on Spaces, Geography and Crises of Territoriality *Sinan Cem Kızıl*
- 31 | Authoritarian State Interventions in Urban Daily Life in the Shadow of the Pandemic *Eray Aktepe*
- 59 | Walking in the City Beyond Crises *Segah Sak*
- 71 | The Modern Coasts of Istanbul: The Metabolic Flow of Land and Urban Renewal Waste Through Four Coastal Projects From The 19th to the 21th Century *Esra Sert*
- 93 | From "Stadyom" to Arena: Transformation of Stadiums in Turkey *Rahşan İnal*
- 113 | Book Review: "A Turkey of Cities" : Old Wine in a New Bottle *İbrahim Gündoğdu*
- 123 | Book Review: Unfinished Urban Revolution *Havva Ezgi Doğru*

Bu Sayıda Krizler Çağında Coğrafya ve Mekan

Yayın hayatına o dönemlerde yeni başlamış olan Praksis'in 2001 yılında çıkarttığı ikinci sayısı "Kent ve Kapitalizm" in üzerinden yirmi yılı aşkın zaman geçti. Son yirmi yılda Türkiye'nin içinde olduğu bölgeden, coğrafyadan, kentlerden ve ekolojiden savaşlar, iktisadi krizler, devlet rejimi değişiklikleri, toplumsal krizler ve sermayenin farklı biçimleri geçti ve geçiyor. Elimize aldığımız bir dünya haritasında yalnızca kriz ve savaşın içine çekilmiş bölgeler değil, o bölgelerin içindeki kentler, gündelik hayatlar, ekoloji de geriye döndürülmesi imkansız bir şekilde değişiyor. Türkiye kentlerinde ise yirmi yıl önce tahayyül dahi edemeyeceğimiz bir yabancılaşma yaşanıyor, bildiğimiz yerlerin aşinalığını kaybediyoruz. Krizler bir yandan bölgesel (territorial) yapıyı değiştirirken, diğer taraftan kentleri, kentsel sınırları ve gündelik hayatı da değiştiriyor. Sayı çağrımızda da belirttiğimiz üzere: "Biliyoruz ki, kriz coğrafyaya çöker ve coğrafya üzerinden çözülür, peki nasıl?" Bu soruya cevap vermek için yola çıkan sayımız kent ve Küresel Kuzey merkezli literatürün ötesine geçerek bugün yaşadığımız krizin coğrafya ve mekanla ilişkisini kuruyor. "Krizler Çağında Coğrafya ve Mekan" isimli 60. sayımıza ulaşan yolları açtığı için iki çok özel isme teşekkürü borç biliriz. Praksis'in ikinci sayısının editörü olan ve aramızdan çok erken ayrılan Sevilay Kaygalak'ın kentleşme, zorunlu göç, yoksulluk, kent tarihi, feminizm, siyaset teorisi gibi alanlardaki çalışmalarla bizi zenginleştiren varlığını özlemle anıyoruz. Bu sayının basıma gönderildiği günlerde aramızdan ayrılan ve Marksist kent kuramlarına büyük katkıları olan Mike Davis'e ise bu sayı vesilesiyle saygılarımızı sunuyoruz.

Praksis'in 60. sayısı "Krizler Çağında Coğrafya ve Mekan" okuyuculara günümüzde birçok ölçekte gerçekleşen krizlerin birbirleri içine nasıl geçtiğini analitik ve görgül bir biçimde aktaran çalışmaları sunuyor. Sayımız 'bölgesellik' meselesini, devleti, yürüme mekanları olarak kentleri, kıyı alanlarında kentlerin nasıl genişlediğini ve stadyumları; tarihten, politik iktisata ve sosyolojiden siyaset bilimine birçok disiplini birbirine konuşturarak sizlerle buluşturuyor. Ve haliyle, krizin coğrafyaya nasıl çıktığını ve bunun içinden birlikte yürüyerek nasıl yeniden coğrafyayı bizim özgürlük alanımız yapabileceğimiz üzerine bizleri aktif bir okumaya çağırıyor.

Sinan Cem Kızıl'ın kaleme aldığı "Bölgeselliğin (Territoriality) Mekânları, Coğrafyası ve Krizleri Üzerine Bir Deneme" başlıklı makalesi hem bölgesellik kavramının teorik altyapısını sunuyor hem de bu kavramın kapitalist iktidar ilişkileri içindeki çok ölçekli yapısına vurgu yapıyor. Yazar, Lefebvre'nin açtığı yoldan ilerleyerek en büyük bölgenin (territory) gezegensel olarak kentleşmiş olan yerküre olmasından hareketle adım adım farklı ölçeklerdeki bölgeselliklere örnekler veriyor. Bölgesellik kavramını sermaye birikim rejimlerinin, güç ilişkilerinin ve tarihselliğin içine yerleştiriliyor. Bu bağlamda, yazar eşitsiz ve birleşik gelişme bağlamında farklı coğrafyaları, içinde idari sınırları olan ulus devletleri, iktidar ilişkilerinin ve direnişlerin sahnesi olan kent meydanlarını ve sürekli gözetim altında olan sokakları bölgesellik kavramını merkeze alarak alternatif bir okumaya tabi tutuyor. Bölgelerin nasıl kurulduğuna, fiziksel yapısına, denetimlerine ve sınırlarına ilgimizi çekerek, bölgesellik kavramını analitik bir düşünme aracı haline getiriyor.

Eray Aktepe'nin "Pandeminin Gölgesinde Otoriter Devletin Kentsel Gündelik Hayata Müdahaleleri" isimli yazısı otoriter devlet tartışmalarının ölçeğini kente ve gündelik hayata çekiyor. 2019 yılında açığa çıkan pandeminin Türkiye'de yönetilme biçimini tartışmaya açan çalışma, otoriter devletin yalnızca devletin iç mimarisindeki değişim üzerinden değil gündelik hayat üzerinden de okunabileceğini gösteriyor. Aktepe, pandemi boyunca Cumhurbaşkanlığı genelgeleri ve talimatları doğrultusunda hazırlanan İçişleri Bakanlığı genelgeleri ile valilerin başkanlığında il hıfzıssıhha kurullarının almış olduğu kararlar üzerinden biçimlenen gündelik hayat üzerindeki baskının istisnai değil kalıcı olduğunun altını çiziyor. Otobüslerdeki yolcu sayılarından HES uygulamaları, yazarın belirttiği düzenlemeler, maske zorunluluğu, restoranların kapatılmasına

gündelik hayatın her anına sirayet eden genelgelerin otoriter devletçiliği nasıl kentleştirdiğine ve mekansallaştırdığına odaklanılıyor.

Segah Sak'ın yazdığı "Krizlerden Öteye, Kentte YürüyeBilmek" başlıklı çalışma kentleri yürüme mekanı olarak düşünmeye bizleri davet ediyor. Kentlerde inşa edilen büyük bulvarların, alt ve üst geçitlerin kenti deneyimleyenlerden çok araç trafiğine nefes aldırıldığını teorik referanslarla anlatan çalışma, kenti yayaların hareket kabiliyeti üzerinden tahayyül ediyor. Sermaye odaklı kentsel planlamanın emlak piyasası için oluşturduğu fırsatlara ve yürümenin neredeyse bir ayrıcalık haline gelmiş olmasına odaklanan çalışma kentlerin yürünebilir olmamasının nasıl bir kentsel krizi açığa çıkardığını tartışıyor. Keza, bombaların patladığı, insanların kısıtlandığı, güvensiz hissettiği, eril şiddetin sergilendiği sokaklar kentin toplumsal yeniden üretimini de krize sokuyor. Yazar elimiz cebimizde, kendimizi güvende hissedebileceğimiz ve karşılaşmalara açık sokakların ihtimali üzerine bizi düşünmeye çağırıyor.

Esra Sert'in "19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İstanbul'da Dört Kıyı Dolgu Projesi Üzerinden Toprağın ve Kentsel Dönüşüm Atığının Metabolik Akışı" isimli çalışması İstanbul'daki kıyı dolgu alanlarını kentsel metabolizma ve metabolik akış kavramlarını merkeze alarak analiz ediyor. Makale, kent-doğaililiğinin ötesine geçerek karanın metabolik akışına tarihsel olarak bakıyor ve bunu biçimlendiren politikayı okuyuculara aktarıyor. Bizleri İstanbul üzerinden kıyılarının dolgusunda kullanılan kentsel toprağın ve kentsel dönüşüm atığının metabolik yolculuğuna çıkartan yazar kentin nasıl bir sosyo-ekolojik baskı altında olduğunu okuyuculara inceliklerle gösteriyor. Mekanı kavramsallaştırmak için kent-merkezli tartışmaların ötesine geçen çalışma hem teorik hem de görgül olarak Türkiye yazına önemli bir katkı sağlıyor.

"Stadyomdan Arenaya Türkiye'de Stadyumların Dönüşümü" isimli çalışmada Rahşan İnal Türkiye'de stadyumların dönüşümünü ekonomi politik, tarih ve spor sosyolojisi disiplinlerinden yararlanarak inceliyor. Detaylı bir arşiv taramasından yararlanan çalışma, erken Cumhuriyet döneminden günümüze stadyumların yalnızca spor etkinliklerine ev sahipliği yapan mekanlar olarak kurgulanmadığını, aksine dönemin resmi ideolojisine ve sermaye birikimine içkin yapılar olduğunu anlatıyor. 1936 yılında Türk modernleşmesinin simgelerinden biri olarak inşa edilen 19 Mayıs Stadyumu'nun 2018 yılında yıkılıp yerine yenisinin yapılmamasının anlattığı hikayeden tutun da 2000'lerden sonra stadyumların seçkinleştirilmesine kadar uzun bir dönemi kentsel siyaset, resmi ideoloji, sermaye birikimi gibi bağlamlarda irdeliyor. Ali Sami Yen Stadyumu'nun spor kompleksine dönüşmesi ve İnönü Stadyumu'nun Vodafone Park'a dönüşmesi stadyumların kullanım değerinden değişim değeri bağlamında değerlendirildiği ve seçkinleştirilerek üst sınıflara hizmet eden tüketim mekanlarına dönüşmesi bağlamında kritik örnekler olarak sunuluyor.

İbrahim Gündoğdu'nun oldukça kapsamlı yazısı Fırat Genç, Çağlar Keyder, Fuat Keyman ve Ayşe Köse'nin yazdığı "Kentlerin Türkiye'si: İmkanlar, Sınırlar ve Çatışmalar" kitabının eleştirel bir okumasını sunuyor. İzmir, Konya, Adana-Mersin ve Van üzerinden yerel büyüme koalisyonlarına ve kalkınma stratejilerine odaklanan kitabın kavramsal sınırlarını tartışan kitap eleştirisi aynı zamanda "bölgesel kalkınma" mitinin arkasındaki düşünce sistematiğini de eleştirel bir süzgeçten geçiriyor. Gündoğdu'ya göre, kitapta sunulan politik çoğulcu perspektif aslında yeni bir metodolojik yaklaşım sunmaktan ziyade "daha iyi bir kapitalizm"e ulaşmanın üstü örtük ihtimallerini araştırıyor. Diğer bir ifadeyle, kitapta cisimleşen yeni kurumsalcı yaklaşım politik çoğulcu diline rağmen çalışan sınıfları dışlayarak seçkin bir yaklaşımın tipik bir örneğini sunuyor.

Bu sayıdaki bir diğer kitap eleştirisi ise Havva Ezgi Doğru tarafından "Tamamlanmamış Kentsel Devrim: Günümüz Türkiye'sinde Kent, Kriz ve Gündelik Hayat" kitabı üzerine yazıldı. Eda Acara ve Mehmet Penpecioğlu'nun derlediği ve 10 özgün çalışmadan oluşan kitap Küresel Kuzey merkezli kent çalışmalarının hakimiyet alanına meydan okuyarak Küresel Güney örneklerini epistemolojik olarak merkeze almak derdinde. Güneyli şehircilik paradigması, gezegensel kentleşme, kentsel ekoloji gibi son derece güncel akademik tartışmaları Türkiye örnekleri üzerinden okuyuculara ulaştıran derleme kitap, şimdiden temel bir referans noktası olarak raflardaki yerini alacağına benziyor.

Bölgeselliğin (Territoriality) Mekânları, Coğrafyası ve Krizleri Üzerine Bir Deneme

Sinan Cem Kızıl*

Öz

Bu yazı kapitalizmin krizlerinin coğrafya ve mekânla ilişkisini bölge (territory) ve bölgesellik (territoriality) kuramları çerçevesinde ele alır. İlk olarak bölge kavramının coğrafya, sosyoloji ve felsefe alanlarında nasıl kullanıldığının, daha sonra da bölgesellik kavramının iki ana yorumunun hatlarını çizer. Bölge ve bölgeselliği birbiriyle ilişkili fakat özgün tarihsel gelişimleri olan iki konu olarak kavramsallaştırır, kuramların çoksesliliğini vurgular. Yazı, son olarak, bölge ve bölgesellik olgularının kapitalizmin krizlerinin mekâna ve coğrafyaya nasıl çıktığını ve kentleşmenin tüm ölçeklerinde nasıl görünür olduğunu ülke ve şehir gibi alışılmış bölge tanımları dışında ölçeklerde örnekler. Yazı bu açıdan, bölgeleri anlamanın hem eleştirel hem de analitik birçok yaklaşım sunabileceğini savunur.

Anahtar Kelimeler: *Bölge, bölgesellik, mekan, coğrafya, kentleşme*

An Essay on Spaces, Geography and Crises of Territoriality

Abstract

Within the framework of theories of territory and territoriality, this article examines the relationship of the crises of capitalism with geography and space. First, it explores the concept of territory as it is articulated in the fields of geography, sociology, and philosophy. Later, it discusses the two main interpretations of the concept of territoriality. It presents the concepts, territory and territoriality, as two interrelated but unique historical developments to emphasize the plurality of theories. Finally, a set of examples of how crises of capitalism pervade, and become visible in, space and geography are discussed in various scales of urbanization beyond usual definitions of country or city. Examples suggests that territory and territoriality are at work on all scales and processes of urbanization. In this respect, the paper argues that understanding territories can offer many critical and analytical perspectives.

Keywords: *Keywords: Territory, territoriality, space, geography, urbanisation*

* Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü. sinancemkizil@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4126-8567

Makale gönderim ve kabul tarihleri: 24.04.2022 - 10.05.2022

Giriş

Bu araştırma¹ neoliberal kentleşmenin ve böldüğü coğrafyaların krizleri ve çatışmaları üretimini “bölge” (*territory*) ve “bölgesellik” (*territoriality*) teorileri üzerinden okur. Bu açıdan kentleşme süreçlerinin karmaşık birer yer bölme işlemi olduğunu iddia eder ve kentleşmenin bütün ölçeklerini bölgeselliğin operasyonları olarak kavramsallaştırır. Küresel bilgi ağlarını, coğrafi formasyonları, teknik ve sosyal altyapıları, kentleri, insandışı çevreyi ve son olarak günlük hayatın mekânlarını zaman zaman üst üste binen, ilişkili ve dinamik bölgeler olarak ele almayı önerir. Bu sayede kapitalizmin krizlerinin coğrafyaya çöküşü kentleşme pratiklerinin tümünde gözlemlenebilir ve yeniden sorsallaştırılabilir. Bu açıdan araştırmanın ilk argümanı bölge kuramlarının, incelenebilecek, eleştirilebilecek hatta tasarlanabilecek yeni politiko-estetik nesneleri tanımlayabileceğidir. Bölge ve bölgesellik kavramları coğrafya, kent çalışmaları ve hatta tüm mekânsal pratikleri birbirine içkin kılan disiplinler arası bir çerçeve çizebilir. Araştırmanın ikinci argümanı ise kapitalizmin krizlerinin yeni bölgeleri isimlendirerek, yani tanımlayarak, sınırlandırarak ve sınıflandırarak coğrafyaları kat ettiğidir. Bir başka deyişle, bu araştırma kapitalizmin krizlerini hem bölgeleme pratiklerinin itici gücü hem de bu pratiklerin bir sonucu olarak ele almayı önerir ve bunun kuramsal temelini, ilişkilerini ve eleştirel potansiyelini ortaya koyar; kriz sorgularının derinleştirilebileceği çok disiplinli araştırma soruları sormanın yolunu açar. Araştırma bu doğrultuda, önce bölge ve bölgesellik yazınlarının bir taramasını, daha sonra ise kapitalizmin krizlerinin coğrafyayı sınıflandırdığı ve sınırladığı ana ve ara ölçeklerin bir örneklemini sunar.

Bu metin Türkçe yazında “toprak”, “mıntıka” veya doğrudan “teritorya” ve “teritorialite” olarak kullanılmış *territory* ve *territoriality* kavramlarını ifade etmek için “bölge” ve ilişkili olarak “bölgesellik” kelimelerini kullanacak. Bunun kabaca iki sebebi var. Birincisi kelimenin “bölmek” kökünden türemesidir. Bölmek fiilinin ifade ettiği ilk şey basit bir sınır değil, aksine birbirinden ayrılmış taraflar, ötekilik tanımları ve içerilik-dışarılık ilişkisidir. Öteki yandan “mıntıka” ya da “toprak” çevirileri, içeriği vurgular ve onu doldurulabilecek bir kalıp gibi resmeder. Yazıda alıntılanacak çoğu yazarın da değindiği gibi *territory* ve *territoriality* kelimeleri sınır-limit-hudut gibi kavramlarla doğrudan ilgilidir fakat sınırlar değişkendir, bölgenin içini dayatmak zorunda değildir. Bölge sınırı önceler. Sınırın ne olduğunu sormak için önce birbirinden ayrılan yerleri kavramış olmamız gerekir. Değineceğimiz *territory* literatürü daha ziyade içerinin ve dışarının şartlarıyla dinamik olarak değişebilen sınırlar sunar. Bu açıdan “bölge” kelimesi, belirli bir sınır karakterinden ziyade, coğrafyanın zihinsel veya fiziksel olarak bölündüğü bütün durumları ve spesifik değil herhangi bir sınır çizme operasyonunu işaret edebilir. İkinci sebep ise bölge ve *territory* kelimelerinin dillerdeki özelleşmemiş ve genelgeçer çağrışımlarıdır. Kavram hem tarih boyunca çeşitli coğrafyalarda farklı anlamlarda kullanılmış hem de hala geniş bir kavramsal çerçeveye oturtulmamıştır. Kelimenin kapsamlı bir kuramsal çerçeve olmadan kullanılması uluslararası yazında da vurgulanır. Hatta ilerleyen kısımlarda tekrar değineceğimiz John Agnew’un makalesinde ifade edildiği gibi, kelimenin bazı alanlardaki gelişigüzel kulla-

¹ Yazının Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümünde Prof. Dr. Ayşen Savaş danışmanlığında yürütmekte olduğu doktora çalışmasının bir kısmından uyarlanmıştır. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

nımı önemli kavramsal önyargılar içermektedir (1994). Bu metin bağlamında kelimenin genelgeçer çağrışımları hem olağan bölge kabullerinin tespit edilip sorgulanması, hem de kavramın farklı durumlara-coğrafyalara-ölçeklere uyarlanabilmesi için yaratıcı bir sıçrama üretme potansiyeli açılarından önemlidir.

Bölge kuramlarına geçmeden önce sıkça kullanacağımız coğrafya ve mekân (*space*) kavramlarının yazındaki yeri ve bağlamları hakkında bir ayırım ve uyarı yapmak gerekir. Çünkü bu iki kavram farklı araştırmalarda neredeyse eşanlamlı şeyler gibi karşımıza çıkabilir. Bu kavramlar kabaca iki varsayımla sorunsallaştırılır. Bunlardan ilki kavramlardan bahsederken bir konuma gönderme yapar; kartezyendir, üçboyutludur, mekânı veya coğrafyayı fiziksel ve ölçülebilir özellikleri üzerinden anlar. Geleneksel kartografi, bölgesel planlama politikaları, jeoloji bilimi coğrafyayı; 20. yüzyıl yüksek modernist mimarlığın saf geometrik formları da mekânı bu çerçeveden ele alır. Bu açıdan fiziksel coğrafyanın bir kısmı boş ve insan içerebileceği ölçüde mekândır veya tam tersi, boş bir “arazi/arsa” coğrafyanın bir parçasını içerir. İkinci bakış açısı ise mekân veya coğrafya derken toplumsal olan bir olguya da işaret eder. Bu çerçeve içerisinde mekân da coğrafya da toplumsal olanla ilişkileri üzerinden okunur; iki kavramın da nasıl toplumsal olarak inşa edildikleri ve toplumsalı nasıl inşa ettikleri sorgulanır. Beşeri ve eleştirel kuramlar, felsefe ve sanat mekân ve coğrafyayı bu şekilde okuma eğilimindedir. Konum değil “yer olma” (*place*) ve toplumsal süreçler, tarihsellik vurgulanır. Toplumun çevresiyle ilişkisi, yeni çevreler üretmesi ve bu sayede kendisini sürdürmesi tartışma konusudur. Bu bakış açısından, insan algısına katıldığı an coğrafya bir mekândır ve toplum yer yapmak için coğrafyayı kullandığı ölçüde mekân bir coğrafyadır. Kentlerin coğrafyası veya kültürlerin coğrafyası aslında insan mekânların birikmesidir. Öte yandan, örneğin bir mekân olarak baraj, doğayla kurduğu ilişkilerin karmaşıklığı ile bir coğrafya da ifade eder. Takip edeceğimiz mekân ve coğrafya yazınındaki çokluk içerisinde kavramların konum veya yer olarak karşılıkları değişken ve bazen iç içe kullanılıyor. Yani sosyal olarak üretilen coğrafyayı konu edinen bir metin mekân derken fiziksel bir boşluğa gönderme yapabiliyor. Ya da tam tersi, mekânların sosyal üretiminden bahsederken coğrafya kelimesi sadece fiziksel coğrafyanın biçimlerine gönderme yapabiliyor.

Çok basit ve eserlerin veya yazın geleneklerinin iç tutarlığı göz önünde bulundurulduğunda anlamsız sayılabilecek bu ayırım bu yazı bağlamında özel bir uyarıyı hak eder. Çünkü bölge ve bölgesellik kuramları hem coğrafya hem de mekândan aynı anda bahseder. Burada sadece bölge kelimesinin algısal olarak kolayca coğrafya ve mekân ölçekleri ortasına konumlanabilmesine değil, kavramın üzerine yazılanların disiplinler arası, çok sesli ve dağınık bir yapısı olmasına da değinmek gerekir. Bu sayede bölge ve bölgesellik kuramları hem sosyal hem de fiziksel mekân ve coğrafyadan bahsedebilir, fakat kavramların konuma mı yere mi işaret ettiği belirsizleşebilir. Bu yüzden metin boyunca başka yazarların mekân ve coğrafyayı ele alışlarında kafa karışıklığı yaratmak için bu kelimelere fiziksel, zihinsel, beşeri, kültürel, politik, toplumsal vb. sıfatlar eşlik edecek.

Bölge Kuramları – Mekân, Coğrafya ve Güç

Bir bölgenin varlığını tartışmaya açmak çoğunlukla onu isimlendirmekten çok daha karmaşık bir durum olmuştur. Aslında coğrafya, sosyoloji ve eleştirel teori tarafından 20. yüzyılda bölgelerden ve bölgeleme pratiklerinden çokça bahsedilse de bu konuda kapsayıcı bir çerçeve sunulması 21. yüzyıla kalmıştır. Bölge tartışmalarının esas öznesi dolaylı veya doğrudan devlet ve devletin mekânı olmuştur. Örneğin Michel Foucault için bölgeler kontrol edilen alanlardır ve ilk olarak siyasi-hukuki bir zeminde algılanırlar. Bölge olmak mekân ve güç ilişkisinin bir sonucudur (1980: 68). Coğrafyacı Edward Soja için bölge kabaca insan davranışının mekânı etki alanı veya sınırlarla belirlemesidir (1971: 19-38). 20. yüzyılda bölge kavramının en kapsamlı yorumu yine bir coğrafyacı olan Jean Gottmann'ın *The Significance of Territory* adlı kitabında bulunur. Burada Gottmann kavramın doğal ve beşeri coğrafyayı daha önce ele alınmamış bir derinlikte ifade edebildiğine işaret eder. Ona göre kavram, politika, toplum ve doğal çevre arasında bir köprüdür. Bölge siyasi örgütlenmenin bir yansımasıdır ve toplum ve coğrafya ile sürekli evrim halindedir (1973).

Uluslararası hukuk yazınında daha çok toprak üzerinde egemenlik ve kanun koyma gücü üzerinden anlaşılan bölge, bu açıdan en net tanımına kavuşur. Bu gibi çalışmalara göre bölge toprak ve ülkeye eşdeğer bir anlamda kullanılır. Agnew, *The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory* adlı yazısında özellikle uluslararası ilişkiler çalışmalarında kullanılagelen bölge kavrayışının üç temel varsayım içerdiğini iddia eder. İlk varsayım, devlet kontrolündeki bölgenin mutlak ve sınırları çizilmiş olduğudur; ikinci varsayım mutlak yurtiçi ve yurtdışı tanımlarıdır; üçüncü ise devletlerin hak iddia ettiği bölgelerin toplumu öncelediği ve onu kapsadığıdır. Bu varsayımlar çalışmaları “bölgesel tuzağa”, yani kuramı yönlendiren çok temel varsayımlara çekme eğilimindedir (1994).

Agnew'un kurguladığı bağlamsal ve dinamik bölge anlayışı, Neil Brenner ve Stuart Elden tarafından Lefebvreci bir çerçevede tekrar okunmuştur. Bu ikili, Agnew'un işaret ettiği tuzaklardan kaçmak için devlet mekânını yeniden okumaya başlayan yazının bölgeyi göz ardı ettiğini savunur. Bunun karşısında özel olarak bölge konusuna eğilmeyen fakat devlet-mekân ilişkisini titizlikle analiz eden Lefebvre'in bölge devlet ilişkisine dair kapsayıcı bir kuram üretme konusunda sağlam görüşler sunabileceğini söyler (2009). Henri Lefebvre mekânın üretiminin fiziksel olduğu kadar sosyal ve zihinsel süreçlerle gerçekleştiğini, bu açıdan mekânın sermaye hareketleri ve devlet stratejileri tarafından araçsallaştığını öne sürüyordu. Mekân, toplumun yeniden üretilmesinin hem şartı hem de sonucuydu (1991). Lefebvre'deki mekânın üretimi Brenner ve Elden tarafından bölge tartışmasına paralel olarak yorumlanır. Bu bakış açısından bölge, aynı Agnew'ın da işaret ettiği gibi, sınırları mutlak olarak çizilemeyen, belirli tarih ve coğrafyalara ait, toplumu hem kapsayan hem de onun tarafından şekillenen bir fenomen olarak algılanabilir (2009).

21. yüzyılda bölge kavramına dair belki de en kapsamlı eser Stuart Elden'in *The Birth of Territory* adlı kitabıdır. Batı tarihinde kelimenin kullanımının izini süren Elden bölgelerin oluşumunda çok kültürlülüğü ve bağlamsallığı vurgular. Egemen güçlerden ayrılmayacak bu kavram farklı kültürler ve tarihler için farklı önceliklerle, araçlarla ve kaygılarla farklı biçimlerde çizilmiş olabilir. Bölgeler politik ve ekonomik

aktiviteler hatta kimlikler kuruyor olabilir. Ya da tam tersi, bölgeler kimlikler, ekonomik ve politik aktiviteler tarafından inşa ediliyor olabilir. Bazı bölgeler sıradağlar ve nehirler gibi yeryüzünün baskın özellikleriyle ayrışır, bazıları ise geometri ve kartografinin sayesinde. Elden'a göre bölge, bir devletin hükmü altındaki sınırları belirlenmiş mekândan çok daha fazlasıdır. Bölge iktisadi, hukuki, stratejik ve teknik operasyonları toplayan **politik bir teknolojidir**; hem hâkim iradenin bir temsili hem de onu sürdürecektir şartların kurucu elemanıdır (2013).

Bölgeyi sadece devlet mekânı olarak algılamak yerküre olan ilişkimizi de sorunlu bir hale getirir. İnsan-dışı coğrafya devletlerin bölgesi olarak ancak bir çeşit çıkar veya çatışma söz konusu olduğunda isimlendirilir. Bunun en net örnekleri, tekil devletleri aşan doğal olaylar, coğrafi engeller, ekonomik ve politik potansiyeller söz konusu olduğunda ortaya çıkar. Doğal kaynaklar, coğrafi formasyonlar, akıntılar, meteorolojik veriler, ticaret rotaları, kaynak, bilgi ve enerji dağıtım ağları devletler üstü bölgeleri isimlendirme ihtiyacı doğurabilir. Bunlara örnek olarak askeri, ekonomik veya doğal kaynaklar ekseninde kurulan, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Avrupa Ekonomik Alanı (EEA) veya Nil çevresindeki su krizi sonucu oluşan Nil Havzası İnisiyatifi (NBI) gösterilebilir. Sosyolog Saskia Sassen *Expulsions* kitabında kapitalist toplumların insandışı doğa ile kurduğu ilişkinin sorunlarına değinir. Onun için devletlerin ve küreselleşen sermaye hareketleri doğa ve insan sömürsünü teknik araçlar ve sofistike istatistik veriler göz ardı ediyordur (2014).

Sosyoloji alanından konuya yaklaşan bir diğer figür, Andrea Mubi Brighenti, hukukta sadece fiziksel bir mekân gibi algılanan bölgenin yerine, sınırların çizilmesi ve ilişkisellik üzerinden anlaşılan radikal bir bölge kuramının kullanılabileceğini savunur (2006). Daha sonraki bir yazısında ise pozitivist ve determinist olmayan bir bölgebilim (*territorology*) önerisi sunar. Bölgelerin devletler ve hukukun yanında davranış bilimleri, sosyal psikoloji, ilişki teorileri, beşeri/kültürel coğrafya, planlama ve felsefeyi de kullanarak incelenmesi gerektiğini savunur. Brighenti'ye göre tekil bir bölge kuramına değil, çoksesli ve çok disiplinli kapsayıcı bir söyleme ihtiyaç vardır (2010).

Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin düşüncesinde felsefe doğrudan bölge düşüncesinin geliştirildiği bir alan olarak ortaya konur. Onlar için bölge felsefe yapmanın bir aracıdır. Geofelsefe olarak adlandırdıkları, aklın tüm işlevlerini mekânsal bir düzleme oturttukları yaklaşımda bölge birincil metaforudur. Bu açıdan insan ve insandışı evrenin tüm olguları bir yerellik ve o yerelliğin değişmesi üzerinden okunur. Değişim (fark) zamana içkindir, fiziksel ve zihinsel tüm devinimler yersizyurtsuzlaşma (*deteritorialization*) ve tekrar yerliyurtlu hale gelme (*reterritorialization*) süreçleri olarak ele alınır (1987). Bu fikirlerden çokça beslenen Bernard Cache (1995), Ronald Bogue (1997) ve Elizabeth Grosz (2008) gibi figürler bölgeyi yerküre ile insan müdahalesini birbirine bağlayan sanat teorileri ile tartışır. Doğa, kentler, evler ve hatta mobilyalar bile bu tartışmanın konusu olabilir. Bölgeyi estetik bir uzam olarak da kodlayan İtalyan mimar Vittorio Gregotti, yapı çevrenin ötesinde coğrafyanın ve coğrafyaya özgün formların insan algısındaki anlamsal yoğunluğunu vurgular (2009). Bu gibi örnekler bölgenin ne olduğunu tartışırken insan algısından, estetik süreçlerden ve olgulardan bahsederler.

Bölgelerin ilk önce insan algısında oluşan estetik karakterinin, yazında devlet mekânları ve hukuk kadar yer tutmadığı aşikârdır. Belki de bu yüzden bölge yazınında, felsefe ve sanat eksenleri dışında, bölgeleri isimlendirme, işaret etme ve günlük hayatta işler kılma eylemleri sadece egemen güçlerin yapabildiği şeylermiş gibi ele alınmıştır. Fakat, kelimenin genelgeçer kabulüne sığınarak, bölge olarak çağırabileceğimiz, devletin mekânsal stratejileri ile ilişkili fakat doğrudan devletin mekânsal müdahalesi ile kurulmamış birçok bölgeden bahsedilebilir. Özellikle küçük ölçeklerde, şehirlerin içerisinde, gayri-resmi fakat çok kolay işaret edilebilecek bölgeler bulunabilir. Şehrin “zengin”, “fakir” veya “tehlikeli” bölgeleri, sınırları oracıkta çizilemese bile, gündelik hayatta kolayca anılabilir ve belirtilebilme güçleri sebebiyle sosyal bir işlev görürler. Yerküreye ve insanlığın yaşam döngüsünü açacak büyüklükteki süreçlere bir yerellik atfedilebilir; bitki örtüsü, iklimsel şartlar ve coğrafi formasyonlar kültürler için bir takım algılanabilir bütünlükler veya estetik bir sınır ifadesi sunabilir.

Bölge yazınındaki, hukuk-devlet-mekân ilişkisini önceleme kadar kuvvetli bir başka eğilim de bölgenin ölçekleri hakkındadır. Her ne kadar değindiğimiz yazın bölge tanımlarına ölçeksel bir sınır koymasa da analizlerin ve örneklerin kentsel ölçeğin altına indiğine çok nadir rastlarız. Çoğu yazarın mantıksal bir ön kabul olarak aldığı çok ölçeklilik ampirik çalışmalarda görünmez bir tabana çarpar. Bölgeler insan ölçeğine yaklaştıkça artık coğrafyanın veya kent bilimlerinin sorunu olarak değil daha çok felsefe, estetik ve psikolojinin konusu olarak ele alınır.

Bölge, güç ve hakimiyet ile ilişkili okunduğunda, kapitalizmin krizlerinin doğal habitatıdır. Fakat bölgeyi felsefe, psikoloji veya kültürel coğrafya ile de ilişkilendirip daha derin kriz kavrayışları sunmak da mümkündür. Araştırma nesnesinin ölçeğinin yerküre, toplum hatta tekil bir zihin arasında gezebilmesi için bölgeleri kuran ve farklı ölçeklerdeki bölgeleri birbirine bağlayan bölgeselliklere bakmak gerekiyor.

Bölgesellik Kuramları – Davranışsal ve İlişkisel Açılar

Bölgeselliği işaret etmenin bölgeyi işaret etmekten farkı, en temelde süreç ve nesne ilişkisinde yatar. Fakat bu ilişki, seçim yapılması gereken basit bir zıtlık gibi algılanmamalıdır. Çünkü nesneye ve süreçlere bakma durumu, kendi tehlikeleri ve faydaları ile birlikte gelir. Zamanı donduran ve nesneye bir kimlik ve bütünlük addeden bakış açısı özcü ve katı bir kavrayışa sebep olabilir; süreçleri ve değişimi mutlak olarak ilişkiselliği deşifre eden bakış açısı ise asla tutarlı bir bütün tanımına ulaşamayabilir.

Bölge nesne, bölgesellik ise süreçtir. Bölgeleri gözlemlenebilir kılan birincil unsur, yerin bölünmesi yani bir sınırdır. Fakat Agnew’un işaret ettiği önyargıları bu bağlamda tekrar hatırlamakta fayda var (1994). Sınırları belli, içeriği ve dışarıyı mutlak bir şekilde ayıran ve içerisindeki insan aktivitesinden önce var olan bölge tanımlarının nesnenin güdümünde olduğu aşikardır. Bölgesellik ise nesneyi ele alış gereği, sınırları çizen faaliyetler hakkında konuşur. Öte yandan Elden bölgesellik çalışmalarının tarihi ve coğrafyayı göz ardı ettiğini öne sürer. Süreçlerin ne olduğuna odaklanmak bölgelerin oluşumunu özgül coğrafyalardan ve tarihsellikten koparmıştır, nesnenin biricikliği kaybolmuştur (2013). Hem Agnew’un hem de Elden’in uyarıları doğrultusunda bölge ve bölgesellik kavramlarını birlikte kullanırken bunlar zıtlık içerisindeki süreç ve nesne yerine birbirini tamamlayan iki tanım olarak düşünülecektir.

Ancak 20. yüzyılın ortalarında kapsamlı bir şekilde ele alınan insan bölgeselliği kavramı birbirleriyle çağdaş fakat etkileşime girmemiş iki ana kuramsal hat ile özetlenebilir. Bu hatlardan ilki, insan bölgeselliğini farklı mekânsallık derecelerinde ve ölçeklerinde örgütlenmiş kontrol mekanizmaları olarak okuyan Robert David Sack'in davranışsal perspektifidir. İkincisi ise bölgeselliği insan emeğinin çevre içerisinde mümkün olan azami özerkliğe ulaşmak adına mekanları ve kaynakları örgütleyerek dışarılık ve ötekilik kurması olarak algılayan Claude Raffestin'in ilişkisel hattıdır (Raffestin, 1984, 2012; Sack, 1986).

Bu iki proje birbirinden çok farklı kapsamlar ve amaçlar sunarlar. Sack için bölgesellik, kontrol edenler tarafından açılıp kapatılabilecek, fiziksel mekânı kontrol eden **stratejiler** toplamıdır. Sack bu durumu açıklamak için suçlulara karşı alınan tutumu örnek verir. Suçluyu polise kelepçelemek veya hapishaneye koymak aslında aynı bölgeye ait operasyonlardır. İki tutum da aynı egemen güce işaret eder ve onun adına sınır çizerler. Fakat iki operasyon coğrafya ile kurdukları ilişki bakımından bölgeselliğin farklı derecelerini ifade ederler. Sack'e göre suçluyu hapishaneye koymak bölgesel bir stratejidir ve suçluyu polisle kelepçelemekten çok daha verimli bir kontrol yöntemidir (1986). Raffestin için ise bölgesellik toplum ve coğrafyanın arasındaki **ilişkilerin** bütünüdür. Lefebvre'i de anarak, bölgelerin sosyal üretimini vurgulayan Raffestin bir mekânı yer yapan şeyin insan aktivitesinin yapı ve doğal çevreyle kurduğu karmaşık ilişkiler olduğunu iddia eder (2012).

Sack kuramında Foucault'nun güç ve iktidar hakkındaki söylemine ve çeşitli toplum teorilerine atıflar yapar, farklı tarihlerden ve coğrafyalardan örnekler sunar. Bunun sonucunda bölgeselliği bir takım davranışsal eğilimler ile okur. İlk eğilim sınıflandırmadır. Fiziksel mekânın sınıflandırılmasının mekânların türüne göre değil yakınlığa-yerelliğe göre olduğu vurgulanır. İkinci eğilim ise iletişimdir. Sınırlar burada bölgeselliğin en temel iletişim işlevi olarak ortaya çıkar. Üçüncü eğilim, erişimi sınırlandırmak ve kontrol etmektir. Sack'e göre eğer coğrafya kontrol edilmek istenen kaynaklar veya nesneler bakımından zengin ve tahmin edilebilir ise, bu eğilim artar. Aksi durumlarda daha az bölgesel, daha mobil stratejiler söz konusu olur. Bölgeselliğin dördüncü eğilimi gücü görünür kılmasıdır. Beşinci eğilim bölgeselliğin dikkati kontrol eden ve edilen arasındaki ilişkiden bölgenin kendisine çekmesidir. Bu şekilde kontrol eden bölgenin kendisiymiş gibi görür. Altıncı eğilim bölgeselliğin toplumdaki ilişkileri şahsi olmayan bir düzleme taşımasıdır. Sack yine hapishane örneğine döner, gardiyan bölgenin gardiyanı, suçlu ise bölgenin suçlusudur; suçlu ile gardiyan arasındaki ilişki bölge üzerinden dolaylanır. Fabrikada ise işçi ve ustabaşı aynı ilişkiyi yansıtır. Yedinci eğilim, bölgeselliğin bölme stratejileri arkasındaki ilişkilerin oracıkta çözülmemesi olmasıdır. Sekizinci eğilim, bölgenin herhangi insan eylemini içerebilecek bir uzam hatta eylemlere şekil veren bir kalıp gibi davranmasıdır. Dokuzuncu eğilim, bölgeselliğin yeri "boş" gibi sunabilmesidir. Bölgesellik doluluğun hangi nesneleri içereceğinin sınırını da çizer. Mesela bir arsa boş addedildiğinde içinde bir yapı olmadığı içindir, bitkiler veya böcekler olmadığı için değil. Son eğilim bölgeselliğin yeni bölgeler yaratmasıdır. Bölgeleri aşan olgular için yeni bölgeler kurulur. Sack için bu eğilimleri tekil olarak ele almak doğru değildir, her biri bir başkasıyla iletişim halindedir. Öteki yandan her bir eğilimin tüm bölgelerde sürekli görüldüğünü söylemek de

doğru olmaz. Daha ziyade, bu eğilimler tarih içerisinde, egemen gücün amaçları doğrultusunda farklı kombinasyonlarla farklı şekillerde araçsallaşırlar. Sack için bölgesellik fiziksel mekânın kullanımını etkilemek ve kontrol etmek için uygulanan **stratejiler toplamıdır** (1986: 32-34).

Bu eğilimlerin kombinasyonlarının bir kısmı Sack tarafından örneklenmiştir. Sack'in detaylandığı on dört kombinasyonun hepsini burada anılmayacak. Fakat kapitalizmin krizleri ile ilişkisini ortaya koymak adına bazı örnekler vermekte fayda görüyorum. Bir kombinasyon, bölgeselliğin ölçekleri bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde çarpıtmasıdır. Burada bölgeselliğin sınıflandırma ve insan eylemini belirleme eğilimleri birlikte çalışır. Örneğin yerel yönetimlere yüklenen, çevre kirliliğini kontrol etme veya kontrolü fonlama görevi, aslında küresel bir çevre krizinden küçük ölçeklere taşınmıştır; çoğu zaman kirliliğin sebebi yerel aktörler değildir. Bir diğer örnek bölgeselliğin mekânı boşaltabilen ve tekrar doldurabilen bir araç olarak kullanılmasıdır. Sınıflandırma, erişimin kontrolü, şahsi olmayan ilişkiler kurma, doğal gibi görünme, aktivitelere şekil verme ve son olarak da boş yeri tanımlama eğilimleri karmaşık bir desen ile daha verimli bir hale getirmek için fiziksel mekânları boşaltıp tekrar doldurur. Böylece konum ve aktivite arasındaki bağ koparılmış olur. Aktivite ile ilişkisi kopan mekân sadece bir arka fondur, soyut ve metrik olarak tanımlanabilir (Sack, 1986: 35-40).

Raffestin için ise insan bölgeselliği çalışması, bütün beşeri ve fiziksel coğrafya çalışmalarını kapsayacak bir kavramsal çerçevedir. Raffestin için bölgesellik, altı olgu arasındaki ilişkiler toplamıdır. Bunlardan ilki bireysel veya müşterek aktörlerdir. İkincisi bu aktörlerin ürettiği emek gücü, harcanan enerjidir veya kullanılan verilerdir. Üçüncü olgu, fiziksel veya zihinsel araçlardır. Bu araçlar aslında emeğin/enerjinin harcanacağı fiziksel mekânı dolayımamak içindirler. Bu yüzden bölgenin hem üretiminde hem de temsilde rol alırlar. Fabrikalara ait karmaşık makineler, yapı inşa etme bilgisi veya para bu araçlara örnek olarak sayılabilir. Dördüncü olgu programdır. Aktörlerin niyetleri ve hedefleri faaliyeti şekillendirir. Bu program doğrudan veya dolaylı bir şekilde bir çeşit özerklik tanımına doğru seyreder. Bu açıdan, içeri ve dışarının vurgulanması kadar içerideki kaynakların verimli kullanılmak üzere sınıflandırılması da bir amaç olabilir. Bir sonraki olgu aktörün çevresi ile kurduğu veya kurabileceği ilişkilerdir. Son olarak da çevre, aktörün içinde doğduğu fakat emeği, araçları, hedefleri doğrultusunda değiştirdiği ve değiştirebileceği tüm doğayı ima eder. Tüm bu olgular bir araya gelerek bölgeselliği -ya da bölgesel ilişkileri- ve bölgeyi kurarlar (2012).

Raffestin için temsil aklın önemli bir aracıdır. Böylece sosyal ve tarihsel anlam sistemleri de denkleme katılmış olur. Raffestin önceleri Alp Dağlarına yazarların ve ressamın hayretle ve korkuyla yaklaştığından bahseder. Fakat 16. yüzyılda modern anlamda bir coğrafyacının ziyade, belgelemeyi önceleyen bir hümanist olarak tanımladığı İsveçli Joasis Simmler'in bugün bile kullanılan geçitleri açığa çıkarmasından sonra, 18. yüzyıla gelindiğinde, Alpler artık sık sık gezginlere ev sahipliği yapmaya başlamıştır (2012). Bu yaklaşımı, insandışı bölgelerin insan zihninde oluşmasına da ışık tutması açısından önemli olduğuna değinmek gerekir. Raffestin'in kavrayışında anlamın ve bilginin üretimi ve yayılması önemli bir yer tutar. Kültürler temsil yardımıyla coğrafyayı zihinsel olarak yeniden kurgulayabilir. Bu yeniden kurgulama işlemi her zaman doğanın fiziksel olarak fethedildiği bir ilişki değildir, insan zihni doğayı

estetik olarak da soğurabilir. Toplum para veya sanat yoluyla doğayı araçsallaştırabilir. Ona temsiller yardımıyla anlamlar atayabilir ve bu anlamlar bölgeselliği kuran elemanlara dönüşebilirler. Bu yüzden Raffestin, filozof Ludwig Wittgenstein'in "dünyanın sınırları dilimin sınırlarıdır" sözüne atıfta bulunarak "bölgeselliğimin sınırı araçlarımın sınırıdır" der (1984: 141). Temsili ve insanın çevresini anlam sistemleri ile dolayım-lama gücünü bölgeselliğin birincil unsurlarından kabul eder.

Raffestin için bölgeselliğin bir diğer önemli unsuru güçtür. Raffestin de Sack gibi Foucault'nun açıkladığı güç ve iktidar ilişkisinin insanın bölgeleme faaliyetlerinden ayrılmaz olduğunu savunur; fakat gücü emek üzerinden ele alır, çünkü muktedir olmanın temelinde emek yatar. Eğer insan ekosistemi, doğal ekosistemlerin emek yolu ile değiştirilmesiyse, emek olmadan ekosistemleri dönüştürmek, korumak, sürdürmek ya da temsil etmek mümkün değildir (2012: 136). Bu yüzden emeğin gücün kaynağı olarak bölgeselliğin kurucu elemanı olduğunu iddia eder. Böylece Raffestin'in bölgesellik kuramının kapsamı tüm beşeri coğrafya çalışmalarına uzanır.

Raffestin, Sack, Soja ve Gottman gibi benzer konuları çalışan coğrafyacıları incelediğinde kendi kuramının ilişkisel yaklaşımını farklılaştırır. Fakat Lefebvre'in *The Production of Space* 'te ele aldığı mekânın üretimi ve gündelik hayatın kuruluşu konularını kendi kuramına paralel bulur. Onun bölgeleri de Lefebvre'in sosyal mekânları gibi üretilir ve araçsallaştırılır. Raffestin, çağdaş coğrafyacıların aksine -Lefebvre'i ayrı tutarak- felsefe ile de yakın bir ilişki içindedir. Sık sık söz ettiği Deleuze ve Guattari'nin yersizyurtsuzlaşma kavramının yanında, Latour'un *actor-network* kuramını kendi kavrayışına çok yakın bulduğundan bahseder (2012). Francisco Klauser, Raffestin'in çalışmalarının zamanının objektivist, özcü ve bilimsel bir alan gibi çalışan beşeri coğrafya disiplinine karşıt bir program sunduğunu söyler. Coğrafya dışı disiplinlere yaptığı atıfların yoğunluğu ve eleştirel tutumu Raffestin'i mekânsal analiz, kartografik çalışmalar ve en çok da devlet gücü gibi konulara odaklanan çağdaşlarından ayırmıştır (2012). Raffestin'in özgünlüğünü -en azından bu metin için en önemlilerini- emeği, ilişkisel-liği ve temsili merkezde tutarak devlet mekânının yanında ekonomik ve kültürel yapıları, mobilitayı, estetik coğrafyayı ve gündelik hayatın mekânlarını da bölgesellik tartışmasına çekmesi olarak özetleyebiliriz.

Bölgesellik kuramlarını tartışmayı bitirirken aynı anda hem Sack'ten hem de Raffestin'den bahseden nadir yazarlardan Alexander B. Murphy'nin karşılaştırmasına da değinmek isterim. Murphy, iki yazarın ürettiği dil ve içinde bulundukları akademik gelenekler sebebiyle, çağdaş da olsalar, birbirlerinden izole olduklarını söyler. İki kuram da kapsamı ve amaçları açısından çok farklıdır. Sack, güç ile coğrafyanın ilişkisinde göz ardı edilmiş bölgeselliğe (stratejilere) odaklanırken, Raffestin, tüm coğrafya disiplininin eleştirisinin merkezine koyar ve onu yeniden formüle etmeye çalışır. Murphy, Sack'in ve Raffestin'in en temelde farklı şeylerden bahsettiğini söylese de sordukları ortak sorulara da işaret eder. Bunlardan ilki gücün bölgesellikteki rolüdür. İkincisi bölgelerin sembolik boyutlarının kapsamıdır. Üçüncüsü ise bölgesellik süreçlerinde toplumsal ilişkilerin nasıl kurulduğudur (2012). Bunların yanında Sack ve Raffestin arasında birçok dolaylı ilişki bulmak da mümkündür. Mesela Mattias Kärholm, Birghenti'nin "bölgebilim" davetine atıfla, Sack'in davranışsal ve kontrol odaklı yaklaşımına kentin kamusal alanlarını analiz ederek katkıda bulunur. Kärholm Sack'in kuramını genişletirken, Raffestin gibi, Latour'un ilişkisel yaklaşımıyla bir bağ

kurar. Bunun yanında küresel ölçekteki bölgesel güç ilişkilerinin çok daha küçük ölçekte, günlük hayatın mekânlarıyla olan ilişkisine eğilir (2012; 2017).

Özetle, Sack için bölgesellik bölme stratejilerine işaret eder; Raffestin için ise bölgesellik bölme faaliyetini işler kılan ilişkilerdir. Öte yandan bu iki farklı yaklaşım insan bölgeselliğinin coğrafyanın farklı ölçeklerde ve araçlarla yeniden üretilmesi olduğu ve bölgelerin bu üretimin hem sonucu hem de sebebi olabileceği konusunda ortaklaşır. İnsan emeği ile fiziksel ve/veya sembolik olarak sınırlandırılan ve yeniden organize edilen coğrafya kendi devamlılığını sağlayacak şartları, kontrol araçlarını ve hatta daha ayrıntılı bölünmeleri üretir. Bu bölgesellik tanımları odaklarına insan ve coğrafyayı koyar ve bu açıdan kapitalist üretim, tüketim ve yeniden üretim ilişkilerinden ayrı düşünülemezler.

Kriz Bölgeleri – Krizin Bölgeselliği

Bölge ve bölgeselliklerin kapitalizmin krizleri ile nasıl ilişkilendiğine geçmeden önce neye bölge dediğimizin tanımını açık bir şekilde tekrar yapmak gerekir. Elden'in dediği gibi "varoluşsal olarak ikinci olsa da kavramsal olarak bölgesellikten önce gelen bölgedir [...] bölge üreten süreçler ve stratejiler oluşturdıkları şeyi kavramsal olarak varsayar" (2013: 6). Bu yüzden bölgeselliği ancak oluşturdıkları bölgeler üzerinden okuyabiliriz. Metnin başında bölgeleri isimlendirmenin onları tartışmaya açmaktan çok daha kolay olduğundan bahsetmiştik. Çünkü yerler -sınırları belli belirsiz de olsalar- ifade ettikleri bölgeyi işaret edecek bir kelime ile eşleşebilirler. Bir yeri işaret etmek veya en basit tabiri ile isimlendirmek oranın hem içini hem de dışını kavramsal olarak içerir; orayı böler. Bölgeyi işaret etmek, Elden'in anlattığı gibi, kompleks hukuki, geometrik, kartografik, istatistiki ve birçok diğer "politik teknolojilerin" toplamına işaret ettiği zaman, ideolojinin açık bir yansımasıdır (2013: 322-30).

Fakat işaret edilen bölge sadece algısal düzlemde de oluşabilir; çevre estetik olarak da söğürülür. Eğer Raffestin'in dediği gibi araçlarımızın sınırları bölgeselliğimizin sınırları ise ve temsil de insan aklının bir aracı ise, bölgenin tüm temsilleri konu edilmelidir. Çünkü anlam sadece dil ile değil dolaysız bir şekilde de insan algısında belirebilir. Yüksek sıradagların bir sınır ifade etmesi ve bu ifadenin temsil edilebilmesi için dile gerek yoktur. Fakat konu bu bölgeleri isimlendirmeye geldiğinde bu isimler hakim ideolojinin öyle ya da böyle bir yankısını içermek zorundadır. Çünkü tüm dil sistemleri toplumsal olarak kurulup evrimleşirler. Bu yüzden bölge Elden'in ifade ettiği gibi bir politik teknolojinin ötesinde politiko-estetik bir bölme ifadesidir. Eğer isimlendirme ideolojik bir eylemse, bu argümanı bir adım öteye götürerek, geleneksel, hukuki veya siyasi olarak bölge olarak tanınmayan yerleri bölge olarak işaret etmenin eleştirel bir eylem olduğunu da öne sürebiliriz. Bölgeyi isimlendirmek bölgenin varoluşsal öncüllerini yani bölgeselliği deşifre etmenin ve eleştirmenin ilk koşuludur.

Yazının devamında sıralanacak kriz bölgelerinin veya krizin bölgeselliklerinin farklı ölçekleri ilk bakışta büyük ölçeklerin küçüklere bir bağlam oluşturduğu izlenimi verebilir. Fakat buradaki esas bağlamanın yukarıdan aşağıya atfedilen bir nedensellik, yani ölçek farkından doğan varoluşsal bir hiyerarşi değil de kapitalist krizlerin yer değiştirme eğilimi olduğunu vurgulamak gerekir. Krizlerin yeni coğrafyalar bulup yerleşmesi için farklı ölçeklerdeki bölgeler pragmatik bir düzende tekrar ilişkilendirilir, yeni

ilişkiler ve stratejiler icat edilir. Bu açıdan aşağıdaki örneklem bölgelerin kapitalizmin krizleri ile farklı coğrafyalarda ve ölçeklerde nasıl koordine olduğuna odaklanır, coğrafyalara yerleşen krizlerin bölgesel bağlamını ve stratejilerini örnekler.

Küresel Kentleşme ve Yerküre

İşaret edeceğimiz ilk bölge küresel kentin kendisidir. Sadece kültürlerin değil kapitalist üretim süreçlerinin de tüm dünyaya yayıldığı ve kâr mantığının güç yoluyla eşitsizlik ve sömürü ürettiği çokça dillendirilmiştir. Güncel kent kuramının belki de en etkili filozofu Lefebvre'in *The Urban Revolution*'da hatlarını çizdiği anlayış kenti sermaye birikimindeki ve toplumun yeniden üretilmesindeki başat aktör olarak resmeder. Bu haliyle kentleşme yerkürede gücün etki ettiği her yerdedir. Kentleşme kapitalizmin bir aracıdır ama tam da bu yüzden kent potansiyel bir mücadele zemini. Sermayenin sınırları kır-kent veya küresel kuzey-güney arasından geçmez, tüm kentleşme süreçlerinin içerisine yayılmıştır (2003). Bunu takip eden yazında, David Harvey, Saskia Sassen, Neil Smith, Neil Brenner, Andy Merrifield ve birçok coğrafyacı, sosyolog ve eleştirel kuramcının da nüanslarla -küreselleşme, dünya şehri, küresel kentleşme vb.- dile getirdiği gibi, yerküredeki insan hareketi sermayenin birikme ve tekrar dağılma eğilimleriyle birlikte okunmalıdır (Brenner, 2017; Harvey, 2014; Merrifield, 2014; Sassen, 2014; Smith, 1984). Mesela Merrifield, tüm dünyayı ve kentleşmeyi politik bir şekilde kavramsallaştırmak için onu belirli ve keskin sınırlarla böldüğümüz anlayışın yeterli olmadığını söyler. Artık sınırların belirlediği zıt taraflar yoktur, ayrımlar kent toplumuna içkindir. Dünyadaki tüm merkezler ve sömürülen çeperler küresel kent içerisinde sürekli tekrar kururlar. Gelişen dijital bilgi ve iletişim sistemleri sayesinde özgürce hareket eden sermaye dünyanın herhangi bir yerini mobilize edecek kudrete sahiptir (2014).

Bu bakış açısından sermaye hareketinin değişken sınırları bize bir bölge ifade eder. Fakat bu her zaman coğrafi olarak çizilebilecek bir sınır değildir. Çünkü tahayyül etmemiz gereken sınır doğaya atfettiğimiz her şeyi öyle ya da böyle içerir. Smith, Marksist bir analizle insanın kendi doğasının da toplumsal süreçler ile nasıl kurulduğunu anlatır. Toplum sadece insanın içine doğduğu fiziksel çevreyi değil, hareketlerini yöneten ve doğal addettiği tüm toplumsal kodları da kurar (1984). İnsanın emek ile kurduğu doğa sadece kültürün evrimi ile de sınırlanamaz, aslında insan kendi fizyolojisini de kurmuştur. Smith der ki: "Elin basit bir hareket aracından aletlerin kullanımı için sofistike bir eklemler sistemine gelişimi, binlerce yıllık emekle yavaş yavaş gerçekleşir (1984: 56)". Doğanın üretimi mekânın üretiminin ayrılmaz bir parçasıdır. Peki ya insandışı doğa? O da mekânın üretiminden nasibini alır. Çevre krizi insan faaliyetinin doğal kaynakları sömürsünün küresel yapısının ve doyumsuzluğunun bir sonucudur.

Sack'e göre bölgesellik bir olayın coğrafi etkisini gizleyebilir. Bunun için hiyerarşiler, planlama stratejileri ve aktivitelere şekil verebilme eğilimlerini kullanır. Bunun sonucunda mevcut bölgeleri asimetrik bir şekilde konumlandırır. Örnek olarak Sack ülkesinde yapılmasına karar verilen nükleer santrallerden bahseder. Bunlar ülkenin enerji ihtiyacını büyük oranda karşılayacaktır. Fakat santrallerin bulundukları yerlerde

yaratacakları atık ulusal ölçekte bir sorun teşkil etmemiştir ve yerel yönetimlerin bunu nasıl organize edeceği göz ardı edilmiştir (1986: 39-40).

Sack'in davranışsal bakış açısından bölgesellik stratejilerinin tüm dünyayı kategorize ettiğini, potansiyeli ve değerine göre sınıflandırdığını da söyleyebiliriz. Bununla birlikte bu kavrayış yine de küresel bölgeyi anlatmak için yeterli değildir. İşaret edeceğimiz bölge sermaye hareketleri ile devinen küresel kentin yapıları çevresinden ve onun sömürü ağlarından da ibaret olamaz. Çünkü yerküre ile kurulan ilişki uzaydan çekilen ilk fotoğrafla tüm maddi sınırların temsiline ulaşmıştır. Tekrar hatırlayalım: "Bölgeselliğimin sınırı araçlarımın sınırıdır" (Raffestin, 1984: 141). İlk fotoğrafıyla imgesel olarak sınırları çizilen boşluğun ortasındaki yalnız dünyanın, artık dokunulmamış köşeleri de teknik araçlar ile kavranmış; tetkikler ile kaynak olarak potansiyelleri saptanmış; akıntıları, fırtınaları, iklim bölgeleri ve çoğu doğal fenomeni analitik modellerce soğurulmuştur. Küresel bölgeden kastımız tüm yerküre olmalıdır. Buradaki sorunsal yerküredeki farklı yerelliklerin, konumların hangi uzamlarda bölgeselleştirdir. Toplumun entelektüel ve bedensel emeği tüm coğrafyaya farklı yoğunluklarla dağılmıştır ve onu gerek zihinsel gerekse de maddesel olarak yeniden organize etmiştir.

Bu sebepten, bir bölge olarak küresel kent, tüm yerküreyi içermek zorundadır. Kapsamı, havanın kirliliğinin yorumu ölçüsünde atmosferin son tabakasına kadardır, jeoloji ve uydu teknolojileri ile tespit edildiği ölçüde toprağın altıdır, şehirlerin büyüme öngörülleri ölçüsünde yakındaki boş arazilerin toplamıdır ve topluca bu uzamların hepsine sızabilen sermaye hareketleridir.

Tektonik Plakalar ve Antlaşmalar

Küresel olan bölgeden sonra, dünyaya biraz daha yaklaşıp sorgumuza devam edelim. İlk bakışta yerin bölünmesindeki en belirgin etmen bazen kartografik araçlara bazen de baskın coğrafi formasyonlara gönderme yapan devlet sınırları olarak görülebilir. Fakat devlet sınırlarının dışında da coğrafya beşeri ve fiziki olarak benzer ölçeklerde bölünmüş olabilir. Mesela insan varlığını aşan ve çok uzun süreçlerle oluşmuş doğal unsurlar ölçekleri sebebiyle, toplumsal hareketleri, devletleri ve sermayeyi etkileyebilir ve bölebirlirler. Jeolojik plakaların ölçeğinde, tektonik hareketler ile ortaya çıkan Himalaya Sıradağları öncelikle onunla karşı karşıya olan insanlar için algısal düzlemde bir sınır ifade eder, yani tarihsel olarak politik olmadan önce estetik bir nesne olmuştur. Öteki taraftan, iki tarafını görsel ve iklimsel olduğu kadar lojistik olarak ve bunun sonucunda toplumsal olarak da ayırır. Okyanuslar ve denizler de insan aktivitesini benzer şekilde böler. Bu sınırlar sermayenin içinde hareket etmesi gereken uzamlardır. Aşılması için karmaşık teknik ve sosyal yeni bölgesellik stratejileri ve ilişkileri kurulur. Gemi -veya uçak- bir yandan küresel bölgeselliğin bir aracıdır öte yandan kaptanının bölgesidir.

Fakat devlet sınırlarını her zaman tanımayan ve coğrafyayı beşeri olarak bölen bölgelerden de bahsedebiliriz. Smith *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space* adlı kitabında sermayenin devletler-ötesi hareketinin kapitalist üretimin devamı için çok temel bir ihtiyacı karşıladığını savunur. Coğrafyaların eşitsiz gelişimi sermayenin iktisadi mantığının bir parçasıdır, yeni potansiyeller demektir. "Az gelişmiş" bölgeler sermayenin büyüme öncülü için elzemdir (1984). Eşitsiz gelişimin

gelişmiş ve azgelişmiş ülkeleri sermaye hareketiyle birbirine bağlaması, yerellik içermeyen bir bölge sunar. Merkez ve çeper birbirinin yanında, geometrik olarak değil, dünyanın farklı yerlerinde, ilişkisel olarak bir bölge ifade ederler. Ülke sınırlarını tanımayan sermaye hareketi yerleştiği veya terk ettiği coğrafyalarda bölgelerin yeniden kurgulanmasına sebep olur. Sermaye için daha uygun ortamlar sağlamak için devletler yeni bölgesel stratejiler ve ilişkiler geliştirir. Devletlerin ülke sınırları üstünde bölgeleri isimlendirme ihtiyacından da bahsetmiştik - NATO, Avrupa Ekonomik Bölgesi ve Nil Havzası İnisiyatifi gibi. Ülke sınırları içinde ise politikalar, planlama kararları, işçi hakları düzenlemeleri de teknokentler veya toplu konutlar inşa etmek de bu bölgesellik stratejileri veya ilişkileri gibi okunabilir. Devletler daha iyi rekabet edebilmek için yeni bölgeler icat etmek zorundadır. Sack için alt bölgeler belirleme görece daha verimli bir idari operasyon anlamına gelebilir. Bürokrasi ve hiyerarşi ilişkileri şahsi olmaktan çıkarır ve sorumluluğu dağıtır, ölçekler arasında iletişimini sağlar ve bireylerin bilgiye ve mekâna erişim hakkını derecelendirebilir (1986). Fakat güncel sermaye hareketi için geleneksel şehir tanımları sömürü için yetersiz kaynaklardır. Bu noktada, devletlerin iç bölünmeleri için şehir sınırlarını çizmesi görece eski bir bölgesellik stratejisi olarak kalır.

Sermaye ve Şehir Birlikleri

Coğrafyaların eşitsiz gelişimi rekabet edilecek yeni ölçekler doğurur ve bu ölçekleri yönetmek için yeni bölgeler isimlendirme ihtiyacı yaratır. Brenner, bu durumu küresel sermaye karşısında çözünmek yerine yeni bölgesel organizasyonlar yaratan devletler ile anlatır (1998). Daha sonra, devletlerin yeniden ölçeklenmesi üzerine yazdığı *New State Spaces: Urban Governance and Rescaling of Statehood* adlı kitabında rekabetçi devletlerin nasıl ve ne için yeni iç bölünmeler yarattığına ve devlet mekânını yeniden organize ettiklerine detaylıca ışık tutmuştur. Devlet, farklı ölçeklerle ve farklı araçlarla kendi sınırları içerisinde eşitsiz gelişimi teşvik etmektedir (2004). Benzer bir tartışma, sosyolog Sassen'in *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages* kitabında da yürütülür. Devletlerin, vatandaşları adına işlettikleri yeni bölgeleme stratejilerinin uluslar ve devletler üstü küreselleşme süreçleriyle nasıl el ele yürüdüğü vurgulanır (2006).

David Wachsmuth ile Brenner 1980'lerden itibaren baskın olmaya başlayan yeni yatırım mantığının devletleri ulus-altı bölgeleri tahayyül etmeye zorladığını söyler. Sermaye hareketinin dört temel karakteri bu yeni çağın belirleyicileridir. İlki Fordist seri üretim mantığından sonra yüksek teknoloji üretim teknikleri, hizmet ve finans sektörlerini önceleyen yeni endüstri atılımlarıdır. İkincisi artık yerkürenin tamamını kapsayan bilgi ve lojistik sistemlerdir. Üçüncüsü artık daha az sabit sermaye yatırımlarına olanak tanıyan esnek endüstriyel organizasyonlardır. Yatırımların bir kısmı sermayeyi çekmek için yerel veya ulusal yönetimler tarafından üstlenilir. Sonuncusu ise finansın küreselleşmesidir. Yerel yönetimler kalkınma projeleri için giderek daha fazla küresel finans pazarına başvururlar. Borçlar ve yineleyen finans krizleri yerel yönetimlerin küresel rekabete katılmasını neredeyse zorunlu kılar. Bu dört olgu, yerel yönetimleri bir takım birlikler kurmaya ve uluslararası ağlarda varlık yaratmaya iter. Bir yandan bu birlikler ulusal devlet yatırımlarında da diğer bölgelerle rekabet etmek zorundadır.

Çünkü bu bölgeler aslında dışa kapalı birimlerdir, onların kalkınması aynı ülkedeki diğer bölgelerin kısa dönemde pek de işine yaramaz. Üstüne üstlük marjinalize olmuş, sistematik olarak göz ardı edilmiş yerler için hiçbir katkıları yoktur (Brenner, 2017: 85-111).

Bu yüzden devletlerin egemenlik sınırları ve geleneksel alt bölünmeleri sermayenin hareket eğilimleri ile birebir örtüşmez. Kapitalizm devletleri merkezler, çeperler, sermaye hareketleri ve birikimler ile yeniden böler. Sınırları küresel bölge olarak yerkürenin sınırları veya hukuki bölgelerinin sınırları gibi değildir, değişken ve uçucudur. Bu bölgeler aynı zamanda ulusal çıkarlarla ilişkilendikleri sürece devletlerin bölgesel stratejilerdir. İlişkiel perspektiften yaklaşırsak, devletler hakimiyet kurdukları coğrafyaya bir bütün olarak davranmaz denilebilir. Devletler farklı yerelliklerde farklı ilişkiler kurmak üzere emeği, araçları, kurumları ve yapılı ve doğal çevreyi tekrar düzenlemiş, yeni bölgeler tanımlamıştır. Bölgesel stratejiler kapitalist üretimin belkemiğidir ve bölgeler, şirketler ve devletler tarafından araçsallaştırılmıştır. Bu anlamda Raffestin “bölgeler aracılığıyla bölgeler üretme” derken bu süreçlerin hem maddi hem de toplumsal karakterini vurgular (2012). Eski bölgeselliğin bölgesi yeni bölgeselliğin bölgesi için bir hammadde, aksi takdirde eski bölgeler terkedilirler, yıkılırlar. Bu hammadde yapılı çevre, insan gücü pazarı veya teknik altyapı olabilir.

Siteler ve Varoşlar

Küresel bölge ve ardından ülke tanımaz sermaye hareketlerinin bölgeleri bizi bu bölgeleri işleten daha küçük bölgesellikleri görmeye zorlar. David Harvey, neoliberal dünyanın özgün organizasyonları olan *thinktank*'leri, araştırma üniversitelerini ve askeri ar-ge merkezlerini, devletlerin küresel rekabet gücünün en önemli unsurlarından sayar (2014: 96). Bunlar gibi özelleşmiş mekânların yanında gündelik yaşamın mekânları da devletler ve yerel yönetimler tarafından yeniden düzenlenirler. Merrifield için Amerika Birleşik Devletleri'nde, Ford motor fabrikasının Detroit şehrinde çökmesi veya 2007 Mortgage Krizi bunun en net örnekleridir, bu yüzden/sayede sermaye coğrafyanın ve kendi krizlerini tekrar tekrar tetikler. Artık emek pazarı bakımından yeterince kârlı olmadığından sermayenin çökmesiyle birden fakirleşen Detroit'te de borç zincirleri ile inşa edilmiş ve satılmış konutların sermayeyi sabitlediği milyonlarca arsada da kapitalizm coğrafyayı ve kentleri sömürüyordur (2014).

Türkiye bağlamında daha tanıdık örnekler vermek mümkün. Bülent Batuman, devlet destekli devasa TOKİ projelerini sadece bir sermaye ve rant ilişkisi ile değil aynı zamanda yeni bir toplum inşa etme süreciyle inceler. TOKİ projelerinin aktardığı sermaye inşaat sektörünü, yeniden inşa ettiği evler ise toplumu mobilize etmiştir. Bu projelerde TOKİ, büyükşehir belediyeleri ile çalışmıştır, yerel yönetimler devlet desteği için rekabettir. Yerinden edilen düşük gelir grupları şehrin daha az değerli parsellerine yerleştirilir veya daha da ötekileştirilirler. Bu insanlar sonunda kendilerini günlük hayatı makul aktiviteler ekseninde örgütleyen ve manipüle eden toplu konutlarda bulurlar. Bu kompleksler, belediye ve site sakinleri arasındaki ilişkiye aracı olan ve işletme görevini üstlenen şirketler tarafından denetlenir ve kontrol edilir. İdeolojik olarak iktidara yakın STK'lar ve kurumlar buralara yerleşir. Ek olarak kentsel dönü-

şüm aktiviteleri yeni İslamcı burjuvazi için görünür olabilecek bir çevre sunar. Batuman, dönüşen bölgelerde camilerin aksine yıkılmayan minarelerden bahseder. Minareler sembolik güçleri sebebiyle yıkıma direnmişlerdir fakat aynı zamanda yıkılan eski bölgenin gündelik yaşamı hakkında birçok bilgiyi saklarlar (2018). Minarenin sembolizmi onu yeni bölgesellik için bir hammadde yapar, bu yüzden minare yeni bölge içinde de hayatta kalmayı, kendine bir anlam bulmayı başarır.

Batuman'ın TOKİ ve kentsel dönüşüme yaklaşımı aslında ortaya çıkan projeleri de bir bölge olarak tahayyül eder diyebiliriz. Buradaki bölgeler birçok farklı katmanda değerlendirilebilir. İlk olarak yerleştikleri coğrafyada baskın bir içerilik-dışarılık ilişkisi kurarlar. Biçimsel olarak yeni İslamcı toplum inşasının mekânsal organizasyonu şehirlerin tarihsel dokusuna bir tezattır. Bu bölgelerin içerilikleri hem politik hem de estetik olarak kurulur. Konutlar ve açık alanlar azami denetimi sağlamak için sınıflandırılmış ve yeniden düzenlenmiştir. İnsanın yaşam alanı, kartezyen ve sayıları sınırsızca çoğaltılabilecek birbirinin aynı kuleler içinde apartman daireleridir. Sosyolojik olarak bu projeler, vatandaş ve devlet ilişkisi daha doğrudan olan dışarıya oranla gündelik yaşantısı şirketler tarafından kâr ve ideoloji ekseninde denetlenen ve kontrol edilen içeriler sundukları için bölgelerdir. Belirli bir ideolojiye işaret eden STK'lar ve kurumlar içerilerinde yoğunlaştığı için birer bölgedirler. Sermaye için, en sonunda bir kısmının beton olarak sabitlenmesiyle sonuçlanacak fırsatların yoğunlaştığı arsa sınırları olduğu için bölgedirler. Farklı bir bakış açısı ile, Türkiye sınırları içerisindeki bu projelerin hepsini parçacıklı tek bir bölge olarak da kavrayabiliriz. "TOKİ'ler bölgesi", yeri bölüşü bakımından özgürdür, bir yerellik prensibiyle çoğalmaz, büyümesi çevresine doğru olmaz. Ülke sınırları içerisinde uygun şartların karşılandığı şehirlerde bir leke olarak belirir, sıçrayarak büyür, yere özgü değildir. Öte yandan yine konumsuz bir içeri-dışarı ayrımı oluşturur. Sitelerin tahayyül ettiği dünya farklı şehirlerde de olsalar aynı ideolojiyle örtüşür. Hem içinde hem dışında bir çeşit ötekilik tanımı sunar.

TOKİ stratejik ve sermaye güdümlü yayılımı ile bölgesel stratejiler üreten ve yeni bölgesel ilişkileri kuran bir araçtır. Ülke ölçeğinde alınan kararların sonuçlarının daha küçük ölçeklere atıldığı Sack'ın Nükleer Santral örneğindeki gibi, İslamcı bir ulus inşası ve sermaye hareketi ekseninde alınan kararlar; yapı ve doğal çevre ve toplumsal ilişkiler gibi konuları araçsallaştırırken ortaya çıkan kentsel ve ekolojik krizler ya görmezden gelinir ya da ötelenirler. Daha sonra dile getirilen popülist "dikey kentleşmeye karşı yatay kentleşme" söylemi ötelenen sorunlardan sadece biri gibi görünür. Bu projeler inşa edilme süreçlerinde muazzam sermaye güçlerini, yatırımcıları, büyük şirketleri ve devasa bir taşeron zincirini mobilize ederler. Bu güçler emeği, coğrafyayı ve doğal kaynakları birbirine bağlarken toplum yararını değil kârı birincil amaç olarak güderler. En nihayetinde güçleri en başta buraya çeken şey bu yüksek kâr sözüdür. Gecekondu sakinleri bir borç ekonomisine sürüklenir ve mülksüzleştirilir. İçeride dayatılan yaşam tarzına uyum sağlayamayanlar ayrımcılığa uğrar ve yersizyurtsuzlaşır.

TOKİ siteleri örneğinde hem bir bölgesellik stratejisi hem de bir bölge tanımı olarak ortaya çıkan yapılaşma aslında kentleşmenin başka parçaları üzerinden düşünülebilir. Saraylar -hem eskileri hem de güncel örnekleri-, üniversite kampüsleri, terk edilmiş tema parklar, sırayla dizilmiş alışveriş merkezleri, limanlar, havaalanları, otoyollar ve köprüler devletin ve sermayenin bölgesini hem sembolik hem de maddesel olarak

yeniden üretirler. Bunlar egemen gücü görünür kılarak, bilginin ve kaynakların dağılımını düzenleyerek, mekânları sınıflandırarak, fiziksel mekândaki insan eylemini tanımlayarak, sermayeye potansiyel coğrafyalar sunarak, devlet ve sermayenin bölgeselliğinin bir aracı olurlar. TOKİ projeleri gibi bu yapılar da kendi kendilerine birer bölge ifade edebilirler. Fakat sınırlarının özellikleri aralarındaki birincil farktır. Hem coğrafya hem de toplumla kurdukları ilişki bağlamında bu sınır beton duvarlar, otoyol gişeleri, güvenlik noktaları veya giriş izinleri olabilir. Bu sınırlar fiziksel olarak, sembolik olarak veya bürokratik olarak kurgulanıyor olabilir. Fakat tüm bu yapılar bir şekilde ifade ettikleri içerilik ve dışarıklık veya fiziksel mekânlardaki insan davranışını örgütledikleri ölçüde birer bölgedir.

Meydanlar ve Sokaklar

Sermaye ve iktidar arasında doğrudan ilişki kurulabilecek kentleşmenin formlarından kent meydanının nasıl bölge olarak algılandığı Kärholm'ün sorduğu sorulardan biridir (2017). Kärholm, Malmö'deki Stortorget meydanı örneği üzerinden kamusal alanı bir bölge olarak tartışır. Bölgenin sınırlarını çevre yapılar oluşturmuştur fakat bölge karakteri insan aktivitesinin ritimleri ile bağdaşır. Burada konu edilen bölge gündelik hayatın ritimlerine odaklanır ve doğrudan coğrafyanın veya mekânların krizlerine gönderme yapmaz. Fakat bölgeleri isimlendirmek de politik bir eylemdir demiştik. Kärholm'ün gündelik hayatın işleyişinde kavramsallaştırdığı bölgesel davranışlar, kent mücadelesinin bölgeleri ile ilişkilendirilebilir.

Kärholm bu meydandaki bölgesellik stratejilerini dört başlıkta inceler. Meydandaki davranışı etkileyen faktörler insanlar veya kurumlar tarafından oluşturulur ve bunlar ortaya çıkmaları bakımından sistematik bir programın veya bir kullanım örüntüsünün sonucudurlar. Bunlardan 1-bölgesel stratejiler (*territorial strategies*) ve 2-bölgesel taktikler (*territorial tactics*) bir planlamanın sonucudurlar. İlki kurumların ikincisi ise kullanıcıların iradesine işaret eder. 3-bölgesel çağrışım (*territorial associations*) ve 4-bölgesel sahiplenme (*territorial appropriations*) ise kullanım örüntülerinin sonucudurlar. Çağrışımlar kurumların, sahiplenme ise kullanıcıların bölgesellik operasyonlarıdır. Kärholm, meydanın gündelik ritimlerinin bu bölgesellikler tarafından kurulduğuna işaret eder. Stratejiler banklar, parklar ve yaya bölgeleridir. Bölgesel çağrışımlar meydanda mevcut bazı olguların “güvensiz” hissettirmesine veya meydanın ideolojik bir sembol gibi algılanmasına sebep olabilir. Taktikler ve sahiplenmeler bu küçük meydanda birbirine karışmıştır, çok kısa süreler duraklanan buluşma alanları, mikrobölgesellikler içerirler. Birden meydanın bir köşesi bir gruba aitmiş, sahiplenilmiş gibi hissedilir. Bir yandan buluşma noktaları konumları itibarıyla, kolay görünebilme gibi taktiksel bir amaçla özdeşleşebilirler (2017). Bu dörtlü kavramsal açılım aslında İsveç'ten daha çetrefilli coğrafyalara, daha marjinal bölgelere de taşınabilir.

Örnek olarak, yine Batuman'a dönerek, kentsel ve politik bağlamlarında Ankara Sakarya Caddesindeki TEKEL ve İstanbul Taksim Meydanındaki Gezi Parkı direnişlerini ele alabiliriz. İki eylem de kentte yeni bölgeler üretir. Bölgelerin fiziksel sınırları çok da önemli değildir. Önemli olan kenti üreten ideolojiye karşı bir ötekilik oluşturacak yoğunlukta kurulan yerellik ilişkileridir, insanların kamusal alanda yan yana gel-

mesidir. Sakarya caddesindeki durumu Batuman şöyle anlatır: “Çadırlar il bazlı sendika örgütlenmesini temsil eden mekânlardı; başka bir deyişle sendikanın ülke çapındaki örgütlenmesi Sakarya sınırları dahilinde, genel merkezi odağa alarak bilfiil yeniden inşa ediliyordu” (Batuman, 2018: 166). Sendika Sakarya Caddesinde yeniden yerliyuftululaşmıştır.

Odakları emek sömürüsü ve çevre sömürüsü olan bu iki farklı hareketi sermayenin oyun alanı olan şehir merkezlerini zapt etmeleri özelinde ortaklaştırmak gerekir. Bu iki eylem de değişim olabileceğine dair umudu ve akabinde hükümetin devlet aygıtları aracılığıyla verdiği tepkiyi şiddetlendirmiştir. TEKEL direnişi sonrası devlet Gezi direnişine çok çabuk müdahale etmiştir. Batuman iki örnekteki iç ve dış tanımlayan pratikleri birbirinden farklılaştırır. Gezi Parkında düzenlemeler ve ortak pratikler yolu ile kamusal görünürlüğü çok yüksek, neredeyse tekil bir mimarlık nesnesine dönüşen kamp alanı, kentin kendisine karşı belirgin ötekilik sunar. Öteki taraftan TEKEL direnişinde kamp yerleştiği bölgeyi gündelik hayatın bir parçası olarak dönüştürür (Batuman, 2018). Kärholm’un çerçevesinden, yaya bölgesi olan Sakarya Caddesindeki kent mobilyalarının etrafında örgütlenen eklektik kamp çadırları bir bölgesel sahiplenme örneği gibi algılanabilir. Öte yandan Gezi Parkı’nın yıkılmasını engellemek için kurulan modern çadırlar bölgesel taktiklerdir. İki örnekte de karşılaşma mekânı olarak kent yeni bir bölgenin oluşumuna şahit olur. Bu bölgeler kalıcı değildirler, fakat toplumsal ilişkilerin yeniden kurulumunda önemli bir rol oynarlar.

Bu bölgeler inşa edilirken halihazırdaki bölgenin kentsel formları ve beşeri yapısı ile karmaşık ilişkiler kurar. Bu yüzden askıya alınan kent hayatı yeni bir içeri-dışarı tanımı yapar. Hem sermaye hareketi hem devlet stratejileri hem de baskın kent formu için bir tıkanıklık yaratırlar. Kentin bir kısmının görsel kimliğini ve gündelik hayatını değiştirmek içeri-dışarı ilişkisinin en belirgin yansımalarındandır. İşaret edilebilir oldukları ölçüde, tıkanıklığı sadece yerleştikleri kent mekânında değil, aynı zamanda başka bir dünyaya sembolik olarak göz kırptıkları, görünür oldukları kadar tüm küresel merkezlerde de yapabilirler. Gezi Parkı direnişinin Türkiye’nin başka şehirlerinde de insanları harekete geçirmesi buna bir örnektir.

Kamp çadırları dışında eylemlerin en yaygın sembolik yapısı barikattır. Gündelik hayatı askıya almanın en katı somutlaşmasıdır. İnsan hareketini yönlendiren, girişi ve çıkışı kontrol eden, içeriği ve dışarıyı ayıran, temel bir bölme operasyonudur, bir duvardır. Kente egemen iradeye gösterilen bir dirençtir. Bir duvar, öyle ya da böyle, bir sınır ifade eder. Ayırdığı iki tarafı kendi varlığıyla bir daha üretir.

Duvarlar ve Çatışmalar

İnsan hareketi ölçeğinde, bir barikat veya site duvarlarının etkisi aynıdır: hareketi durdurmak ve yönlendirmek. Karmaşık duvar kompozisyonları ile üretilen mekânsal hiyerarşiler ve ilişkilere geçmeden önce sade bir sınır olarak duvar ve bölge/bölgesellik ilişkisine değinmekte fayda var.

Londra’daki Thames Bariyeri, Thames Nehrinin 1982’den beri 520 metrelik bir çizgide on adet mekanik çelik duvarla böler. Bariyerin amacı şehri yüksek gelgitlerden ve fırtınadan korumaktır. Duvar akışkanlar dinamiğine karşı koymak için bir araya getirilmiş teknolojik, materyal ve coğrafi bir stratejiler toplamıdır. Fakat akışkanlar

dinamiğini ve insan hareketini hangi anlamda ayırt edebiliriz? Ya da daha doğrusu, göçebe mekânsal ritmiyle Moğol Ordusu'nun su baskınları ile rezonans etmesinin ve aynı şekilde karşılık bulmasının bir nedeni var mıdır? Her iki durumda da duvar, en basitinden en karmaşığına kadar, akışları kontrol etmek ve kesmek için güçlü bir araçtır. Bu yüzden çok güçlü bir sınır ifadesidir.

Yeni dünyada da hala soyut devlet sınırları fiziksel duvarlarla örülmüştür. Hatta dünyadaki sınır bariyerlerinin birçoğı 21. yüzyılda inşa edilmiştir (Hassner ve Wittenberg, 2015). Bu duvarlar modüler beton bloklar da olabilir, elektronik mekanizmalar, elektrikli teller ve gözetleme kuleleri ile donanmış karmaşık hatlar da. Duvarın karmaşıklığı ile ayırdığı iki taraf arasındaki ilişkinin karmaşıklığı örtüşür. Duvar kontrol etmeye çalıştığı güçlere göre ve geçirgenliğinin tanımına göre kalınlaşabilir ve kendi içini tanımlayarak bölgesel bir niteliğe kavuşabilir. Örneğin, Kıbrıs'taki BM Tampon Bölgesi ile Kuzey ve Güney Kore arasındaki Askerden Arındırılmış Bölge hem birer duvar hem de içerilerinde yeni organizasyonlar, sınıflandırmalar, yönlendirmeler ve eylemler dayatan birer bölgedir. Sınır hattı boyunca üretilen kalınlık, gerçek sınırlayıcı duvarların yanı sıra kuleler, köprüler, kışlalar, hatta tüm köyler gibi birçok mimari unsuru içerebilir. Bu bölge-duvarlar, açıklıklar oluşturur, bükülür, dalgalanır, yoğunlaşır ve dönüşür, kontrol noktaları, kapılar, tarafsız toplantı salonları yaratır, elektrikli bir çit veya yüksek sağlam bir yapı haline gelir.

Sınırların en maddi temsili duvar ise, en insani temsili çatışmadır. Çatışmalar da duvar gibi bölgeselliğin bir stratejisi veya ilişkisi oldukları kadar bir bölge sunabilirler. Çünkü olay anlamsal olarak sınırda gerçekleşse de kapladığı gerçek coğrafya, yıkarak değiştirdiğı insan ve insandışı ekolojiler bakımından soyut bir çizgiden çok farklıdır. Çatışmaya konu olan sınır bir çizgi olarak kalmaz, insan eylemini içerebilmek için kalınlaştırılarak coğrafyaya sündürülmelidir. Çatışmanın tarafları bu sündürme esnasında coğrafyayla yeni ilişkiler kurmak zorundadır. Lojistik rotalar, yerleşim yerleri ve stratejik kaynaklar çatışma şartlarında sınırın bir parçası olurlar, çizginin altında insan aktivitesi olağanüstü bir gündelik içerisine çekilir. “Çatışmalar bölgesi” dünya kamuoyunda en güncel karşılığını 24 Şubat 2022 tarihinde başlayan Ukrayna'nın kuzey, güney ve doğusunu kaplayan ve bu yazı yazılırken hala sonlanmamış Rusya-Ukrayna savaşında buldu. Bu gibi durumlarda sıkça dillendirilen tarihsel düşmanlık anlatılarının da bir bölgesellik eğilimi olduğundan bahsetmek gerekir. Sack, bölgeselliğin dik-kati, çatışmaların sosyoekonomik sebeplerinden çatışan bölgelere çekebileceğıne dik-kat çekiyordu (1986: 39).

Fakat çatışmaların sadece sınırlar veya hatlar boyunca olmadığına ve farklı bölge ve bölgeselliklerle ortaya çıkabileceklerine de değinmek gerekir. Mesela iç savaş sözü konusu olduğunda tüm ülke bir çatışma alanıdır. Ülke sınırları içerisinde kümelenmiş farklı içeriler, ötekilikler, farklı bölgeler, birbirlerinin içerisinde akmaya başlamıştır.

Bir örnek Mumbai'deki su krizi etrafında şekillenen toplumsal gerginlik ve çatışmalar olabilir. Stephen Graham, Renu Desai ve Colin McFarlane, Rafinagar yerleşiminde gerçekleştirdikleri etnografik araştırma kapsamında, Mumbai'nin temiz su ve kanalizasyon altyapısının politize ve parçalanmış olduğundan bahseder. Yerleşim yeri boyunca fakir mahalleleri ve aralarında yükselen bağımsız, duvarlarla çevrili adalar suya erişimin iki kutbunu temsil eder (2013). Şehrin altyapısı, çevreyi ve kaynakları kontrol eden, soğuran ve dağıtan bir bölgesellik ilişkisi kurar. Öteki taraftan, erişimi

ve dağıtımını kontrol ettiği ölçüde de bir stratejidir, bir grup insanın tahakkümüne hizmet eder. Graham ve diğerleri Mumbai'nin teorik olarak kişi başına düşen suyunun Londra'dan fazla olduğunu, fakat kolonileşme zamanından kalan altyapının bunu sitedeki en zengin gruplara bile doğru düzgün ulaştıramadığını söyler. Yazarlar içme suyu ve hijyenik şartlardan mahrum gecekondü sakinlerinin polis müdahaleleri ile daha da yıpratıldığını anlatır. Bazı su kullanımlarının suç kapsamına alınması yüzlerce kişinin tutuklandığı ve su pompalarının toplandığı baskınlarla sonuçlanmıştır. Bir yandan da yoksul halk “su hırsızları” olarak medyada şeytanlaştırılıyordu. Devlet aygıtları ve medya ise sermayenin hizmetinde yasadışı su kullanan büyük işletmeleri gizliyordu (2013).

Buradaki çatışma yeraltı kentsel dokusunda suyun nasıl haritalanacağı ile ilgilidir. Mücadele eden iki bölge sınırları keskin ama birbirleri içerisinde parçalı ve ayrık bir şekilde dağılmış iki toplumsal gruptur. Çatışma altyapıda edinilecek yer içindir. Yoksul halk için kaçak hidrofor pompaları ve boruları bu çatışmanın araçlarıdır, bölgesel ilişkilerin bir parçasıdır. Suya erişimi kontrol etmek için bu ekipmanı baskınlarla toplayan, tutuklamalarla halkı disipline etmeye çalışan devlet aygıtları, kamuoyunda dikkatleri yasadışı su kullanan sermaye aktörlerinden yoksul halka çeken medya ise sermaye gruplarının bölgesel aktörleridir.

Erişimi için mücadele edilen, bir yandan küresel sermaye ve doğa ölçeğinde bölgeselliğin bir stratejisi olan ve bir bölgesellik ilişkisi kuran altyapı, bizi bölgelerin başka bir ölçeğine taşır. Bu ölçekte bölge sadece sınırın mikro artikülasyonları ile tanımlanmıştır. Teknik altyapı, suyun ve enerjinin dağıtımını borular ve kabloların sınırladığı bir uzamda yapar. Sınır, maddeye ve enerjiye bir özgürlük tanımaz sadece maddenin niteliklerine ve sınıflandırma/dağıtım mantıklarına hizmet eder. Boruların çapı taşıyacak maddenin debisine, kabloların kalınlığı ise geçen akıma göre belirlenir. Bu sayede soğurulan doğa bir bölgeye geçici olarak hapsedilir. Yazının başında değindiğimiz, gemilerin gemicilik kanunları çerçevesinde hareketli birer bölgeye dönüşmesi gibi, borular da suyun taşınması için gerekli sınır bölgelerdir. Bu noktada teknik altyapının yanında sosyal altyapılara da değinmek istiyorum. Toplumun yeniden üretilmesindeki rolünü TOKİ projeleri örneğinde tartıştığımız konut -veya daha ileri gidecek bir oda- sosyal altyapının parçası olarak yansımaları büyük ölçekte bulan bir stratejidir. Sınırların mikro artikülasyonu bu bağlamda duvarların bükülmesi, açılması, tavanlar ve zeminler oluşturmalarıdır.

Odalar ve Kameralar

“Oda bir bölge midir?” sorusu da “odanın bir bölgeselliği var mıdır?” sorusu kadar geçerlidir. Çünkü her iki soru da başka ölçeklerdeki bölgeleri aynı tartışma düzlemine çeker. Davranışsal bakış açısından bir oda gündeliğin kontrolünde rol üstlendiği ölçüde insan bölgeselliğinin bir stratejisidir; bunun yanında sınırlarının karakteri ve öznel idaresi açısından ise bir bölgedir. Odayı bir strateji olarak görmek, bu stratejinin sınırlarını çizdiği daha büyük bölgelere işaret eder. Günlük hayatın mekanlarını birbirinden ayıran konutlar, mahalleler, kentler ve son olarak dünya ve küresel şehirleşme ölçeğine kadar iç içe geçmiş bölgeler, odaları yerin bölünmesinin logaritmik bir yan-

sıması olarak resmeder. Sadece dışarılık, ötekilik ve kontrol mekanizmaları değil coğrafya, kaynaklar, araçlar ve bunlar üzerinden emeği örgütleyen süreçler de sorunsallaştırılabilir. Bölge olan odanın üretimi ve sürdürülebilmesi için kurulan ilişkiler inşaat lojistiğinden coğrafyanın özgün aile tanımlarına ve tamamen mekânsız ve sayısallaşmış sermaye hareketlerine kadar geniş bir yelpazeye işaret edebilir. Odaanın inşasında kullanılan malzemenin yanında teknik altyapı ile ilişkisi bile onu bir anda doğal kaynakların sömürüldüğü, idare edildiği ve dağıtıldığı bir ağın parçası yapar. Toplumsal olanın yanında bireysel bir bölge olarak odanın özneliliğin kurulmasındaki rolünden de bahsedilebilir. Çünkü “kendine ait bir oda” izin verdiği olasılıklarla öznenin inşa edildiği, estetik deneylerin yapıldığı bir özgürleşme bölgesidir. Odaanın kullanıcı tarafından yaratılan atmosferi, hem iradenin kimde olduğunun bir simgesi hem de kullanıcının yansıttığı ölçüde öznenin dışavurumudur.

Odaanın yönetimi en küçük bölgenin iktidarı -sade kullanıcı- için çok katmanlı bir süreçtir. Toplumun hemen her tabakasında ekranlar ve kablosuz ağ sinyalleriyle donatılmış odalarda içeri-dışarı ilişkisini sadece duvarlar ve açıklıklar üzerinden okumak naiflik olur. Çünkü artık sosyalleşme, bilgi ve kaynaklara erişim hatta yemek hazırlamak için bile dışarıyla kapı-konut-apartman-mahalle ve benzeri ölçekleri kat ederek ilişki kurmaya gerek yoktur. Teknik altyapı sosyal altyapıyı yersizyurtsuzlaştıracak karmaşıklığa ulaştıktan sonra oda deneyimler için sadece bir arka fondur. Odaanın nasıl bir yerellik içerisinde konumlandığının önemi azalmıştır, zaten bu yerellikler de hızla şekil değiştirmektedir. Altyapı kentlerin ve geleneksel gözetleme ve denetleme formlarının -kontrol noktaları, polis istasyonları, güvenlik kabinleri vb.- şekil değiştirmesine yol açar. Bunların yerini güvenlik kameraları ağı ve sunucu odaları alır. Kontrol odaklı mekân hiyerarşilerine gerek kalmaz, artık erişim elektronik olarak RFID kartlar, parmak ve retina okuyucular ile denetlenir.

Deleuze görünen ve hızla yaklaşan teknolojik bölgeselliğe kısa bir metninde değinir. Foucault’ya referansla ufukta görünen ve disipline edilen toplumun yerine geçecek denetlenen ve kontrol edilen bir toplumu detaylandırır (1992). Elektronik denetim 2020 yılında başlayan Covid-19 salgınında devletlerin bölgesel stratejilerinin çok büyük bir parçasıydı. İnsandışı bölgelerin -bu örnekte bulaşıcılığın veya virüsün bölgelerinin/bölgeseelliğinin- alışılmış bölgesellikler üzerindeki etkisi sadece fiziksel mekânların hepsine yeni bir kural kümesi eklenmesi -maske zorunluluğu, kişi sayısı kısıtlaması- ile ilgili değildir. Dijital olarak vatandaş veritabanları, devletler gözetiminde yapılan Covid-19 testleri doğrultusunda sürekli güncellenmiş, devletler kamusal alana çıkması risk yaratacak temaslı kişileri elektronik olarak işaretleyebilmiştir. Teknolojinin ve bilgi sistemlerinin toplumu sınıflandırmada, kente ve hatta bilgiye erişimini sınırlamada daha yaratıcı ve daha şiddetli roller oynadığını hayal etmek zor değil.

Bu noktada, son olarak sokakları ve meydanları sürekli gözetim altında tutan güvenlik kameralarından bahsetmek isterim. Güvenlik kameraları izlenende izleyen birini şahsi olarak değil, izleyenin temsil ettiği, otoritenin bölgesini çağırıştırır. Fakat kameraların da limitleri vardır. Çünkü tek bir objektif -alıcı, lens, plastik, çelik ve devrelerin kompozisyonu- ışığı sadece kısıtlı bir alanda yakalar. Bunun için mekânda stratejik bir şekilde konumlanırlar. Bir meydanın ortasında, bir direğin üzerinde de bel-

rebilirler, üç yüzeyin, tavanın ve duvarların kesiştiği köşelerde de. Yüzlerce farklı objektiften yakalanan ışık tekil mekânların devinimlerini birbirine bağladığı zaman erişilen temsil egemen gücün bölgesinin haritalardan çok daha gerçek bir temsilidir.

Harvey ve Merrifield gibi figürler, gözetleme ve kontrol sistemlerinin yeni kent pratiklerinin içkin bir parçası olduğuna değinirler. Teknolojik gelişmeler sadece mekânların kontrolü değil ayrıca bireylerin özel iletişimlerini bile kayıt altına alabilecek kadar gündeliğe sızmıştır. Bu sayede sermaye kendine yönelik tehditleri, en küçük ölçeklerden itibaren takip edebilir, kriminalize edebilir ve susturabilir hale gelmiştir (Harvey, 2014; Merrifield, 2014). Coğrafya alanında, gözetleme sistemlerinin en kapsamlı analizi Klauser tarafından ortaya konur. Raffestin'in ilişkisel bakışı çerçevesinde Klauser, bu sistemlerinin mekânsal kontrol ve kapitalist bölgesellik ilişkileri için artık hayati bir değeri olduğundan bahseder. Gündelik hayatın mekânları bir kısmı fiziksel bir kısmı ise bilginin işlenmesine dayalı esnek bir sistem ile örülmüştür. Havaalanları, bankalar, spor salonları, meydanlar ve hatta elektrik şebekeleri gözetleme araçlarının kümелendiği yerlerden sadece birkaçıdır. Bu araçlar esnektir, olaylara ve yerlere göre yeniden düzenlenebilirler. Bu her zaman mekâna yeni donanım eklenmesi demek değildir. Adaptasyon bazen yazılımsal eklemeler ile, halihazırda mevcut donanımın topladığı bilginin yeni şekillerde yorumlanmasıyla sağlanır (2017).

Bilginin işlenmesi ve kontrol için araçsallaştırılması, 2020 yılında başlayan Covid-19 salgını örneğindeki gibi; telefonları, elektronik kimlikleri, sürekli güncellenen sunucuları da içerir. Güvenlik kameralarının bölgesi, diğer altyapılar gibi, sınırların mikro artikülasyonu ile oluşur. Fizikselden sayısal geçilen sınırlar yani kameralar, mikrofonlar ve çeşitli alıcılar, bilginin işlendiği bilgisayarlarda kablolar, çipler ve devreler neredeyse sonsuz sayıda çoklanır. Bunlar malzeme içinde akışları barındırmak için var olan birer sınıra dönüşür.

Odanın üretimi ve gözetimin üretimini bölgeselliğin benzer stratejileri gibi algılamak içinden çıkılmaz bir distopya imgesi çizebilir. Çünkü bütün yapı ve doğal çevre bu ilişkilerin ayrılmaz bir parçasıdır. Bunun bizi tanımlı bir bütünü isimlendirmekten alıkoyabilecek süreç incelemeleri olduğunu tekrar hatırlamak gerekir. Diğer olgularla hep devinim halinde değil de onlardan ayrılmış bölgeleri isimlendirdiğimizde bu bölgelerin sınırları ve başka ne gibi bölgeler/bölgesellikler ürettikleri belirginleşir. Sınırlar hakkında düşünmek onları değiştirmenin ilk şartıdır. Bölge ve bölgesellik ilişkisi bu mantık dizisini yukarda değindiğimiz -çoğu sadece devlet ve il sınırlarına indirgenemeyecek- birçok ara ölçeğe taşıyabilir.

Sonuç Yerine

Bölge olma durumu ve bölgesellik stratejileri/ilişkileri kentleşmenin tüm ölçeklerinde görünürdür. Emek ve çevre mikro, mezo ve makro ölçeklerde birbirine tekrar tekrar bağlanır. Yukarıda değindiğimiz bölge ve bölgesellikler aslında çok ölçekli ve çok coğrafyalı yer inşalarıdır. Krizler ise hem yer inşasının yani kapitalist kentleşmenin başat itici gücü, hem de bu inşanın sonucudurlar. Coğrafyaların eşitsiz gelişimi, çevre krizi, emek sömürüsü, göçmen ve sınır krizleri, çatışmalar ve savaşlar, neoliberal kentleşme pratikleri değindiğimiz bölgelerin üzerinden gerçekleşen krizlerden sadece birkaçıdır. Kavramın temsil ve estetik ile olan ilişkisinin ise daha derinlikli ve çoksesli bir şekilde

ele alınması gerektiği aşıkardır. Ele aldığımız örnekler öznel bir coğrafyadan ziyade bahsi geçen bölge ve bölgeselliklerin gözlenebileceği farklı yerelliklere odaklandı. Bu bağlamda, metinde sunulan seçki bir bütün değildir fakat kapsamı da zaten bu değildir. Daha ziyade, krizler ve bölgelerin sayısız farklı okuma üretebileceğini örnekler.

Sack, bölgelerin kendini tarihin olağan ilerleyişinin bir parçası gibi gösterebileceğinden bahsetmişti (1986: 33). Bu yüzden sermayenin ve devlet kurumlarının isimlendirdiği bölgeler, ülkeler ve şehirler, sömürünün olağan şüphelileridir. Bunlara ek olarak beşeri ve siyasal coğrafya alanında, yeni bölgelerin kapitalist süreçlerdeki rolü fark edilmiş ve özellikle vurgulanmıştı. Bu yüzden bizim de isimlendireceğimiz hiçbir bölge masum değildir. Herhangi bir zihinde herhangi bir bölgenin ortaya çıkması, toplumsal bir inşa olmadan imkansızdır. Alp Dağlarının korkunç bir imge olarak kodlanıp gezginleri uzaklaştırması da mimarlığın yerel aile yapısı için yorumladığı yüzey ve hacim hareketleri de toplumsallık içinde kurulup orada anlaşılırlar. Yani, yeni bölgeleri isimlendirmek yetmez, onların toplumun üretimine nasıl katıldıkları sorgulanmalıdır. Bu çerçevede bölgeleri ve bölgeselliği anlamak aynı ölçeklerde yeni bir praksisin nüvelerini içerir.² Bölgeleri isimlendirmek ve bölgesellik ile ilişkisini kavramak, evleri, meydanları, ofisleri, fabrikaları, enerji santrallerini, köyleri, şehir merkezlerini, ülke sınırlarını, çatışmaları ve toprağın bölünmesinin diğer yollarını eleştirel bir şekilde ele alarak coğrafyayı yeniden ve yere özgü bir şekilde sorunsallaştırabilir.

Krizler ve bölgeler ilişkisinin, halihazırda beşeri coğrafya ve güç çalışmalarında yer bulduğundan bahsettik. Fakat sınırların algısal, psikolojik ve davranışsal yönlerinde de kapitalizmin krizlerinin izleri yeniden okunabilir ve hatta yeni kriz tanımları yapılabilir. TOKİ'ler bölgesi Bursa şehri için estetik bir kriz midir? Protestolar ve yürüyüşler nasıl bölgeler kurarlar? Veya gözetleme ve denetim teknolojilerinin yeni fiziksel ve sanal bölgeleri nelerdir? Bölge kuramları bunlar gibi birçok sorgunun konusu olabilecek araştırma nesnelerini tahayyül edebilir. Bölge/bögesellik bu açıdan coğrafya, sosyoloji, iktisat ve kent bilimlerinin yanında, mimari, felsefe, sanat, davranış bilim, biliş bilim, psikoloji, mühendislik bilimleri, kültürel çalışmalar ve tarih gibi alanlara da yeni gündemler oluşturabilir. Estetik bölgeler, sanal bölgeler, emek sömürüsünün bölgeleri, karantina bölgeleri, cinsiyetli bölgeler ve bunlarla ilişkili bölgesellikleri tartışmak buralardaki krizleri coğrafya ile tekrar ilişkilendirebilir.

Kaynakça

- Agnew, J. (1994) "The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory", *Review of International Political Economy*, 1: 53–80.
- Batuman, B. (2018) *Millletin Mimarisi: Yeni İslamcı Ulus İnşasının Kent ve Mekân Siyaseti*, İstanbul: Metis.
- Bogue, R. (1997) "Art and Territory", *The South Atlantic Quarterly*, 96: 465–82.
- Brenner, N. (2017) *Critique of Urbanization : Selected Essays*, Basel: Birkhauser.
- Brenner, N. (2004) *New State Spaces: Urban Governances and the Rescaling of the Statehood* Oxford: Oxford University.
- Brenner, N. (1998) "Global Cities, Glocal States : Global City Formation and State Territorial Restructuring in Contemporary Europe", *Review of International Political Economy*, 5: 1–37.
- Brenner, N. ve Stuart E. (2009) "Henri Lefebvre on State, Space, Territory", *International Political Sociology*, 3: 353–77.

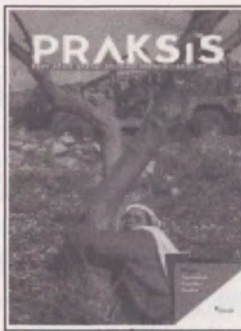
² Bu önerme her ne kadar çok disiplinli bir zemini işaret ediyor olsa da ilk olarak eğitimi aldığım mimarlık disiplini içerisinde kristalleştirdiğini belirtmek isterim. Prof. Dr. Güven Arif Sargın Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'ndeki lisansüstü derslerinde mimari üretimin salt inşaat organizasyonu değil söylemi de içerdiğini, inşa etmenin yanında metin, çizim, araştırma, tasarlama gibi araçların ve süreçlerin, Lefebvreci bir mekân bilim çerçevesinde, iktidardan hakikatinin ötesinde yeni bir hakikate ulaşma potansiyeli vurguluyordu ve bu üretimi bir disiplin olarak değil bir praksis olarak tanımlıyordu. <https://arandey.org>.

- Brighenti, A. M. (2010) "On Territorology: Towards a General Science of Territory", *Theory, Culture & Society*, 27: 52–72.
- Brighenti, A. M. (2006) "On Territory as Relationship and Law as Territory", *Canadian Journal of Law and Society*, 21: 65–86
- Cache, B. (1995) *Earth Moves: The Furnishing Of Territories*, Cambridge, MA: MIT.
- Deleuze, G. (1992) "Postscript on the Societies of Control", *October*, 59: 3–7.
- Deleuze, G. ve Guattari F. (1987) *Capitalism and Schizophrenia 2: A Thousand Plateaus*, çev. Brian Massumi, London: University of Minnesota.
- Elden, S. (2013) *The Birth of Territory*, Chicago: University of Chicago.
- Foucault, M. (1980) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, C. Gordon (der.), çev. C. Gordon, L. Marshall, J. Mephram, and K. Spoer, New York: Pantheon.
- Gottmann, J. (1973) *The Significance of Territory*, Charlottesville: The University Press of Virginia.
- Graham, S., R. Desai ve C. McFarlane (2013) "Water Wars in Mumbai", *Public Culture*, 25: 115–41.
- Gregotti, V. (2009) "The Form of the Territory", *Oase*: 7–22.
- Grosz, E. (2008) *Chaos, Territory, Art: Deleuze and the Framing of the Earth*, New York: Columbia University.
- Harvey, D. (2014) *Seventeen Contradictions and the End of Capitalism*, Oxford: Oxford University.
- Hassner, R. E. ve J. Wittenberg (2015) "Barriers to Entry: Who Builds Fortified Boundaries and Why?", *International Security*, 40: 157–90.
- Kärholm, M. (2017) "The Temporality of Territorial Production – The Case of Stortorget, Malmö", *Social and Cultural Geography*, 18: 683–705.
- Klauser, F. R. (2017) *Surveillance & Space*, London: SAGE.
- Klauser, F. R. (2012) "Thinking through Territoriality: Introducing Claude Raffestin to Anglophone Sociospatial Theory", *Environment and Planning D: Society and Space*, 30: 106–20.
- Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*, çev. D. Nicholson-Smith, Oxford: Blackwell.
- Merrifield, A. (2014) *The New Urban Question*, London: Pluto.
- Raffestin, C. (1984) "Territoriality: A Reflection of the Discrepancies Between the Organization of Space and Individual Liberty", *International Political Science Review*, 5: 139–46.
- Raffestin, C. ve S. A. Butler (2012) "Space, Territory, and Territoriality", *Environment and Planning D: Society and Space*, 30: 121–41.
- Sack, R. D. (1986) *Human Territoriality: Its Theory and History*, New York: Cambridge University.
- Sassen, S. (2006) *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages*, Princeton: Princeton University.
- Sassen, S. (2014) *Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy*, Cambridge, MA: Harvard University.
- Smith, N. (1984) *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*, London: University of Georgia.
- Soja, E. W. (1971) *The Political Organization of Space*, Washington, DC: Association of American Geographers.

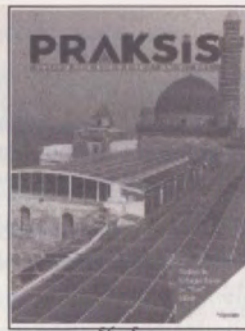
58. Sayı

Engels 200: Tarih, Toplum,
Sınıf, Kent

57. Sayı

Toplumsal Yeniden Üretim

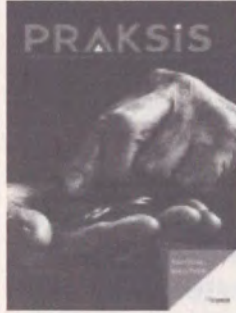
56. Sayı

Türkiye'de Erdoğan Rejimi ve
"Yeni" Kültür

55. Sayı

Salgın, Kriz ve Yeni Normal

54. Sayı

İktisat: Kuram, İdeoloji,
Politika

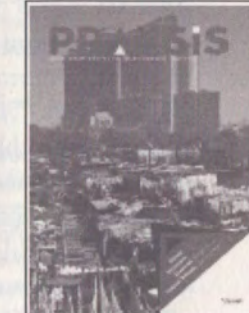
53. Sayı

Feminist Politika ve Kadın Emegi 2

52. Sayı

Feminist Politika ve Kadın Emegi
2

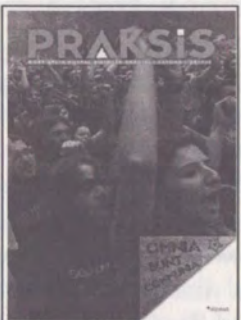
51. Sayı

Dünya Düzeninin Eleştirel
İktisat: Bölgeler ve Deneyimler

50. Sayı

Dünya Düzeninin Eleştirel
Siyasal İktisat: 21. Yüzyılda
Krizler ve Eğilimler

49. Sayı

Müstereker

48. Sayı

Marx200

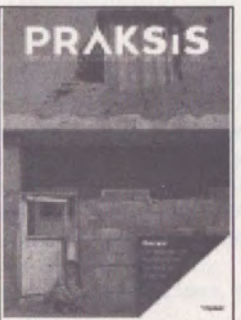
47. Sayı

Yöntem ve Praksis

46. Sayı

100. Yılında 1917
Rus Devrimi

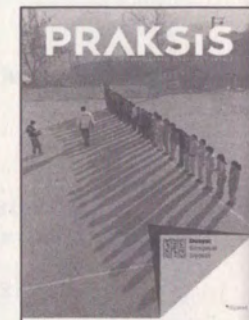
44-45. Sayı

Ortadoğu'da Kapitalizm
Devlet ve Sınıflar

43. Sayı

Tarım Sorunu

42. Sayı:

Simgesel Siyaset

Pandeminin Gölgesinde Otoriter Devletin Kentsel Gündelik Hayata Müdahaleleri

Eray Aktepe*

Öz

Bu çalışma, devletin otoriterleşme eğilimi ile kentsel mekân arasındaki ilişkiyi uzun süredir devam eden Koronavirüs krizi ile mücadelede gündelik yaşam aktivitelerine ve cereyan ettiği kentsel kamusal alanlara yönelik alınan kısıtlama, yasaklama ve tedbir kararları üzerinden ele almaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, salgınla mücadelede, devletin kentsel mekâna ve gündelik hayat aktivitelerine müdahale aracı olarak kanun yerine benimsediği genelge ve kurul kararlarının, Türkiye örneğinde otoriterleşme eğilimini hızlandıran ve olağanlaştıran düzenlemelere dönüştürüp dönüştürmediğini ortaya koymaktır. Üst yapı olarak devlet aygıtının geliştirdiği kentsel mekânsal bir hegemonya çözülmesi anlamında bu çalışmada, kriz anlarında istisna halini olağanlaştıran kent odaklı düzenlemelerin, devletin baskı aygıtlarının kullanımının gerekliliği ya da zorunluluğuna meşru zemin sağlayan temel unsurlar haline geldiği savlanmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada Pandemi döneminde salgınla mücadele ve kamu düzenini sağlama maksadıyla il bazında alınan kararlar - Cumhurbaşkanı ve İçişleri Bakanlığı genelgeleri ve Umumi Hıfzıssıhha Kurulu ile Valilik karar örnekleri- irdelenerek, devlet müdahaleleri ile kentsel gündelik hayat arasındaki çelişkiler ortaya konmaktadır. Burada çalışmanın dikkat çekmek istediği temel husus, kentsel gündelik hayata yönelik alınan kısıtlama, yasaklama ve tedbir kararlarının hukukiliğinin tartışılmasından ziyade, kentlerin, istisnai halleri olağanlaştırmak meşruluğunu artırmaya çalışan otoriter devletçi anlayışın inşa etmek istediği yeni normal devlet düzeninin hedef mekânları haline geldiğidir.

Anahtar Kelimeler: *Kentsel Gündelik Hayat, kentsel kamusal açık alan aktiviteleri, devlet müdahaleleri, demokrasi krizi, otoriter devletçilik*

Authoritarian State Interventions in Urban Daily Life in the Shadow of the Pandemic

Abstract

This study deals with the relationship between the authoritarianism tendency of the state and urban space through the restrictions, prohibitions and precautionary decisions taken on daily life activities and urban public spaces in the fight against the long-lasting coronavirus crisis. The main purpose of this study is to reveal whether the circulars and board resolutions adopted by the state as a means of intervening in urban space and daily life activities in the fight against the coronavirus crisis have turned into regulations that accelerate and normalize the authoritarianism trend in the case of Turkey. In the sense of an urban spatial hegemony analysis developed by the state apparatus as a superstructure, this article argues that city-oriented regulations that normalize the state of exception in times of crisis have become the basic elements

* Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. eaktepe@kastamonu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5607-280X

Makale gönderim ve kabul tarihleri: 01.05.2021 - 09.05.2021

Ücretsiz PDF Erişim Arşivi - <https://rantey.org>

that provide a legitimate basis for the necessity of the use of the state's oppressive devices. In this context, the conflicts between state interventions and urban daily life are revealed by examining the examples of decisions taken on a provincial basis -the President and the Ministry of Internal Affairs circulars, the General Health Board and the Governor's Office decisions- in order to combat the epidemic and ensure public order during the pandemic period. The main point that the study wants to draw attention to is that cities have become the target spaces of the new normal state order that the authoritarian statist understanding aims to build, which tries to increase its legitimacy by normalizing exceptional situations, rather than discussing the legality of restrictions, prohibitions and injunctions against urban daily life.

Keywords: *Urban Everyday Life, urban public open space activities, state interventions, crisis of democracy, authoritarian statism*

Giriş

Küresel kriz niteliğinin kabul gördüğü günden bu yana, tüm dünyada kamusal alan ve gündelik hayata dair olağan akışın tamamen değişmesine neden olan Koronavirüs salgını, bu kriz hali ile başa çıkma noktasında devlet otoritesi ve müdahalelerinin meşruiyeti tartışmalarını da gündeme getirmiştir. Salgının kontrolünde devletlerin karan-tina ve sosyal mesafe politikalarını uygulama ihtiyacını, kamu faaliyetlerinin askıya alınması ve sosyal alanlarda radikal kısıtlamalara gidilmesi kararları takip etmiştir. Bu süreçte tercih edilen sokağa çıkma yasakları ve olağanüstü hal uygulamaları ise, me-deni hakların, kişisel özgürlüklerin ve demokratik kuralların önceliğinin kısmen askıya alındığı ve önemsiz görüldüğü tartışmalarına neden olmuştur (Dunne, 2020; Ardovini, 2020; Gonda vd., 2022; Laebens ve Öztürk, 2022). Benzer bir şekilde salgınının kamu düzeni ve toplum sağlığı açısından oluşturduğu riski yönetme maksadıyla, Türkiye'de de Cumhurbaşkanlığı genelgeleri ve talimatları doğrultusunda hazırlanan İçiş-leri Bakanlığı genelgeleri ile valilerin başkanlığında İl Hıfzıssıhha Kurullarının almış olduğu kararlar, kentsel mekân ve gündelik yaşam aktivitelerini düzenleyen temel me-tinler haline gelmiştir. Ancak Koronavirüsün uzun süreli bir kriz hali alması ve buna karşın alınan tedbirlerin temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan düzenlemelerin anaya-saya uygun bir şekilde kanunla değil de, vatandaşlara yönelik icrai bir işlem olmayan genelgelerle yapılması (Gözler, 2021), hukuk devleti uygulamalarından uzaklaşan oto-riter devlet biçiminin istisnai araçlarının olağanlaşması (Karahanoğulları ve Türk, 2018) sorunsallarını beraberinde getirmiştir. Daha da önemlisi, krize karşı verilen oto-riter devlet reaksiyonları giderek kentsel aktiviteler üzerinde yoğunlaşan ve olağanlaşan ekonomik ve siyasal müdahalelere dönüşmüştür. Diğer bir deyişle, Koronavirüs kriz hallerine karşı otoriterleşen devletin kentsel gündelik yaşama dair müdahaleleri, oto-riterleşme eğilimini hızlandıran ve olağanlaştıran düzenlemeler haline gelmiştir. Bu noktada, Koronavirüs pandemisi ile birlikte kentsel toplumsal mekânların olmazsa ol-ması olan kamusal alanların kullanımı ve kentsel gündelik aktiviteleri; devletin belir-lediği kurallar, yasaklar ve kısıtlamalar ile tanımlanmaya başlamıştır (Çiçek, 2021: 315). Pandemi ve pandemiye karşı otoriterleşen devlet refleksi, sosyal ve isteğe bağlı aktivitelerinden vazgeçen, zorunlu aktivitelerinde ise devletin yönlendirmesine maruz kalan bir toplumu, kentsel mekân üzerinden yaratmaktadır. Dolayısıyla, pandemi

bağlamında krizle mücadele ve kamu düzenini sağlama adına kamusal alan ve gündelik yaşam pratikleri üzerinden geliştirilen devlet müdahaleleri, devletin otoriterleşme eğilimi ile kentsel mekân arasındaki ilişkiye işaret etmektedir.

Bu makale, uzun süredir devam eden Koronavirüs krizinin devletin otoriterleşme eğiliminde itici bir faktör olup olmadığını anlamak için pandemi koşullarının özellikle kapitalist devletin yeni formu olarak ifade edilen otoriter devletçilik (Poulantzas, 1978; Jessop, 1985) ile ilişkisine bakarak, Türkiye’deki kentsel kamusal alan ve gündelik yaşam aktiviteleri üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışma, Koronavirüs pandemisi ile mücadelede merkezi yönetim tarafından alınan farklı tedbir kararları ve kısıtlayıcı hükümlerin, kentsel gündelik hayatın olağan normları haline geldiğini anlamakta devletin kentsel mekânın işleyişi üzerine müdahalelerini tartışmaktadır. Üst yapı olarak devlet aygıtının geliştirdiği kentsel mekânsal bir hegemonya çözümlemesi anlamında bu makalede, kriz anlarında istisna halini olağanlaştıran kent odaklı düzenlemelerin, devletin baskı aygıtlarının kullanımının gerekliliği ya da zorunluluğuna meşru zemin sağlayan temel unsurlar haline geldiği savunulmaktadır. Pandemi ile gelen yeni yönetim atmosferi, otoriter devletçilik eğilimlerini artırmakta, kültürel ve idari sınırları içindeki devlet iktidarını giderek güçlendirmekte ve küresel krizlerde etkili bir aktör haline getirmektedir. Bu durum, devlet eliyle kurulan kriz hegemonyasının kentsel mekânlara ve hizmetlere erişimi geçici de olsa kısıtlayacağı gibi, istisna halini yitirdiği takdirde; zorunlu ya da isteğe bağlı gözetmeksizin gündelik hayattaki kentsel aktivitelerin olağan akışına karşı da salgın ve bulaşıcı hastalık mazeretleri ile ket vuracaktır. Krizle mücadele ve kamu düzenini sağlama adına kentsel aktivite ve hizmetlerin merkezileşen denetimi, kontrolü ve düzenlenmesi bağlamında bu çalışma; merkezi iktidarın pandemi sürecinde kentsel yaşamı düzenleme çerçevesinde aldığı kararları, kendi hegemonik aygıtları haline getirdiğini varsaymaktadır.

Bu çalışmanın temel hedefi, Koronavirüs pandemisinin kontrol altına alınması çerçevesinde, devletin kentsel mekâna ve gündelik hayat aktivitelerine müdahale aracı olarak kanun yerine benimsediği genelge ve kurul kararlarının, Türkiye örneğinde otoriterleşme eğilimini hızlandıran ve olağanlaştıran düzenlemelere dönüştürüp dönüştürmediğini ortaya koymaktır. Koronavirüs ile mücadele kapsamında kentsel gündelik hayata yönelik olarak Türkiye’de uygulanan kısıtlama ve yasaklamalar; Cumhurbaşkanlığı Başkanlığında toplanan Cumhurbaşkanlığı Kabinesinde alınan kararlar çerçevesinde, Cumhurbaşkanının talimatı doğrultusunda İçişleri Bakanlığının 81 il geneline gönderdiği genelgelerinde belirlenen kuralların aynen kabulü ve Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu tavsiye kararlarının ışığında alınan İl Hıfzıssıhha Kurul kararlarının öngördüğü müeyyideler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada Koronavirüs ile mücadele kapsamında kentsel aktiviteleri sınırlandıran karar örnekleri irdelenerek, devlet müdahaleleri ile kentsel gündelik hayat arasındaki çelişkiler ortaya konmaktadır. Burada çalışmanın dikkat çekmek istediği temel husus, kentsel gündelik hayata yönelik alınan kısıtlama, yasaklama ve tedbir kararlarının hukukiliğinin tartışılmasından ziyade, kentlerin istisnai halleri olağanlaştırmak meşruluğunu artırmaya çalışan otoriter devletçi anlayışın inşa etmek istediği yeni normal devlet düzeninin hedef mekânları haline geldiğidir. Bu yeni düzenden en fazla etkilenen unsurlar, kentsel gündelik yaşamın olmazsa olmaz, isteğe bağlı ya da hayatın akışı gereği içinde bulunduğumuz sosyal aktivitelerdir. Bu noktada çalışma, Gehl (2010)’ın kentsel alan

aktiviteleri kategorizasyonundan yararlanarak, pandemi döneminde salgınla mücadele ve kamu düzenini sağlama maksadıyla il bazında alınan kararlarla kentsel gündelik hayattaki zorunlu, isteğe bağlı ve sosyal aktiviteler (Gehl, 1987: 9) üzerinde uygulanan kısıtlamaların, otoriter devletçi temayülü güçlendiren uygulamalar olduğunu ortaya koyma niyetindedir. Nitekim toplumsal gündelik hayatı oluşturan müşterek kentsel mekân aktiviteleri, modern toplumun ortak faydasının üretildiği ve geliştirildiği alanlarda insanların temel hak ve hürriyetlerini gerçekleştirme halleri olması nedeniyle; bunlara uygulanacak kısıtlama ve yasaklamalar, siyasal ve toplumsal krizleri derinleştiren önemli müdahaleleri ifade edecektir. Çalışma, otoriter devletçiliğinin devlet rejim tartışmaları kadar kentsel kamusal mekân ve gündelik yaşam tartışmalarını da derinden etkilediğini ortaya koyması açısından farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

Otoriter Neoliberalizmden Otoriter Devletçiliğe

Devletin piyasaya dair minimal müdahalesini öngören neoliberal düşünce, 1970'li yıllarla beraber küresel ölçekte siyasetin belirleyici yaklaşımı haline gelmiştir. Refah devleti yaklaşımına karşı laissez-faire bir kapitalizm anlayışıyla müdahaleci hükümet kısıtlamalarından uzak, iktisadi bir idareyi benimseyen düşüncenin (Harvey, 2005) yarattığı normaller, gündelik yaşam ve mekanın tüm unsurlarını piyasa tabanlı ekonomik optimizasyon mantığına göre düzenlemesini öngörmüştür (Douzinas, 2015: 57). Siyasal ve iktisadi toplumu yönetme tarzında kabul gören bu öngörü doğrultusunda kamu politikalarının türlü boyutlarını belirleyen temel anlayış haline gelen neoliberalizm (Springer, Birch ve Macleavy, 2016), devlet aygıtı, piyasa ve toplumsal aktörlerin ortaklığı ile kendi kendini yöneten çok aktörlü bir yönetimi işaret etmektedir (Bayırbağ, 2006: 52). Esnek üretim ve birikim rejimine geçişi ifade eden modern endüstriyel kapitalizmin meydana getirdiği dönüşüm, devletin liberal anlayış çerçevesinde yeniden ölçeklenmesine neden olan en önemli tetikleyici olmuştur. Bu rejim geçişinde devletin kurumsal ve bürokratik biçiminde meydana gelen değişim ile oluşan korporatif devlet sisteminin oluşturduğu maliyet ve riskleri bir nebze de olsa, piyasa aktörleri ve sivil toplum paydaşları ile bölüşen devlet yapılanması, tabiri caizse sermaye sahiplerinin çıkarları ekseninde bir kartelizasyonu benimsemiştir (Aktepe, 2021a: 119). Özellikle 1980 sonrası dönemde, neoliberal ideolojinin yeniden inşası adına belirleyici olan bu yeni girişimci yönetim anlayışının, kentsel mekâna yönelik kapitalist devlet müdahalelerinde bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Harvey (1989: 3)'e göre, kentsel mekân ile kapitalist üretim biçimi arasındaki karşılıklı ilişki üzerinden şekillenen şehirler, birikimli bir süreç içinde sermayenin dolaşımını biçimlendiren mekânlara dönüşmektedirler. Diğer bir deyişle, meşru güç kullanma yetkisinin yegâne sahibi devlet aygıtının tesiri altındaki mekânlar, ulus devletin iktisadi yapı üzerindeki vesayetini kırmayı ve küresel sermayenin akışını sağlamayı amaçlayan neoliberal yaklaşım ile yeni bir yönetim ekolojisine sahip olmuştur. Burada dikkat çekilmesi gereken en önemli husus, bu yeni yönetim anlayışı ile kurulan kapitalizmin sürekliliğini sağlamaya yönelik iktisadi-idari yapı için yasalar ve ideolojik ifadelerin araç olarak kullanılmasıdır (Yıldırım, 2013: 201-207). Mevzubahis neoliberal yönetim yaklaşımın derinden etkilediği, devlet ile sivil toplum arasındaki ilişki bağlamında kamusal alanda gözle görülür bir çöküş söz konusudur. Sivil toplum ile etkileşim alanını yitiren devlet

aygıtı, kontrolü ve denetimi zor bir mal ve hizmet anlayışına doğru sürüklenmektedir. Küreselleşme ile ulus-altı ve ulus-üstü yapılarla güç paylaşımı sonrası yeniden ölçeklenen devletin, her geçen gün kontrol kabiliyetini ve denetim gücünü yitirdiği düşünülmekte ve karar alma aşamasında meşruiyet krizi yaşadığı görülmektedir (Habermas, 2002: 26).

Yakın zamana kadar bu yaklaşım kamu politika üretim sürecinin belirleyicisi olsa da, neoliberalizme karşı farklı politik arayışlar ortaya çıkmıştır. Neoliberalizmin öngördüğü piyasa temelinde kurgulanmış ortak yaşam pratikleri, yalnızca kamu siyasasını değil, gündelik yaşamın da yeniden şekillenmesini amaçlayan geri dönülemez krizlere işaret etmektedir (Yıldırım, 2018: 125). Bu krizlerin en yıkıcı olanlarından 2008-2012 küresel ekonomik krizini izleyen yıllarda, yaşanan eşitsizlik, yoksulluk, yoksunluk, sosyal dışlanma veya dezavantajlı olma durumu, kitlesel çapta toplumsal hareketlerin ana sebebi olmuştur. Neoliberal hegemonyaya karşı oluşabilecek muhtemel karşı duruşlar için geliştirilen ön alıcı savuşturma/bastırma yöntemleri ile kendini güçlendiren otoriter rejim pratikleri, demokratik siyasal rejimlere karşı bir tehdit algısı yaratmıştır (Brenner, Peck ve Theodore; 2010; Hickel, 2016; Jessop, 2016).

Yol açtığı toplumsal tepkiler ve ekonomik krizlerin temel müsebbibi olan neoliberal politikalarla karşı ülkeler özellikle 2008 finansal krizi sonrasında yeni normal devlet düzeni söylemini geliştirmişlerdir. Bu yeni yaklaşım, özellikle kriz atmosferlerinde devletin yetki, sorumluluk ve müdahalesinin yeniden sorgulanmasına neden olmuştur (Bedirhanoglu, 2010: 43). Liberalizmin siyasal reddiyesi üzerine kurulu neoliberal devlet anlayışına sahip iktidarlar, devletin aktif müdahalesini öngören yeniden devletçilik anlayışına doğru bir eğilim göstermişlerdir. (Somel, 2016: 228-229). Yeniden devletçilik ile oluşturulmak istenen yeni sistem; siyasi istikrar, katılım, hükümet etkinliği, denetleyici ve düzenleyici vasıflar üzerine kurulu yönetim anlayışını işaret etmektedir. Yönetişim yaklaşımıyla öne çıkan çok aktörlü karar mekanizmalarını benimseyen katılım süreci, siyasi değil teknik bir süreç olarak kabul edildiğinden piyasa-toplum karşıtlığı üzerine kurulu olmayan yeni nesil bir devlet düzenini ifade etmektedir (Meltzer, 2009: 102). Aktepe (2021b: 62)'nin varsaydığı gibi yeni normal devlet düzeni "bu çok aktörlü yönetim anlayışı, kendini özellikle kamunun yetersiz kaldığı sosyal ve ekonomik amaçlara yönelik teknik ve meslekî alanlar ve aktör etki düzeyinin farklılığı" üzerine kuruludur. Devlet-bir taraftan kamusal hizmet yetersizliklerini bu yeni yönetim anlayışı ile aşmaya çalışırken, bir taraftan da oluşturduğu yeni düzenleme mekanizmaları ile üretilen tüm kamu politikalarında hakim konumunu güçlendirmeye çalışmaktadır.

Devlet müdahaleciliğine yeni bir kademe atlatan bu yeni devlet aklı; sosyal eşgüdüm mekanizmalarının tasfiyesi ile politik güç oluşturma mekanizmalarının inşasını öngören gündelik hayattaki kullanım alanlarının kolonizasyonunun (Habermas, 2004) yanı sıra, kanunlar ve hukuk düzenini hiçe sayan devlet pratiklerinin meşrulaşmasını ve bu enformalleşmenin kurumsallaşmasını (Kuyucu, 2014), gündelik hayat-taki müşterek kullanım alanlarına müdahaleyi normalleştirmektedir (Geniş, 2020: 11). Tam da bu noktada, çalışmanın vurgu yapmak istediği dönüm noktası; devletin serbest piyasanın hâkimiyetini tesis etmedeki merkezi rolüne odaklanan müdahalelerin (Theodore, Peck ve Brenner, 2012) yerini özellikle kriz atmosferlerinde devletin

mevcudiyetini devam ettirme üzerine kurulu bir müdahaleye dönüşmesidir. Kriz atmosferlerindeki devlet müdahaleciliğinin kısıtlamaya, yasaklamaya yönelik pratikleri ile giderek artan otoriterleşme, despotikleşme ve hatta paramiliterleşme eğilimine sahip devlet yönetim biçimleri, baskıcı ve inzibati yeni normal devlet düzeninin alametleridir. Geniş'in (2020) *Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde* adlı derlemede vurguladığı gibi dünyanın her bölgesinde aynı zamanda ortaya çıkmış olmasa da, aşağı yukarı 50 senedir dayatılan kapitalist sistemin yıkıcı neticeleri ve çelişkilerinin üstesinden gelmek üzere araç olarak tercih edilen bu müdahaleci yönetim şekli, literatürde “teknokratik otoriterizm, otoriter neoliberalizm, inzibati demokrasi veya otoriter rekabetçi kapitalizm” gibi farklı kavramsallaştırmalarla ifade edilmektedir (Akçay, 2013; Bruff, 2014; Oberndorfer, 2015). Bu noktada, yasal ve yönetsel boyutlarının yeniden organizasyonu ile aşırı siyasallaşan ve merkezileşen (Jessop, 2016) otoriter devlet biçimi, toplumsal koordinasyon mekanizmalarını vatandaşın katılımına kapatan bir devlet yönetim biçimi inşa etmeyi hedeflemektedir (Tansel, 2018). Kısacası, 1970 sonrası ekonomik krizin yol açtığı sorunlara çözüm yolunda benimsenen kamu işletmeciliğinin etkisiyle sınırlı devlet yaklaşımından düzenleyici devlet yaklaşımına doğru yaşanan dönüşüm, daha sonraki dönemlerde yaşanan krizlerde müdahale düzeyi çok daha yüksek bir devlet biçimine evrilmiştir. Bu aşamada devlet müdahaleciliğine yeni bir kademe atlatan otoriter neoliberalizm; hâkim sermaye birikim rejimini güçlendirmeyi hedeflerken, kendi hegemonyasını kurmaya çalışan otoriter bir devlet biçiminin de fitalini yarmıştır.

Otoriter Devlet: Yeni Normal Devlet Biçimi

Devletin piyasaya müdahalesinin kısıtlanarak sermaye birikim rejimlerinin hâkimiyetinin korunduğu, özel sektör öncelikli ve çok aktörlü yönetim modellerinin üretildiği ve bunu sağlarken de muhtemel karşı duruşları önleyebilmek için devletin baskıcı aygıtlarının meşrulaştırıldığı ve olağanlaştırıldığı kapitalist devlet biçimi, neoliberalizmin yaşadığı ekonomik, siyasal ve ekolojik nitelikli küresel krizler sonrasında müdahaleci devletin meşrulaştığı yeni bir şekle bürünmüştür. Bruff'un (2014: 113) tanımladığı gibi, otoriter neoliberalizm, “devleti sosyal ve politik çatışmalardan izole etmeye çalışan anayasal ve yasal değişiklikler yoluyla daha az demokratik bir varlık olarak yeniden yapılandırılması” olarak tanımlanırken, 2008'de yaşanan krizin ardından neoliberalizmin hegemonik konumu sarsılmıştır. Bu durum, finans öncelikli yönetişimin hayatta kalması adına devleti zorlayıcı aygıtlarına daha fazla bağımlı hale getirmiştir. Büyük sermaye kapitalizmi öncelikli olarak 2008 krizi, sonrasında ise Koronavirüs pandemisiyle birlikte 2020 yılında yükselen bir otoriterliği beraberinde getirmiştir (Blakeley, 2020). Her ne kadar otoriter neoliberalizm orijinal formülasyonda, “hem daha geniş kapitalist krizlere, hem de kapitalist devletlerin daha spesifik meşrulaştırma krizlerine bir yanıt olarak” (Bruff, 2016: 108) ortaya çıksa da, özellikle Koronavirüs pandemisinin yarattığı finansal ve kamu sağlığı alanlarındaki ikili kriz, otoriter devletçilik eğilimlerini artırmış ve devletin baskı aygıtlarının kullanımının gerekliliğine ve zorunluluğuna meşru zemin sağlamıştır. Diğer bir deyişle, krizler sonrası yönetim biçiminde kapsamlı bir dönüşüme uğrayan kapitalist devlet anlayışı, geçici olmaktan ziyade otoriter veya güçlü devlet olarak nitelendirilebilecek yeni kalıcı bir yönetim

formuna evrilmiştir. Poulantzas'a göre bu karşı konulamaz değişim, demokratik siyasetin sonunu getirecek yapısal ve daimi bir niteliğe sahiptir. Devletin siyasal ve kurumsal pratikleri üzerinden gündelik hayatı çok biçimli bir şekilde kısıtlaması ile politik demokrasi kurumlarının radikal düşüşü sonrası oluşan bu yeni normal devlet formu "otoriter devletçilik" olarak tarif edilmektedir (Poulantzas, 1978). Poulantzas otoriter devletçiliği, yetkinin yürütme organında toplanması, devletin üç erki (yasama, yürütme ve yargı) arasında hızlandırılmış bir kaynaşma, siyasi partilerin yönetimle olan siyasi diyalog kanalları ve hegemonyayı örgütlemekteki rolünde yaşanan düşüş, çekirdek yürütücü bir grubun devletin resmi örgütlenmesinde belirleyici bir paya sahip olması, vatandaşların kamuya ilişkin bilgiye erişebilmesinin yerini devlet sırlarının alması, kamusal ve özel alan sınırlarının aşındırılması ve keyfi politik uygulamalar ile halkın hürriyetinin kısıtlanması olarak ifade etmektedir (Poulantzas, 1978: 217-231; Jessop, 1985: 98; Martin, 2013: 33-34; Karahanoğulları ve Türk, 2018: 406).

Ayrıca, her biri liberal devlette en azından resmi bir özerkliğe sahip olan yasama, yürütme ve yargının kaynaşmasına yönelik güçlü bir eğilim vardır. Bu değişen devlet biçiminin en belirgin özelliği; yürütmenin, yasama ve yargıya oranla giderek güç kazanması ve hukuka uyumluluk ve idarenin denetimi gibi işlemlerin dışında kalma eğilimidir. Böylece tabiri caizse parlamento kurumu, sadece üye kaydı yapan çok sınırlı yetkilere sahip bir odaya dönüşürken, siyasi yürütmenin himayesi altında yer almaya başlayan bürokrasi ise, politika oluşumunda baş aktör haline gelmektedir (Jessop, 1985: 101). Dahası yönetimin kendi içinde de gücü, iktidarı ve yönetim sorumluluğunu yürütmenin en üst seviyesinde toplamasıdır. Gerçek güç hızla hükümet ve idari sistemin kurgulandığı cumhurbaşkanı veya başkanın ofislerinde yoğunlaşmakta ve merkezileşmektedir. Söz konusu bu iktidar yoğunlaşmasının en ideali, devlet iktidarının devlet başkanının kişiliğinde somutlaştığı halidir. Başkan, söz konusu iktidarı yasamaya ihtiyacı olmaksızın, bizatihi kendisi yasama niteliğine bürünerek doğrudan kararnamele aracılığıyla kullanır (Poulantzas, 1978: 221-224; Jessop, 1985: 101). Poulantzas bu yeni devlet biçiminin nitelikleri arasında merkezi hükümetin tahakkümü altında işleyen yasama ve yargı uygulamaları, devletin kanun yerine kararnamelerle yönetilmesi, formel açıdan kuvvetler ayrılığı ilkesinin sürdürülememesi, krizlerin derinliğine bağlı olarak devletin zor aygıtlarının her geçen gün kullanımının artması, iktidar harici partilerin demokratik işlevlerini yerine getirememeleri ve egemen sınıfın sosyal-sınıfsal rabitalarından koparak devletleşmeleri gibi tezahürleri ifade etmektedir (Poulantzas, 1978: 231-247; Jessop, 1985: 101-103; Akça ve Özden, 2014; Karahanoğulları ve Türk, 2018: 409). Sonuç olarak, halkın genel iradesinin cisimleştiği yer olan parlamentonun koruması altında olan hukukun sınırlarının, genel, formel ve evrensel normlar yerine egemen iktidar tarafından belirlenen konjonktür, durum ve çıkarlara uygun düzenlemelerle çizildiği yeni bir normal söz konusudur. Yasaların ilk formülasyonu bile parlamentodan merkezi yönetime neredeyse tamamen geçmiş bulunmaktadır (Poulantzas, 1978: 208, 210, 245; Jessop, 1985: 100).

Poulantzas'a göre, istisnai rejimler her zaman geçicidir ve belirli konjonktürlere tepki olarak ortaya çıkar. Ancak otoriter devletçi eğilimler, krizlerin ortaya çıkmasıyla normalleşebilecektir (Jessop, 1985: 99). Daha genel olarak, krizler vasıtasıyla tüm devlet biçimlerinin karakteristiğini oluşturan çeşitli istisnai unsurlar artık kristalize edilmekte ve formel devlet sisteminin paralel çalışan kalıcı bir yapıya dönüşmektedir. Yani

bu değişiklikler istisnai değil, modern devletin kalıcı ve yapısal bir özelliği haline gelmektedir. Schmitt'e (2005) göre olağanüstü hal, alışılmışın dışında tedbirlerin uygulanmasını gerektiren her çeşit ciddi, ivedi, politik veya finansal kaos durumudur. Zira klasik devlet teorilerinin ortaya atmış olduğu egemenlik tanımlaması, herhangi bir istisnai durumda kamu düzeni ve güvenliği, kamusal fayda, vatandaşların huzur ve sükûnu gibi konularda kimin karar vereceği üzerinden anlam bulmaktadır (Schmitt, 2005: 8). Bu noktada egemen güç, istisna hali ve olağanüstü durumun oluştuğuna karar veren güçtür. Egemen güç bir taraftan mevcut krizin olağanüstü bir hal olup olmadığına, diğer taraftan ise bu duruma neden olan unsurların ortadan kaldırılması için hangi düzenlemelerin yapılması gerektiğine karar verendir. Hâkim güç, bu tür bir kararı verirken bir yandan evrensel hukuk normlarına aykırı, olağandışı bir tutum sergilerken, bir yandan da anayasanın sağladığı gücün belirleyicisi olarak kendi kurduğu düzene uygun olağan hareket etmektedir (Schmitt, 2005: 14-15). Bu bağlamda otoriter devletçilik, halkın yönetiminin demokratik olarak sağlandığı sistem ortadan kaldırılmadan, istisnai devlet biçimlerinin kendisine sağlamış olduğu otorite ile yeni bir normal devlet biçimi inşa etmektedir (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 410). Olağan ile olağanüstü halin bir arada olma durumunu "devletin ikizleşmesi" olarak tanımlayan Poulantzas (1978), bu durumun otoriter devletçiliğin bir yapısal özelliği haline geldiğini vurgulamaktadır. Bu istisna halinin olağanlaşma süreci, devlet aygıtının ve egemen partinin komuta kademelerinin kontrolü altındaki iki (normal ve istisnai) yapının sürekli bir simbiyozunu ve işlevsel olarak kesişmesini içermektedir (Jessop, 1985: 100). Bu durum, sözde kapitalist üretim biçiminin tüm mevcut aşamasını kuşatan uzun vadeli krizlere eşlik eden siyasi ve devlet krizinin genel unsurlarının özel olarak sertleşmesi ve keskinleşmesine tekabül etmektedir. Çeşitli kriz atmosferlerinin sıklığı ve şiddetinin giderek artması nedeniyle devletin toplumsal yaşamın hemen hemen tüm alanlarına artan katılımı, otoriter devletçi tepkinin istisnai olmaktan ziyade normal bir devlet biçimi olarak görülmesi gerektiği düşüncesini de beraberinde getirmiştir.

Devletin toplumsal yaşama katılımına neden olan kriz atmosferlerinden belki de en belirginini 2019 yılının son günlerinde ortaya çıkan ve kısa sürede tüm dünyaya yayılan Koronavirüsün neden olduğu kriz diyebiliriz. Sahip olduğu pandemi niteliği ile Koronavirüs, şu ana kadar dünyada karşı karşıya kalınmış hiçbir krizin gerektirmediği düzeyde müdahaleyi mecbur ve meşru kılmıştır. Koronavirüs salgınının kamu düzeni ve toplum sağlığı açısından oluşturduğu riski yönetme gibi bir süreci mecbur kılması, diğer krizlere nazaran gündelik yaşama çok daha fazla devlet müdahalesini beraberinde getirmiştir. Şehirler, dünyanın hemen hemen tüm coğrafyalarında karşı karşıya kalınmış krizler etkilerinin en şiddetli yaşandığı mekânlar olmuştur. Yaşanan krizler sonrası olağanüstü hallerin uygulama alanı haline gelen kentler, bu hallere karşı gerekli tedbirleri almak isteyen merkezi iktidarın hegemonik uygulamalarının en etkili mekânsal müdahalelerinin hedefi haline gelmiştir. Tabii ki devletin kentsel gündelik yaşama yönelik otoriter müdahaleleri yalnızca kamu düzeni ve toplum sağlığı bağlamında düşünülemez. Özellikle 1970'lerde yaşanan küresel krizden bu yana şehirler; kentsel yapıyı çevrenin üretimi, kentsel toplumsal yaşam aktivitelerinin düzenlenmesi, neoliberal birikim süreçlerinin ve kentsel mekânın yeniden organizasyonunda devletin hegemonya inşasının temel alanları olmuştur (Geniş, 2020: 12). Giderek otoriterleşen

devlet müdahalesi; kentsel dönüşüm uygulamaları bağlamında acele kamulaştırmalar (Özalp ve Erkut, 2016: 246), büyük ölçekli kentsel projeler (Penpecioglu, 2013), arz yönlü büyüme odaklı kentsel siyasalar (Şengül, 2009; Keskinok, 2006) gibi kentsel müdahale biçimleri ile belirli bir kent ya da kentsel mekânda kendini farklı formlarda göstermekteydi. Devlet otoritesinin olağanüstü planlama yetkileri ile tüm konut üretimini düzenlemesi (Penpecioglu, 2011: 67; Kuyucu, 2012), tek merkezden tüm kentsel dönüşüm projelerini idare etmesi (Keleş, 2012) ve kentteki büyük ölçekli yenileme stratejileri (Swyngedouw vd., 2002) ile kapitalist krize karşı tercih ettiği antidemokratik kentsel planlama ve politika süreçleri, otoriteryen neoliberalizmin yükselişe geçmesine neden olan faaliyetler olmuştur. Ancak bu müdahalelerin ölçek ve kapsamı düşünüldüğünde, Koronavirüs salgınının kentsel gündelik yaşama yönelik otoriter müdahalelerinin çok daha geniş kitlelere ve mekânlara sirayet ettiği aşıkârdır. Pandemi bu anlamda, devletin otoriterleşme sürecinin kentsel mekân ölçeğine geçişini hızlandıran ve kolaylaştıran bir olguya dönüşmüştür. Ayrıca salgının bilinmezliğinin süregelenliği, bu otoriter devlet müdahalelerini istisnai değil, modern devletin kalıcı ve yapısal bir özelliği haline getirmektedir. Nitekim bu yeni devlet biçiminin müdahalelerinin karşılaştığı yegâne mekânlar kentler ve kentli halkın gündelik yaşam aktiviteleri olduğunda, sadece tek bir alanda değil tüm toplumu ilgilendiren temel hak ve özgürlüklere müdahaleyi ifade etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, otoriter devletçiliğin, devlet rejim tartışmaları kadar kentsel mekân ve gündelik yaşam tartışmalarının da odak noktası olması gerektiğini öne sürmektedir.

Otoriter Devletin Kentsel Gündelik Yaşama Müdahaleleri

Kapitalist dizgenin kronikleşen kriz hallerine karşı neoliberalizmin ürettiği politik, ideolojik ve hegemonik projeler (Brenner ve Theodore, 2002; Purcell, 2009), otoriterleşen devlet biçiminin kentsel mekândaki izdüşümleridir. Hemen hemen tüm dünyada kapitalizmin kriz hallerine karşı devletlerin hegemonik bir yanıtı olarak kabul gören müdahaleci devlet biçimi (Fung ve Wright 2001), Gramsci'nin ifadesiyle siyasal alandan kurumsal yapılara, ideolojilerden gündelik yaşama doğru genişleyen ve yayılan bir çatışma alanı oluşturmaktadır (Ezgin, 2020: 19). Bu bağlamda, barınma, ulaşım, eğitim, üretim, sağlık, gıda ve kültürel faaliyetler gibi temel kentsel aktiviteler, mekânda gerçekleşen güç mücadelesinin bir çatışma aracı haline dönüşebilmektedir. Nitekim toplumsal ilişkiler aracılığıyla üretilen mekânın toplumsal bir ürün olması ve bu nedenle gündelik hayat ve sosyal ilişkilerin de kentsel mekân vasıtasıyla yeniden üretilebilir olması, bu dikotomik üretim sürecini harekete geçiren makro yapıyı cezbetmektedir (Lefebvre, 2014). Dolayısıyla kentsel mekânda bulunan insan, mal ve hizmetleri; kodlama, sıralama, kategorileştirme ve yurtlandırma devletlerin asli görevi ve temel hedefi haline gelmektedir (Giritli ve Akgüner, 1987). Tüm bu üretim-tüketim ilişkileri içinde kentler, hem devlet tarafından sağlanan, düzenlenen ve denetlenen kolektif tüketim formlarının gelişimi, hem de bu formların yeniden üretimi esnasında oluşan maliyetlere karşı devlet müdahalelerinin mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır (Castells, 1997). Diğer bir deyişle, kentler, emek ile sermaye arasındaki çatışma kadar, gündelik hayat ile devlet müdahaleleri arasındaki gerilim sonrasında meydana gelen krizlerin de tanımlandığı mekânlardır.

Kapitalist toplumlardaki krizlere ilişkin analiz, sadece neo-liberal politikaların ya da hâkim birikim rejiminin çöküşünü değil, aynı zamanda geçmişteki politikaların kümülatif etkilerini temsil eden kentsel mekan ve gündelik yaşam pratiklerinin de incelenmesini gerektirir (Bayırbağ ve Penpecioglu, 2013: 132). Kapitalizmin birikimli etkilerinin coğrafyaları konumunda olan kentlerdeki gündelik yaşam pratikleri ve bu pratiklerin yeniden üretilmesinde yaşanan krizler süreklilik arz eden bir varoluş durumuna dönüştürmektedir (Peck, 2012: 650-651).

Bayırbağ ve Penpecioglu'nun (2013: 133) ifadesiyle, "kriz anları, tarihin akışındaki olayların muktedirlerin kontrolü dışına çıkmaya başladığı zamanlardır" Bu süreçte idarenin olağan yönetim akışına karşı meydana gelen sorunların kontrolden çıktığı anlar krizi görünür kılan anlardır. Bu kriz anları sahip olunan acil durumla başa çıkmak için devlet otoritesini ve müdahalesini meşru kılan ortama da zemin hazırlamaktadır. Nitekim toplumların giderek kırılanlaştığı bir çağa doğru çok hızlı bir şekilde yol aldığımız bugünlerde meydana gelen krizler, kentleri devletin karşı konulamaz otoriterleşmesinin cisimleştiği alanlara dönüştürmektedir. Otoriterleşen idari mekanizmanın ve bürokratik yapılanmanın giderek artan gücü, kurumsallıkları hızla inşa edebilme refleksi ve kapasitesi, gündelik toplumsal yaşamın organizasyonunda ve dönüştürülmesinde doğrudan müdahale potansiyelini artırmaktadır. Devlet, idari düzenlemeleri ve politik stratejileri vasıtasıyla toplumların gündelik hayatına nüfuz ederek etkisini artırmaktadır (Wagner, 1996: 55). Özellikle kentsel kamusal alanlarda, gündelik hayatın sürdürülebilirliği konusunda güven sarsıcı krizler derinleştikçe; kontrolün sağlanması adına, gündelik hayatın bütününe oluşturan kentsel alanda vuku bulan süregelen aktivitelerin devamlılığında merkezi yönetim-yerel yönetim dengesinin sağlanamadığı ve merkezi yönetimde otoriterleşme - popülistleşme eğilimlerinin arttığı söylenebilir. Otoriter devlet biçimi ile hukuk devleti, demokrasi, temel hak ve hürriyetlerden vazgeçmek, geleneksel kentsel mekân ve gündelik yaşam aktivitelerinin kontrolünde de anlayış değişimini beraberinde getirecektir. Zira kriz oluşum ve kriz yönetim esnasında başvurulun istisnai durumların potansiyel suç ve suçlu oluşturma hali, otoriter devletin olası toplumsal eylemleri zapt etme öğelerinden biri haline gelmektedir (Poulantzas, 1978: 220). Bu şekilde, bir taraftan siyasal gücün kullanım alanı genişlemekte, diğer taraftan ise kontrollü sosyal hayat açısından kentsel alanlarda ortam düzenlemesi ve kentsel yaşam aktivitelerinin düzenlenmesi yoluyla siyasal ve sosyal alan daraltılmaktadır. Kentsel mekânların ve kentsel aktivitelerin yeniden yapılandırılmasında küresel ölçekte yaygınlaşmaya başlayan otoriter kentleşme dinamikleri, kentsel yaşam pratiklerinin kontrolü ve düzenlenmesi; krizi aşmanın ve otoriter yönetimi güçlendirmenin yanı sıra sosyo-politik bir dönüşümün aracı olarak kullanılmaktadır (Eraydın ve Taşan-Kok, 2014). Otoriter devletçi yaklaşımın pratiklerinin olağanlaştırılma ve meşrulaştırılması, normalleşen bu yeni devlet biçimine bağlı toplumun yaratılmasında bir biyopolitika aracı haline gelmektedir (Foucault, 2013; Agamben, 2013; Lemke, 2016; Geniş, 2020). Sonuç olarak, kentler otoriter devletçi anlayış ile neoliberalizmin geldiği yeni noktada, inşa edilmek istenen yeni normal devlet düzeni ile kamusal alanın karşı karşıya kaldığı yegâne mekânlar haline gelmektedir. Bu durumun en önemli nedeni, toplumsal bir ürün olan kentlerin, toplumun gündelik hayatının ve sosyal ilişkilerinin yeniden üretildiği, dolayısıyla devlet meşruiyetinin sağlandığı temel mekânlar olmasıdır. Diğer bir deyişle, gündelik hayata karşı devletin

hegemonik müdahaleleri vasıtasıyla oluşan toplumsal rıza ve bu rıza halinin devamlılığının sağlanması için kullanılan baskı aygıtlarının etkisi, devlet meşruiyetinin sürdürülebilir kılınmasını sağlayan en önemli unsurlardır. Bu da kenti, gündelik yaşam aktiviteleri ile devlet müdahaleleri arasındaki temel hak ve özgürlüklere karşı devlet meşruiyetinin çatışma alanı haline getirmektedir. Bu noktada, Koronavirüs salgını gibi uzun erimli krizlerin bir sonucu olarak otoriter bir niteliğe bürünen devlet anlayışının birer tezahürü haline gelen salgınla mücadele kapsamında alınan kararlar, kentsel aktiviteleri hedef alan istisnai hallerin kalıcı hale geldiği devlet biçiminin araçlarına dönüşmektedir.

Bu aşamada, çalışmanın ana eksenini oluşturan pandemi krizi gölgesinde devlet müdahalelerinin hedefi haline gelen kentsel gündelik yaşam aktivitelerinin neler olduğu büyük önem taşımaktadır. Kentteki kullanıcı hareketleri ve gündelik yaşam aktivitelerinin cereyan ettiği kentsel kamusal alanlar, insanların kullanımının dışlanamayacağı serbest erişim hakkına sahip olduğu müşterek sosyal sistemlerdir. Kamusal alanlardaki açık hava aktiviteleri, çok basit bir kategorizasyon ile her biri fiziksel çevreye çok farklı talepler getiren zorunlu aktiviteler, isteğe bağlı aktiviteler ve sosyal aktiviteler olarak sıralanabilir (Gehl, 1987: 9). Zorunlu aktiviteler, okula veya işe gitmek, alışveriş yapmak ve/veya otobüse binmek yani az veya çok herkesin katılım sağladığı tüm kentli aktiviteleridir. İsteğe bağlı aktiviteler, eğer isteniyorsa, zaman ve mekân da buna imkân kılıyorsa, katılım gösterilen uğraşlardır. Bu kategori, temiz hava almak için yürüyüşe çıkmak, eğlenmek, gezmek, oyun oynamak, tatile çıkmak ve güneşlenmek gibi aktiviteleri içerir. Bu faaliyetler ancak dış koşullar uygun olduğunda yapılan aktivitelerdir (Gehl, 1987: 11). Son olarak sosyal faaliyetler ise, sokak ve meydanlar gibi kamusal alanlarda başkalarının varlığına bağlı olan tüm faaliyetlerdir. Sosyal faaliyetler, bir yerden bir yere geçip gitmek, oyun oynayan çocukları seyretmek, rastgele selamlaşmalar, sohbetler, çeşitli türlerdeki ortak faaliyetleri ve pasif temasları içermektedir (Gehl, 1987: 12). Sosyal aktiviteler, barındırdığı özellikleri ile kentsel mekânın işlevsel ve mekânsal önemini öne çıkarırken, aynı zamanda kente demokrasi karakterini katan faaliyetlerdir. Kentsel gündelik yaşamın hem karakterinin hem de kapsamının kentteki aktivitelerin devamlılığından çarpıcı biçimde etkilenmesi, başlı başına önemli bir konudur. Şehrin hayat kalitesi, gündelik akışın herhangi bir kısıtlama ve engellemeye maruz kalmadan gerekli, isteğe bağlı ve önemli sosyal faaliyetlerini sürdürülebilirliğine bağlıdır (Gehl, 2010: 21-22). Park, sokak ve meydanlar gibi alanlarda kentsel aktivitelerin nasıl yapılacağına ilişkin alınacak idari kararlar, kentli halkın gündelik hayatını doğrudan doğruya etkileyen müşterek mekân ve sosyal değişimlerin kaderini belirleyen kararlardır (Yıldırım, 2018: 128). Kentsel kamusal alanların kamusalılığı tüm bireylerin kullanımına ve paylaşımına açık, erişilebilir, ulaşılabilir ihtiyaçların karşılandığı toplumsal etkinlik alanı olması (Akkar, 2005: 2) kadar, devlet otoritesi tarafından ne şekilde yönetildiğine ve denetlendiğine de ilişkilidir (Akkar, 2012). Diğer bir deyişle, kentsel gündelik aktivitelerin nasıl yapılacağı ve toplumsal ihtiyaçların nasıl karşılanacağı konusu, genel olarak kentsel siyasal yapı ve davranışları şekillendireceği için ortak olanın kontrolü kamu düzenini sağlamayı hedefleyen otorite açısından hayati bir konumdur. O halde bireylerin gündelik hayatlarında ihtiyaç duydukları aktivitelerin kentselleşerek egemen güçlerin gündemine girmesi irdelenmesi gereken önemli bir konudur.

Fizyolojik, güvenlik, sosyal, saygınlık ve kendini geliştirme ihtiyacından oluşan Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi (1954: 39-40), bireylerin gündelik hayatında motivasyonunu sağlayan kişisel gereksinimlerdir. Toplumun kentsel aktivitelere katılımları ile pekişen kentsel alanın kamusalılığı da, bireylerin ihtiyaçlarının ne denli karşılandığıyla doğrudan alakalıdır. Nitekim Henden'in (2007; 2018: 220) Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisini kentsel mekâna uyarladığı piramitte, bireysel ihtiyaçlardan kentsel ihtiyaçlara geçişte temel altyapı (yol, su, kanalizasyon vb.), konut ve çevre güvenliği (genel güvenlik, afet ve salgın hastalıklara karşı koruma vb.), sosyal donatı ihtiyaçları (park, rekreasyon alanları, kültür-sanat hizmetleri vb.) toplumsal uzlaşma (sosyal hizmet ve yardımlaşma, eğitim vb.) ve kentlilik bilinci vurgulanmıştır.

İnsanların gündelik hayatını devam ettirebilmek için aktivite ve gereksinimlerinin sağlanması ve bu nedenle güvenli ve sağlıklı bir çevrede yaşam talebi insan olmasından kaynaklı en temel yaşam haklarından biridir. Ancak Koronavirüs gibi temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanabildiği olağanüstü hallerde, kentli toplumların güvenlik ve kamusalılık algısında önemli değişiklikler söz konusu olmuştur. Küresel salgın sürecinde kamusal alan kullanımında temizlik, maske ve sosyal mesafe ön koşullu hareketliliği, bazı kısıtlamalar ve yasaklamaların istisna olmaktan çıkıp normalleştiği kentsel gündelik yaşam pratikleri takip etmiştir. Koronavirüsün yarattığı krizi atmosferinin toplum sağlığı ve kamu düzeni açısından oluşturduğu riski yönetme maksadıyla merkezi iktidarın kanunlar yerine genelgeler ve kurul kararları ile kentsel gündelik yaşama müdahaleleri, otoriter devletçi yaklaşımın kentte olağanlaşan istisnai gücüne işaret etmektedir.

Koronavirüs Salgını ile Mücadelede Türkiye'deki Kentsel Gündelik Yaşama Müdahaleler

2019 yılının son günlerinde ortaya çıkan ve kısa sürede tüm dünyada gündelik hayata dair olağan akışın tamamen değişmesine neden olan Koronavirüs salgını, bu acil durum ile başa çıkma noktasında devlet otoritesi ve müdahalelerini gündeme getirmiştir. Koronavirüsün ilerleyen zamanlarda yeni varyantlarla etkisini artırması nedeniyle kontrollü sosyal hayat açısından kentsel alanlarda ortam düzenlemesi ve kentsel mekân aktivitelerinin regülasyonu önemli bir konu haline gelmiştir. Merkezi yönetim, kamu düzeni ve halk sağlığını koruma sorumluluğu ile regülatif, rehberlik ve muhafaza edici maksatlarla kentsel mekânın işleyişine müdahale etmektedir. Pandemi merkezinde kontrollü sosyal hayat için devletin mekâna müdahale aracı olarak benimsediği kanun yerine genelgeler ve kurul kararları ile otoriter devletçi yönetim anlayışını ön plana çıkarmaktadır. Nitekim salgınının kamu düzeni ve toplum sağlığı açısından oluşturduğu riski yönetme maksadıyla, Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı genelgeleri ve talimatları doğrultusunda hazırlanan İçişleri Bakanlığı genelgeleri ile valilerin başkanlığında il hıfzıssıhha kurullarının almış olduğu kararlar kentsel mekân aktivitelerini düzenleyen temel metinler haline gelmiştir. Ancak alınan tedbirlerin genelgeler yoluyla uygulanması, hukuk devleti uygulamalarından uzak uygulamaların olağanlaşması sorunsalını beraberinde getirmiştir. Zira idare hukukuna göre genelge, kanunlarının uygulanmasında yorumlamak, açıklamak ve yol göstermek gibi gayelere yönelik hiyerarşik amirlerin aslarına ilettikleri talimatlardır. Bir iç düzenleme niteliği taşıyan

bu talimatlarda, halkın temel hak ve ödevlerine ilişkin herhangi bir hüküm söz konusu olmadığından, vatandaşlara yönelik bağlayıcılığı olan bir metin de değildir. Kısacası genelgeler, sadece ve sadece kamu kurumları ve personelinin var olan yasal hükümlerine ne şekilde uygulayacağını gösteren kuralları içerirler (Gözler, 2019: 819-825). Bu tanımlama, pandemi sürecinde yayınlanan genelgelerin hukuka aykırı olmadığı düşüncesini ve bunun temel nedeninin ise, genelgelerin vatandaşlara yönelik icrai bir işlem olmaması, yani normlar hiyerarşisi içerisinde yer almaması olduğunu ortaya koymaktadır. Vatandaşların temel hak ve hürriyetini kısıtlayan Koronavirüs genelgeleri, bir taraftan kamu düzeni ve halk sağlığını koruma maksadı taşıırken, bir taraftan da özgürlük, mülkiyet, seyahat, kişi güvenliği, örgütlenme, çalışma, yaşam, sağlık, yerleşme, barınma ve konut, çevre ve kentli hakları gibi birçok temel anayasal hakkı sınırlandırmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Koronavirüs genelgeleri uygulaması, bir nevi devletin varlığı ile toplum bireylerinin varlığının devamlılığı çatışmasının hukukilik tartışmasıdır. Vatandaşların insan olmasından dolayı kendisine sağlanan temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan düzenlemelerin anayasaya uygun bir şekilde kanunla değil de, vatandaşlara yönelik icrai bir işlem olmayan genelgelerle yapılması “hukukî belirlilik” ve “hukukî güvenlik” ilkeleri açısından birçok sakınca doğurmaktadır (Gözler, 2021). Otoriter devlet iktidarı yasamaya ihtiyacı olmaksızın, bizatihi kendisi yasama niteliğine bürünerek doğrudan genelgeler aracılığıyla temel hak ve hürriyetleri sınırlandıran düzenlemeler ortaya koymaktadır.

Bu genelge ve kurul kararları, Koronavirüse yönelik mücadele kapsamında kentsel hareketlilik ve gündelik hayat aktivitelerinin uygulanması safhasında alınan kısıtlama, yasaklama ve tedbir kararlarını içermektedir. Türkiye’de özellikle Koronavirüs ile mücadelenin ikinci dönemi için belirlenen stratejiler bağlamında, “Kontrollü Yeni Normalleşme” süreci, kentsel yaşamın her alanında uygulanması gereken olağanüstü kural ve önlemlerin olağanlaşmasını sağlayan yeni normali de beraberinde getirmiştir. Bu noktada çalışma, Gehl’in (2010) kentsel alan aktiviteleri kategorizasyonundan yararlanarak, pandemi döneminde salgınla mücadele ve kamu düzenini sağlama maksadıyla il bazında alınan kararlarla kentsel gündelik hayattaki zorunlu, isteğe bağlı ve sosyal aktivitelerin nasıl kısıtlandığı ve/veya yasaklandığını ortaya koyma niyetindedir. Cumhurbaşkanı talimatları ve Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu tavsiyeleri ile şekillenen İçişleri Bakanlığı genelgelerini takiben alınan Umumi Hıfzıssıhha Kurul kararları, gündelik yaşamı oluşturan kentsel aktivitelere otoriter devletçi müdahalelerin temel kaynağı olarak görülmektedir.

Zorunlu Kentsel Aktiviteleri Sınırlandıran Müdahaleler

Zorunlu aktiviteler, “her türlü hava koşullarında gerçekleşmesi gereken okula veya işe gitmek, alışveriş yapmak, otobüs beklemek gibi kamusal alanın fiziksel kalitesinden bağımsız olarak gerçekleşen günlük aktiviteleri” ifade etmektedir (Oudeh ve Türkoğlu, 2021: 33). Bu aktiviteler gündelik hayatın akışının kesintiye uğramaması adına iş, ulaşım, yemek gibi temel faaliyetleri nitelemektedir. Bu bağlamda, salgınla birlikte çalışma saatlerinde, toplu taşıma hizmetlerinde, lokanta, restoran, alışveriş merkezi ve pazar/satış yerlerinde uygulanan kısıtlama, yasaklama ve tedbir kararları zorunlu kentsel aktivitelerin sınırlandırılmasına ilişkin önemli örnekler olacaktır.

Koronavirüs salgınının dünyada resmi olarak pandemi ilan edilmesini takiben toplum sağlığı ve kamu düzenini sağlayabilmek adına yürütmenin merkezinde yer alan Cumhurbaşkanlığı tarafından birçok genelge yayınlamıştır (Tablo 1). Bu genelgeler, Koronavirüs kapsamında özellikle kamu kuruluşlarının işleyişi, kamu çalışanlarına yönelik tedbir kararları ve tasarruf önlemlerini içermektedir. Pandemi ile mücadele kapsamında alınan ilk tedbir kamu görevlilerinin yurtdışına çıkışının yasaklanması ve ulusal/uluslararası düzeyde tüm bilimsel, kültürel ve sanatsal aktivitelerin ertelenmesi olmuştur. Yine takip eden genelelerde kamu çalışanlarına yönelik ilave tedbirler alınarak kamu hizmetlerinde asgari düzeyde personel çalışması ve esnek çalışma yöntemlerine geçiş talimatları verilmiştir. Bu genelgelerin bir kısmı idarenin işleyişine yönelik olmakla birlikte büyük bir kısmı toplumun genelini ilgilendiren metinlerdir. "Tasarruf Tedbirleri" konulu genelgede salgın hastalıklarda yapılması gereken devlet müdahalelerinin zorunlu harcamalarının tasarruf tedbirleri kapsamı dışında tutulacağı vurgulanmıştır.

2020 yılının Mart ayında yayınlanan "Koronavirüs Tedbirleri" konulu genelgede, kentsel toplu taşıma araçlarının yolcu kapasitenin %50'si kadar yolcu taşıma zorunluluğu getirmiştir. Birkaç gün sonra yayınlanan bir diğer genelge ile işçi ve personel servislerinin yolcu kapasitelerinin kurul kararına bırakıldığı görülmektedir. Mart ayı sonunda otobüs ve uçak yolcu taşımacılığı ve sefer düzenlemelerine ilişkin yayınlanan genelelerde yolcuların seyahat izin belgesi olmaksızın seyahat edemeyecekleri vurgulanmıştır. Haziran ayında kontrollü sosyal hayat sürecine geçilmesi ile birlikte toplu taşıma araçlarında belirlenen yolcu taşıma kapasitesinin %50'si oranında yolcu kabul edileceği yönündeki karar yürürlükten kaldırılmıştır. Bakanlığın 2020 Eylül ayında yayınlamış olduğu genelgede ise minibüs, midibüs ve otobüs gibi sosyal mesafe koşullarının uygulanamayacağı toplu taşıma araçlarında ayakta yolcu taşımaya izin verilmeyeceği belirtilmiştir. Bunların dışında kalan metro, tren, tramvay gibi raylı sistem araçları ile metrobüslere ilişkin ayakta yolcu taşıma kriterleri İl Umumi Hıfzısıhha Kurullarına bırakılmıştır. Bakanlığın "Otobüslerde Hayat Eve Sığar (HES) Kodu Zorunluluğu" konulu genelgesinde HES kodu olmadan bilet satışı yapılamayacağı ifade edilmektedir. HES kodu olmaksızın yolcu alan otobüslerin 10 gün süre ile seferlerinden men edileceği de vurgulanmıştır. İçişleri Bakanlığı'nın "Uçak/Otobüs Seferleri" Konulu Genelgesinde de seyahat izin belgesi olmaksızın yolcuların uçuş yapamayacakları kararı alınmıştır. HES Kodu 2 konulu bir başka genelgede ise başta belediyeler olmak üzere kent içi toplu taşıma hizmeti sağlayan kurum ve kuruluşların sahip olduğu akıllı kart sistemlerine HES uygulamasının bir an önce entegre edilmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Şehir içi toplu taşıma araçlarına biniş kartlarının kişiselleştirilmesi ve salgın boyunca kentsel ulaşım araçları kullanan vatandaşın takip edilebilmesinin sağlanması gerekliliği vurgulanmıştır. İçişleri Bakanlığı'nın "Ticari Taksiler" Konulu Genelgesinde ise İzmir, Ankara ve İstanbul kentlerinde ticari taksilerin plakasının son hanesine göre, diğer illerde ise valilik değerlendirmesi sonucu belirli bir kısıtlama ile trafiğe çıkması öngörülmüştür.

Tablo 1: Koronavirüs ile Mücadele Kapsamında Zorunlu Kentsel Aktiviteleri Sınırlayan Cumhurbaşkanlığı Genelgeleri

Tarih	Genelge No	Konu
03/13/2020	2020/2	COVID-19 Kapsamında Kamu Görevlilerinin Yurt Dışına Çıkışının Durdurulması
03/20/2020	2020/3	COVID-19 Kapsamında Ulusal ve Uluslararası Organizasyonların Ertelenmesi
03/22/2020	2020/4	COVID-19 Kapsamında Kamu Çalışanlarına Yönelik İlave Tedbirler
04/02/2020	2020/5	COVID-19 Salgınının Kamu İhale Sözleşmelerine Etkisi
04/08/2020	2020/6	COVID-19 Kapsamında Dış Ticaret Organizasyonlarının Koordinasyonu
05/29/2020	2020/8	COVID-19 Kapsamında Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Normalleşme ve Alınacak Tedbirler
08/26/2020	2020/11	COVID-19 Kapsamında Kamu Çalışanlarına Yönelik Tedbirler
03/01/2021	2021/5	COVID-19 Kapsamında Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Normalleşme ve Alınacak Tedbirler
04/14/2021	2021/8	COVID-19 Kapsamında Kamu Çalışanlarına Yönelik Tedbirler
06/30/2021	2021/13	COVID-19 Kapsamında Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Normalleşme ve Alınacak Tedbirler
06/30/2021	2021/14	Tasarruf Tedbirleri

İçişleri Bakanlığı'nın Mayıs ayında yayınlanan "Pazar/Satış Yerleri" konulu genelgesiyle meyve, sebze satılan pazaryerlerinde "giyim, oyuncak, süs eşyası, çanta vb. zarruri olmayan ihtiyaç maddelerinin satışı"nın durdurulması kararı alınmıştır. Ancak çok geçmeden tüm ülkede bulunan il, ilçe ve beldede uygulanmak üzere semt pazarlarında yapılan satışların geçici süreliğine faaliyetlerinin kısıtlama kararının kaldırıldığı görülmektedir.

İçişleri Bakanlığı, 2020 Mart ayı COVID 19 tedbirleri genelgesi kapsamında faaliyetini durdurulmuş münhal dinlenme ve eğlenme mekânları olarak faaliyet gösteren işyerlerinden lokanta, restoran ve pastane benzeri yiyecek hizmetleri veren işletmelerin, yayınlanan yeni genelgeler ("Genelgemizin Uygulanmasına İlişkin Açıklamalar" ve "Alışveriş Merkezleri" konulu genelgeleri) ile faaliyetlerine başlayabileceği kararlaştırılmıştır. Aynı genelgede, dinlenme tesislerine entegre hizmet veren lokanta, restoran ile işlerinin niteliği gereği "gel al" ya da "paket servis" şeklinde hizmet veren işletmeler saat kısıtlamasında muaf tutulmuştur. 2021 Nisan ayı "Tam Kapanma Tedbirleri" kapsamında yayınlanan genelge ile zincir ve süper marketlerin kapanma saat ve günleri belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Koronavirüs ile Mücadele Kapsamında Zorunlu Kentsel Aktiviteleri Sınırlandıran Karar Örnekleri

Genelge Tarihi	Dayanak	Karar	Konu
23.03.2020	İçişleri Bakanlığının "Coronavirüs Tedbirleri" Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Toplu Taşıma Araçlarına Yönelik Düzenleme
26.03.2020	İçişleri Bakanlığının "Coronavirüs Tedbirleri" Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Toplu Taşıma Araçlarına Yönelik Düzenleme
02.06.2020	İçişleri Bakanlığının "Şehirlerarası Otobüs Yolcu Taşımacılığı" Konulu Ek Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Şehirlerarası Ulaşımında Seyahat İzin Kurul Uygulaması
12.09.2020	İçişleri Bakanlığının "Uçak/Otobüs Seferleri" Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Uçak Seferlerinde Seyahat İzin Kurul Uygulaması
29.03.2020	İçişleri Bakanlığının "Ticari Taksiler" Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Ticari Taksi Sayılarının Sınırlandırılması
27.03.2020	İçişleri Bakanlığı "Tam Kapanma Tedbirleri" Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Semt Pazarlarına İlişkin Düzenleme
07.05.2020	İçişleri Bakanlığının "Pazaryeri" Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Pazaryeri Faaliyetlerinin Kısıtlanması
30.05.2020	İçişleri Bakanlığının "Alışveriş Merkezleri Hk." Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Faaliyetleri Kısıtlanan İşletmelerin Normalleşme Süreci
27.04.2021	İçişleri Bakanlığı "Tam Kapanma Tedbirleri" Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Semt Pazarlarına İlişkin Düzenleme

İsteğe Bağlı Kentsel Aktiviteleri Sınırlandıran Müdahaleler

İsteğe Bağlı Kentsel Aktiviteler, dışarıda yapılması özellikle keyifli olan rekreasyon aktivitelerini kapsamaktadır. Aktivitelerin gerçekleşeceği yer ve durum insanları durmaya, oturmaya, yemek yemeye, oynamaya vb. aktivitelere davet ettiğinden, bu kategoride çok çeşitli isteğe bağlı etkinlikler gerçekleştirilebilir (Gehl, 1987: 11). Bu bağlamda, her türlü sosyal ve kültürel faaliyet, dans ve canlı müzik aktiviteleri, tüm sinema, tiyatro, konser etkinlikleri, düğün, nişan, kına gecesi etkinliklerine katılım isteğe bağlı kentsel aktiviteler içerisinde olup bu aktivitelere ilişkin tedbir kararları bu aktiviteleri sınırlandırıcı müdahalelere örnek teşkil etmektedir.

İçişleri Bakanlığı, 2020 Mart ayı COVID 19 tedbirleri genelgesi kapsamında alınan İl Hıfzıssıhha Kurul kararları ile yüz elli bine yakın işletmenin geçici olarak faaliyetlerini durdurmuştur (Tablo 3). Genelge vasıtasıyla bar, birahane, çalgılı/müzikli lokanta/kafe, çay bahçesi, diskotek, gazino, gece kulübü, gösteri merkezi, çocuk oyun alanları, kahvehane, kafeterya, internet salonu, lunapark, konser salonu, düğün salonu, sinema, taverna, tiyatro olmak üzere birçok isteğe bağlı kentsel aktivite alanının faaliyetlerine son verilmiştir. Haziran ayı başında yayınlanan genelgede yiyecek hizmetleri veren işletmelerin belirlenen işletme usulleri dâhilinde faaliyetlerine izin verildiği ancak iskambil, okey, tavla, nargile, dans ve canlı müzik aktivitelerine sahip işletmelerin bu izinden faydalanamadığı görülmektedir. Yine aynı genelgede bahse konu işletmeler için 22: 00 olarak belirlenmiş olan hizmet verme saat sınırlamasının turizm tesisleri için geçerli olmadığı da ifade edilmiştir. Bakanlığın Eylül ayında yayınlamış olduğu “Umuma açık İstirahat ve Eğlence Yerleri” konulu genelgesinde eğlence yeri olarak tanımlanan bar, taverna, diskotek, gazino ve gece kulübü benzeri işletmelerin belediye ve il özel idarelerine başvurarak faaliyet konularında yaptıkları değişikliklerle hizmet vermeye devam ettiklerinin tespit edildiği vurgulanmaktadır (Tablo 3). Bu bağlamda, bahse konu işletmelerin tali faaliyetlerine izin verilmeyeceği ve ana faaliyet konularının değiştirilerek yeniden ruhsatlandırma işlemi yapılması gerekliliği belirtilmiştir.

İçişleri Bakanlığı’nın Haziran ayında yayınlamış olduğu genelgede; düğün, nişan, nikâh, kına gecesi, sünnet düğünü gibi kentsel sosyal aktivitelere getirilen yasağın kaldırılması sonrasında da İçişleri Bakanlığı’nın yaz aylarının gelmesiyle arttığı ifade edilen faaliyetlere yönelik denetimler yapacağı ifade edilmektedir. Benzer bir şekilde sahil bölgelerinde yer alan turizm beldelerinde hizmet veren eğlence yerleri ve akşam saatlerinden itibaren eğlence yerlerine dönüşebilecek yerlerin de denetime tabi tutulacağı belirtilmiştir. Ağustos ayında yayınlanan bir başka İçişleri Bakanlığı genelgesinde belirlenen 14 ilde sünnet düğünü, kına gecesi, nişan benzeri sosyal aktivitelere izin verilmeyeceği ifade edilmektedir. Bu illerde yapılacak düğünlere izin verildiği ancak bu aktivitelere katılacak 65 yaş üstü ve 15 yaş altı çocuklara müsaade edilmeyeceği de ifade edilmiştir. Düğünlerde dans ve oyun aktivitelerine de izin verilmeyeceği genelgede dikkat çeken düzenlemelerden biridir. Ayrıca bu tür aktiviteler yiyecek servisi de müsaade edilmeyen faaliyetlerden biridir. Bakanlığın Eylül ayında yayınlamış olduğu genelgede düğün, nişan, nikâh, kına gecesi, sünnet düğünü gibi kentsel sosyal aktivitelere en fazla bir saat olmak üzere süre kısıtlaması getirdiği görülmektedir. Düğünle-

rin ancak ve ancak dans, oyun, yemek olmaksızın nikâh merasimi şeklinde yapılabileceği vurgulanmıştır. Bakanlığın Eylül ayında yayınlanmış olduğu bir başka genelgede meskenler hariç olmak üzere kamuya açık tüm alanlarda maske takma zorunluluğu getirildiği görülmektedir. Restoran, otel ve kafe benzeri eğlence yerlerinde saat 24:00'dan sonra (kayıttan dâhil olmak üzere) hiçbir müzik yayınına izin verilmeyeceği ifade edilmektedir.

Nisan ve Mayıs ayı genelgelerinde, Ramazan ayı ile birlikte sosyal hareketliliğin artabileceği öngörülerek, fiziksel temas ve solunum benzeri yollarla bulaş riski nedeniyle sosyal izolasyonu temin etme mecburiyeti vurgulanmıştır. Bu sebeple, Ramazan ayı boyunca, mezarlık ve türbe ziyaretlerinin kısıtlanması ve iftar çadırlarına izin verilmemesi kararı alınmıştır. Buna karşılık, 16 Mart 2020 tarihi itibarıyla yasaklanmış olan cami ve mescitlerde cemaatle namaz ibadetine, Mayıs ayı sonu itibarıyla (sadece öğle, ikindi ve Cuma olmak koşuluyla) izin verilmiştir.

Bakanlığın 2021'in Nisan ayında yayınlanmış olduğu Ramazan Tedbirlerine yönelik genelgede, teravih namazlarının evde kılınması ve iftar veya sahurda eve misafir kabul edilmemesi gerekliliği vurgulanmıştır. Yine aynı ay çıkarılan kısmi kapanmaya yönelik genelgede, vaka sayılarında yaşanan hızlı artış nedeniyle, 2 haftalık kapanmaya gidildiği ifade edilmektedir. Bu genelge kapsamında ifade edilen sokağa çıkma kısıtlaması/yasağına yönelik Türkiye'de bulunan yabancılara muafiyet tanınacağı genelgede dikkat çeken bir diğer uygulama olmuştur. Turistik faaliyetler kapsamında değerlendirilen kısa ve geçici geziler için Türkiye'de bulunan yabancılar sokağa çıkma kısıtlamasından muaf tutulmuştur. Genelgede 65 yaş üstü ve 18 yaş altı gençler için belirli sokağa çıkma saatleri dışında sokağa çıkma yasağı ve hafta içi hafta sonu fark etmeksizin toplu ulaşım araçlarını kullanma yasağı getirilmiştir. Sokağa çıkma kısıtlamasının uygulandığı saat ve günlerde şehirlerarası yolculuklara da izin verilmemiştir. Doktor randevusu, cenaze işlemleri, ÖSYM sınavına katılım, askerlik hizmetini tamamlama ve ceza infaz kurumlarından salıverilme gibi hususlar zorunlu haller sayılmış ve seyahat iznine tabi olacakları ifade edilmiştir.

28-29 Mart 2020 tarihinde başlamak üzere vatandaşların hafta sonları yerleşim birimleri içindeki mesire alanlarında, yemekli kır gezisi, piknik, yürüyüş, koşu, spor gibi sosyal aktivitelerde bulunması yasaklanmıştır. Genelgede yerleşim merkezinin salgın yayılımına göre bu kısıtlamanın hafta içine de genişletebileceği vurgulanmıştır.

Tablo 3: Koronavirüs ile Mücadele Kapsamında İsteğe Bağlı Kentsel Aktiviteleri Sınırlandıran Karar Örnekleri

Genelge Tarihi	Dayanak	Karar	Konusu
16.03.2020	İçişleri Bakanlığının "Koronavirüs Tedbirleri" Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Sosyal ve Kültürel Faaliyetlerin Durdurulması
01.06.2020	İçişleri Bakanlığının "Lokanta, Restoran, Kafe vb.	İl Hıfzıssıhha Kurul	Geçici Süreliğine Durdurulan İşyeri Faaliyetlerinin Yeniden Başlaması

	İşyerleri; Park, Piknik Alanları; Mesire Yerleri ve Giyim Pazarları" Konulu Genelgesi		
25.08.2020	İçişleri Bakanlığının "Kına Gecesi, Nişan vb. Etkinlikler" Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	14 ilde Sünnet Düğünü, Kına Gecesi, Nişan vb. Etkinliklerin Yasaklanması
15.09.2020	İçişleri Bakanlığının "Umuma Açık İstirahat ve Eğlence Yerleri" Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Eğlence Yerlerinin Tali Faaliyetlerine İzin Verilmemesine İlişkin Düzenleme
02.09.2020	İçişleri Bakanlığının "Düğün, Kına Gecesi, Nişan vb. Etkinlikler" Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	81 İlde Sünnet Düğünü, Kına Gecesi, Nişan vb. Etkinliklerin Yasaklanması
27.03.2020	İçişleri Bakanlığının "Park, Mesire, Piknik Yerleri" Konulu Ek Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Hafta Sonu Piknik, Spor, Yürüyüş Faaliyetlerinin Durdurulması
22.04.2020	İçişleri Bakanlığının "Ramazan Tedbirleri" Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Türbe Ziyareti ve Ramazan Toplu Yemek Faaliyetlerinin Yasaklanması
22.05.2020	İçişleri Bakanlığının "Cami ve Mescitlerde Cemaatle İbadet Edilmesi" Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	İbadet Faaliyetlerinin Kısıtlanması ve Sokağa Çıkma Kısıtlaması
26.06.2020	İçişleri Bakanlığının "Kademeli Normalleşme Tedbirleri" Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	İnternet Kafeleri/Salonları ile Elektronik Oyun Yerlerinin Faaliyetlerine İzin Verilmesi
03.07.2020	İçişleri Bakanlığının "Konaklama Tesislerinde Uygulanacak Standartlar" Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Güvenli Turizm Sertifikası Uygulaması
04.07.2020	İçişleri Bakanlığının "Lunapark ve Tematik Parklarda Uygulanacak Tedbirler" Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Lunapark ve Tematik Parklarla İlgili Alınması Gereken Önlemler
13.08.2020	Sağlık Bakanlığı COVID-19 Salgın Yönetimi ve Çalışma Rehberi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Bilardo Salonlarında Alınması Gereken Önlemler

Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarını kapsayan yaz mevsimi boyunca çıkarılan genelgelerde (Tablo 3), 17 Mart tarihinden beri etkinlikleri durdurulan İnternet kafe/ve elektronik oyun salonlarının, bilardo salonlarının, lunapark ve tematik parkların (gezici olmamak kaydıyla) kontrollü sosyal hayat çerçevesinde faaliyetlerine devam edebileceği kararı alınmıştır.

Temmuz ayında turizm faaliyetlerinin düzenlenmesi adına yayınlanan genelgede, tüm otel ve konaklama tesislerinin sertifika vermeye yetkilendirilmiş sertifikasyon kuruluşlarından almak kaydıyla “Güvenli Turizm Sertifikası”na sahip olma zorunluluğu getirilmiştir.

Sosyal Kentsel Aktiviteleri Sınırlandıran Müdahaleler

Sosyal faaliyetler, insanların aynı mekânlarda hareket etmelerinin ve aynı mekânlarda bulunmalarının doğrudan bir sonucu olarak kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır. Neredeyse tüm durumlarda diğer iki faaliyet kategorisiyle bağlantılı faaliyetlerden meydana gelmesi nedeniyle bu faaliyetler aynı zamanda “sonuçlanan” faaliyetler olarak da adlandırılabilirler. Birbirlerinin yanından geçen, buluşan veya görüş alanı içinde bulunan insanlar hep aynı mekânda aktivitelerini gerçekleştirdikleri için diğer etkinliklerin başladığı ve sonuçlandığı anlar, sosyal aktivitelerin anlamlandığı anlardır. Bu bakımdan sokağa çıkma kısıtlamaları, tam ve kısmi kapanma kararları, il giriş çıkışlarına ilişkin yasaklamalar sosyal kentsel aktiviteleri sınırlandıran müdahalelere verilebilecek en iyi örneklerdir.

COVID-19 Kapsamında Kamu Çalışanlarına Yönelik İlave Tedbirler Konulu Cumhurbaşkanlığı Genelgesine istinaden alınan il hıfzıssıhha kararlarında, COVID 19’a ilişkin herhangi bir seyahat ya da temas öyküsü olan vatandaşların hasta olmasalar dahi 14 gün süreyle evde izleme ve izolasyona tabi tutulmaları öngörülmüştür. Bu vatandaşlar Koronavirüse yakalanmamış olsalar da belirlenen süre içinde her gün aranarak evde takip edilmeleri ve tedbirlere uymayan kişilerin iki aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacakları ifade edilmiştir. Ağustos ayında yayınlanan bir başka genelge ve bu genelgeye istinaden alınan İl Hıfzıssıhha Kurul kararlarında, süresi 7 güne indirilen izolasyon sürecine uyulup uyulmadığının valilik ve kolluk birimlerince birebir takip edilmesi öngörülmüştür. Vatandaşların tedbir koşullarına uyumlamasını denetlemek amacıyla İl Salgın Denetim Merkezleri ve bu merkezlere bağlı çalışan mahalle denetim ekipleri oluşturulmuştur. Bakanlığın Eylül ayında yayınlamış olduğu bir diğer genelgede, salgınla mücadele kapsamında daha önce oluşturulan mahalle denetim ekiplerinin izolasyon koşullarını ihlal eden kişilerin izolasyon sürelerini yurt veya pansiyonlarda tamamlatılmasına karar verildiği vurgulanmaktadır.

2021 Nisan ayında düzenlenen Cumhurbaşkanlığı Kabine toplantısında alınan kararlar doğrultusunda 2 haftalık kısmi kapanma kararı alınmıştır (14.04.2021 tarih ve 6638 sayılı Genelge). Kararın gerekçesinde salgının toplum sağlığına etkisi ve kamu düzeni açısından oluşturduğu riskin, hastalığın yayılım hızının kontrol altına alınması açısından kısmi kapanmayı mecbur kıldığı vurgulanmıştır. Kapanma vakitleri hafta sonları tüm gün boyunca olmasına karşın hafta içi 19.00-05.00 saatleri arasında uygulanması öngörülmüştür. Hafta sonları zorunlu ihtiyaçlar için yasaklanan saatlerde market, manav ve kasaplara gidilebildiği halde, 65 yaş ve üzeri ile 18 yaş altındaki vatandaşlar bu haktan faydalanamamışlardır. Tablo 4’te Nisan ve Mayıs ayı boyunca kısmi ve tam kapanma uygulamalarının benzer yasaklar ve kısıtlamalarla devam ettiği görülmektedir. Nitekim bu karardan yaklaşık iki hafta sonra yapılan bir diğer Cumhurbaşkanlığı Kabine toplantısında ise kısmi kapanma tedbirlerine yeni önlemler eklenerek yaklaşık üç haftalık bir süre için tam kapanma kararı alınmıştır (26.04.2021 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kabine toplantısı).

Nisan 2020 tarihinde yayınlanan bir genelgeye istinaden alınan il hıfzıssıhha kurul kararları ile Büyükşehir statüsündeki 30 il ile vaka sayılarının fazla olduğu Zonguldak illerine yapılacak tüm giriş ve çıkışların 15 gün süre ile yasaklanması kararı alınmıştır. Tüm vatandaşların genelge ve kurul kararlarında belirtilen süre boyunca bulundukları şehirlerde kalmaları istenmiştir. Ancak Bakanlığın 2021 Nisan ayı sonunda yayınladığı “Görev Belgesi Düzenlenmesi” başlıklı genelgeye bağlı olarak, tam kapanma döneminde de temel önceliğe sahip üretim, imalat, tedarik ve lojistik sektörlerinde herhangi bir aksama yaşanmaması için bu sektörde çalışanlara sokağa çıkma muafiyeti getirilmiştir.

Tablo 4: Koronavirüs ile Mücadele Kapsamında Sosyal Kentsel Aktiviteleri Sınırlandıran Karar Örnekleri

Genelge Tarihi	Dayanak	Karar	Konusu
22.03.2020	COVID-19 Kapsamında Kamu Çalışanlarına Yönelik İlave Tedbirler Konulu Cumhurbaşkanlığı Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Evde İzolasyon Uygulamaları
14.08.2020	İçişleri Bakanlığı “İzolasyon Tedbirleri” Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Mahalle Salgın Denetim Ekiplerinin Oluşturulması
14.04.2020	İçişleri Bakanlığı “Kısmi Kapanma” Konulu Genelge	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Sokağa Çıkma Kısıtlaması
18.04.2020	İçişleri Bakanlığının “Şehir Giriş/Çıkış Tedbirleri ve Yaş Sınırlaması” Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	İl Giriş-Çıkış Kontrolü Düzenlemeleri
21.04.2020	İçişleri Bakanlığının “Tam Kapanma Tedbirleri” Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Tam Kapanma
03.05.2020	İçişleri Bakanlığı Sokağa Çıkma Kısıtlaması Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Sokağa Çıkma Kısıtlaması
07.05.2020	İçişleri Bakanlığı Tam Kapanma Tedbirleri Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Tam Kapanma
15.05.2020	İçişleri Bakanlığı Talimatları	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Kısmi Sokağa Çıkma Yasakları
21.05.2020	İçişleri Bakanlığının “Sokağa Çıkma Kısıtlaması” Konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Sokağa Çıkma Kısıtlaması
06.06.2020	İçişleri Bakanlığının “18 Yaş Altı ve 65 Yaş Üzeri Kişilerin Sokağa Çıkma Kısıtlaması” konulu Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	Gençlere Uygulanan Sokağa Çıkma Kısıtlamasının Kaldırılması
14.04.2021	İçişleri Bakanlığının Kısmi Kapanma Genelgesi	İl Hıfzıssıhha Kurul Kararı	İki Haftalık Kısmi Kapanma

Mayıs ayında yayınlanan bir başka genelge ile şehir giriş-çıkışlarının kısıtlandığı/yasaklandığı büyükşehir statünde yer alan 30 ilin vaka sayılarına paralel olarak 14'e düşürüldüğü görülmektedir. 10 Nisan 2020 tarihinde 30 büyükşehir ve Zonguldak için 2 gün boyunca sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş, bu yasaklar Ramazan Bayramını kapsayan 4 gün boyunca tüm ülkede uygulanmıştır. 14 Nisan 2021 tarihinden itibaren kısmi, 29 Nisan 2021 tarihinden itibaren tam kapanma olmak üzere hayata geçirilen tedbirler sonrasında, 18 Mayıs 2021'de "Kademeli Normalleşme Tedbirleri" başlıklı genelge ile kademeli normalleşme dönemine geçiş sağlanmıştır. Genelge ile hafta içi ve hafta sonu sokağa çıkma saatlerinde düzenlemeler yapılmıştır. Yaz aylarında kısıtlamalar kaldırılrsa da, 20 Kasım 2020 tarihinde tekrar uygulanmaya başlanmıştır.

Sonuç itibarıyla, Koronavirüs salgını esnasında karşı karşıya kalınan kriz atmosferi, toplumun gündelik rutin aktivitelerinin bazı kısıtlama, sınırlama ve hatta yasaklamalara maruz kalmasına neden olmuştur. Devletin kamu sağlığı ve güvenliğini sağlama arzusu, halkın gündelik hayat faaliyetlerinin düzenlemeler yoluyla kısıtlanması ve yasaklanmasına neden olmaktadır. Diğer bir deyişle, salgın nedeniyle yukarıda ifade ettiğimiz kısıtlayıcı düzenlemeler; toplumun ifade ve toplanma özgürlüğü (Habermas, 2015), kolektif belleğin sürekliliği (Negt ve Kluge, 1993), herkesin eşit hak ve hürriyete sahip olması (Mitchell, 2003) ve kamusal mekânların herkese açık olması (Arendt, 2016) gibi demokratik bir toplumsal yaşamın olmazsa olmaz öğeleri sekteye uğramaktadır. Nitekim bazen yüksek riskli olarak tanımlanan toplumun bazı kesimleri (65 yaş üstü, 15, 18 ve/veya 20 yaş alt, kronik rahatsızlığı olanlar vb.) bazen ise tüm vatandaşlara yönelik alınan salgına karşı tedbir başlığı altındaki kararlar, kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin kısıtlanması ve engellenmesine neden olmaktadır. Alınan kısıtlama, yasaklama ve tedbir kararlarının konu, içerik, hedef kitle ve zaman açısından tutarlılık göstermemesi, kamusal ve özel alan sınırlarının aşındırılmasına ve keyfi politik uygulamalar ile halkın hürriyetinin kısıtlanmasına neden olmaktadır. Kriz boyunca kentsel gündelik yaşamın olmazsa olmaz, isteğe bağlı ya da hayatın akışı gereği içinde bulunduğumuz sosyal aktiviteleri düzenleyen kararların, çeşitli istisnai kısıtlama ve yasaklamalar ile kristalize edilerek formel yasal sisteme paralel çalışan kalıcı bir hukuki yapıya dönüştürüldüğü görülmektedir. Kriz yönetimine ilişkin politika uygulamalarının merkezi iktidarın yukarıdan aşağıya verdiği bir talimatla başladığı görülmektedir. Nihai gücün Cumhurbaşkanının elinde olduğu ve pandemi krizinin yönetilmesine yönelik alınan kararların uygulamaya geçmesinde, hiyerarşik olarak tüm kurumlara rehberlik ettiği söylenebilir. Böyle bir yönetim tarzı, Poulantzas'ın (1978) vurguladığı, merkezi hükümetin tahakkümü altında işleyen, devletin kanun yerine kararnamelerle yönetildiği, krizin derinliğine bağlı olarak devletin zor aygıtlarının kullanımının arttığı yeni bir devlet biçimine denk düşmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın temel argümanına koşut olarak genel geçer, resmi ve dünya çapında normlar yerine hakim iktidar tarafından belirlenen konjonktür, durum ve çıkarlara uygun düzenlemelerle sınırlarının çizildiği yeni bir normal söz konusudur. Yaşanan Koronavirüs krizinin kentlerde meydana gelen ve gelecek krizlerin ilk ve sonuncusu olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, Jessop'un (1985: 99) ifadesiyle otoriter devletçi eğilimler, krizlerin sıklık ve şiddetinin artmasıyla normalleşebilecektir. Nitekim bu ça-

lışma, Koronavirüs örneği üzerinden kriz atmosferinde iktidarın olağan bir uygulaması olarak görünen istisnai unsurların, krizler aracılığıyla formel devlet sistemine paralel çalışan kalıcı bir yapıya dönüştüğünü savlamaktadır.

Diğer taraftan kentsel kamusal alanlar, “kentte yaşayan herkesin bulunabildiği, var olabildiği, tartışabildiği, susabildiği ve dolayısıyla kentte yaşayan herkesi ilgilendiren mekânlar” olarak tanımlanmaktadır (Tanyeli, 2011: 42’den aktaran Çekmecelioğlu ve Erdönmez, 2018: 487). O halde kentsel aktiviteler ise, kentin ortak alanlarında kamusalılığı üreten ve böylece insanların kişisel, kültürel ve politik mesaj alışverişinde bulunma fırsatlarının sağlanmasına yardımcı olan faaliyetlerdir. Bu aktivitelerin şehirlerde yeterince ve özgürce sağlanabilmesi, genelgeler, kurul kararları ya da merkezi iktidar talimatları ile değil, ancak ve ancak kentli haklarını içeren temel hak ve özgürlükleri belirleyen anayasaya bağlıdır. Fakat Koronavirüs ile mücadele kapsamında gerçek gücün hızla hükümet ve idari sistemin kurgulandığı cumhurbaşkanı ofisinde yoğunlaştığı, kriz yönetiminde yaşamaya ihtiyacı olmaksızın, bizzat kendisi yasama niteliğine bürünerek doğrudan kararnameler aracılığıyla sürecin yönetildiği söylenebilir. Krizin derinliğine bağlı olarak devletin kısıtlama ve yasaklama kararlarını artırdığı, yasalar yerine genelgeler, talimatlar, kurul kararları ile sürecin yönetilmeye çalışıldığı aşikârdır. Kısacası, devletin siyasal ve kurumsal pratikleri üzerinden kentsel gündelik hayatı çok biçimli bir şekilde kısıtlayan bu yeni normal devlet formu, politik demokrasi kurumlarını yok etmeden pandeminin kendisine sağladığı olağanüstü hal avantajlarıyla otoriterleşme eğilimi göstermektedir.

Sonuç

Somut ve soyut mekânların üretim süreçlerine vurgu yapan Lefebvre (2014), mekânın kavramsallaştırılmasında güç ilişkileri üzerinde durmaktadır. Peet’e (1979) göre mekân, maddi yapısı ve biçimlenişi gereği, üzerinde hâkimiyete sahip olanın çıkarlarına hizmet eden ve onun düzenlemeleri ile üretilen bir üründür. O nedenle, otorite ve toplum arasındaki güç ilişkileri, kapitalist üretim ilişkileri ve toplumsal sınıf ilişkilerini anlamak için mekânı biçimlendiren ve düzenleyen karar alma mekanizmalarını incelemek gerekmektedir. Nitekim mekân toplumsal yapılar ve devlet kurumlarının faaliyetleri ile üretilen ve bu faaliyetleri üreten dinamik süreçleri ifade etmektedir. Coğrafya/mekân kavramsallığı odağında mekân bir taraftan kültürel formların ve toplumların yeniden üretildiği alanlar iken, diğer taraftan gündelik aktivitelerin ve güç ilişkilerinin ürettiği ürünlerdir (Pred, 1984).

“Kurumsal projeler” nesnelerin ve bireylerin mekândaki hareket alanlarını üreten güzergâhlar vasıtasıyla oluşan sosyal yapıların belirleyicileridir (Pred, 1984: 282). Kurumsal projeler, kişisel ve toplumsal bilincin oluşumunda önemli bir role sahiptir. Nitekim belirli bir otoritenin yönlendirmesi ile oluşan güzergâhların dışına çıkan bireysel yolların hükmü yoktur. Devlet otoritesi tarafından belirlenen toplumsal ayrımlar, bazı aktivitelere izin verirken, bazı aktiviteleri kısıtlayabilir (Elden, 2009). Özellikle kamusal mekânların normatif inşasında, mekânın tanımı ve toplumun bu mekânlarda nasıl hareket edeceklerine ilişkin süreçler, güç ilişkilerinden ayrı düşünülemez (Mitchell, 2003). Devlet otoritesinin belirlediği kısıtlamalar ve sınırlamalar ile buna maruz kalan halk arasındaki çatışma normatif kamusal alanı inşa etmektedir. Mekânın toplum,

birey, mal ve hizmetlerin karşılıklı ilişkiler içinde oluşan cisimsel ve düşünsel hareketlerin ürettiği heterojen bir yer (Massey, 1993) olduğu düşünüldüğünde, devletin bu yer üzerinde sınırlamalar getirerek hareketliliği azaltması, aksiyon ile üretilen mekânın (Pred, 1984) gelişimini engelleyecektir. Bu bağlamda, çalışmanın konusu olan Koronavirüs krizine karşı düzeni sağlamak adına kamusal alanlara ve gündelik yaşam pratiklerine getirilen kısıtlama ve sınırlamalar, aksiyon ile inşa edilen kentsel mekânı kavramsal bağlamından koparan uygulamalar olacaktır. Nitekim literatürde vurgu yapılan çok aktörlülük, heterojenlik, etkileşimlilik, dinamiklik, akışkanlık ve hareketlilik üzerine toplumsal olarak inşa edilen mekân karşılık, merkezi hükümetin belirlediği sınırlamalar çerçevesinde inşa edilen mekân arasındaki ilişkilerde güçlenen otoriter devletçi yaklaşım, mekânın kavramsallığı açısından incelenmesi gereken önemli bir konuya dönüşmektedir.

Poulantzas'ın olağan ve olağanüstü (istisnai) devletler ayrımında (Jessop, 1985), istisnai devlet tipi sahip olunan bir hegemonya krizine cevaben ortaya çıkmaktadır. Bu kriz atmosferi, iktidarın görev ve sorumluluklarını yalnızca anayasa ve hukukun üstünlüğü sınırları içerisinde icra ettiği devlet biçiminden, krize karşı statükoyu sağlayabilmek adına kendi hegemonyasını kurmaya çalışan bir devlet biçimine geçişin habercisidir. Bu geçiş, hem yönetsel hem de toplumun gündelik yaşamını derinden etkileyecek otoriter değişimleri de beraberinde getirmektedir. Aslında Poulantzas'a (1978) göre kapitalist devletin olağan biçimlerinden biri olarak sınıflandırılan otoriter devletçilik, belli bir seviyede de olsa demokrasinin var olduğu bir devlet biçimidir. Fakat devletin toplum ve kamusal alana istisnai müdahaleleri, modern devletin kalıcı aygıtları haline getirilmektedir (Jessop, 1985). Bu değişimlerin en önemlisi, hukukiliğin önemsenmediği, uygulamalarda keyfiyetin egemen olduğu, böylece halkın hürriyetinin kısıtlandığı yeni bir devlet biçiminin ortaya çıkmasıdır. Bu yeni normal devlet biçimi, vatandaşların kamuya ilişkin bilgiye erişemediği, kamusal alan sınırlarının belirsizleştiği ve halkın gündelik hayatına dair kararların iktidar tekelinde belirlendiği (Poulantzas, 1978: 217-231; Jessop, 1985: 98) bir yaşamı beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, Koronavirüs pandemisinin gölgesinde otoriter devlet yaklaşımının kentsel gündelik hayata müdahaleleri bu teorik temele paralel okunabilir. Nitekim büyük ölçekli kentsel projelere yönelik kararlar, kentsel dönüşüm uygulamaları bağlamında acele kamulaştırmalar, arz yönlü büyüme odaklı kentsel siyasetlerin bir çıktısı olan arazi toplulaştırma, orman vasfını yitirmiş arazi tespiti ve imar plânı değişikliği kararları gibi büyük kentsel müdahale biçimleri bile icra-i bir işlem üzerinden (normlar hiyerarşisi dâhilinde) uygulanmaktadır. Ancak buna karşın, tüm Türkiye'deki gündelik yaşam aktivitelerini ve cereyan ettiği kentsel kamusal alanları ilgilendiren pandemi kısıtlamaları ve yasaklamaları icra-i bir işlem formunda değildir (Gözler, 2021). Bu müdahaleler kapsam ve belirlilik-belirsizlik açısından düşünüldüğünde, diğer kentsel müdahale biçimlerine oranla çok daha geniş kitlelere ve mekânlara sirayet ettiği gibi, salgının ve dolayısıyla alınacak önlemlerin bilinmezliğinin süregelenliği, bu otoriter devlet müdahalelerini istisnai değil, modern devlet yapısının kalıcı ve yapısal birer aygıtı haline getirmektedir. Dahası bu otoriter müdahalelerin karşı karşıya kaldığı esas alanlar tüm kentler ve kentli halkın gündelik yaşam aktiviteleri olduğunda, toplumun belirli kesimleri değil, tüm toplumu ilgilendiren temel hak ve özgürlüklere

müdahaleyi ifade etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, otoriter devletçiliğin devlet rejim tartışmaları kadar kentsel kamusal mekân ve gündelik yaşam tartışmalarının da odak noktası olması gerekliliğini vurgulamakta fayda görmektedir.

Devletin otoriterleşme eğilimi ile kentsel mekân arasındaki ilişki üzerinden geliştirilen çalışmanın varsayımının temel kaynağı olarak kentsel gündelik hayata yönelik alınan kısıtlama, yasaklama ve tedbir kararları işaret edilmektedir. Nitekim koronavirüs krizi ile mücadele ve kamu düzenini sağlama adına çıkarılan genelgelerinin uygulama alanın kamusal alan ve gündelik yaşam pratikleri olması, literatürde vurgulanan keyfi politik düzenlemeler ile toplumun hak ve özgürlüklerinin kısıtlanması, yetkinin yürütme organında toplanması ve gündelik hayatın her geçen gün biraz daha merkezi devlet kontrolüne geçmesi (Poulantzaz, 1978; Jessop, 1985; Karahanoğulları ve Türk, 2018) olarak tanımlanan otoriter devletçiliğin kentleştiğini ve mekansallaştığını göstermektedir.

Koronavirüs salgını çerçevesince, devletin temel sorumluluklarından biri olan kişi hak ve hürriyetlerinin korunduğu sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, yine devletin asli görevlerinden biri olan bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele eylemi ile baskılanmaktadır. Gramsci'nin (1997) hegemonya anlatımına paralel olarak, Koronavirüs salgınına karşı alınan tedbir kararlarında da rıza, zorlama ve hegemonya bir aradadır. Zira devlet, salgının etkilerini gösterdiği günden bu yana, baskı aygıtlarını gerektğinde hegemonik sistemi konsolide etmek, kamu düzenini sağlamak veya tedbirlere karşı direnenleri baskı altında tutabilmek adına hem ideolojik hem de baskı aygıtlarını kullanarak hegemonyasının toplumsal meşruluğu sağlamaktadır. Bir taraftan iktidarın tek elden yayınladığı genelgeler, talimatlar, kurul kararları gibi baskı aygıtları ile korunan hegemonya, bir taraftan da toplumun sağlık endişesi nedeniyle rıza göstermesi sayesinde toplum nezdinde meşruiyetini sağlamaktadır. Bu rıza gösterme durumu; krizlerin sıklığı, şiddeti ve süresi bağlamında değerlendirilmesi gereken önemli bir sorundur. Zira devletlerin kriz atmosferlerinde göstermiş oldukları reaksiyonlar, bireylerin gösterdikleri rıza-direnç eksenine göre yeni bir devlet biçiminin oluşumunun temel taşları haline gelecektir. Çalışmanın bu noktada vurgu yaptığı temel unsur, ekonomik, sosyal ve kültürel fark etmeksizin bölünmez bir niteliğe sahip kişi hak ve hürriyetlerinin anayasada öngörülen şartlar dışında kısıtlanmadan kullanılabilmesinin yegâne şartının, tüm hakların kullanılabilmesi yaşam ortamı olan kentlerde yaşam hakkının sürdürülebilir olduğudur. Zira temel hak ve hürriyetler ancak ve ancak yaşanabilecek bir ortamda kullanılabilir. Lakin kamunun toplumun tüm kesimlerine açık ve herkes tarafından sürekli erişilebilir olma hali (Akkar, 2005), Koronavirüs kriz hallerine karşı müdahale aracı olarak benimsediği kanun yerine genelgeler ve kurul kararları ile demokratik niteliklerini kaybetmektedir. Bu aşamada, Koronavirüs ile mücadelede kişi hak ve özgürlüklerine müdahale noktasında merkezi iktidarın almış olduğu kararların anayasal ve yasal dayanağı olması gerekliliği söz konusudur. Ancak Koronavirüs ile mücadele kapsamında kentsel gündelik hayata yönelik olarak uygulanan kısıtlama ve yasaklamalar; Cumhurbaşkanı Başkanlığında toplanan Cumhurbaşkanlığı Kabinesinde alınan kararlar çerçevesinde, Cumhurbaşkanının talimatı doğrultusunda İçişleri Bakanlığının 81 il geneline gönderdiği genelgelerinde belirlenen kuralların aynen kabulü ve Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu tavsiye kararlarının ışığında

alınan il hıfzısıhha kurul kararlarının öngördüğü müeyyideler olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada dikkat çekmek istenen temel husus, kentsel gündelik hayata yönelik alınan kısıtlama, yasaklama ve tedbir kararlarının hukukiliğinin tartışılmasından ziyade, kentlerin istisnai halleri olağanlaştırarak meşruluğunu artırmaya çalışan otoriter devletçi anlayışın inşa etmek istediği yeni normal devlet düzeninin yegâne mekânları haline geldiğidir. Bu yeni düzenden en fazla etkilenen unsurlar, kentsel gündelik yaşamın olmazsa olmaz, isteğe bağlı ya da hayatın akışı gereği içinde bulunduğumuz sosyal aktivitelerdir. Otoriter devletçi anlayışın birer tezahürü haline gelen salgınla mücadele kapsamında alınan kararlar, kentsel aktiviteleri hedef alan istisnai hallerin kalıcı hale geldiği devlet biçiminin araçlarına dönüşmektedir. Diğer bir ifadeyle, Koronavirüs kriz hallerine karşı otoriterleşen devletin kentsel gündelik yaşama dair müdahaleleri, Türkiye'deki otoriterleşme eğilimini hızlandıran ve olağanlaştıran düzenlemelere dönüşmüştür. Krizler ekseninde genelgeler ve kurul kararları ile yürütmenin yasama karşısında inşa ettiği baskın karakteri, meşruiyetini hukuktan alan devlet biçiminden yürütme erkinde yoğunlaşan bir devlet biçimine dönüştürmektedir. Nitekim Koronavirüs eksenli kriz sürecinde, otoriter devletçi yaklaşımın yükselişi, kendini devletin kentsel aktiviteler üzerinde olağanlaşan ekonomik ve siyasal müdahalelerinde bulmaktadır. Pandemi döneminde salgınla mücadele ve kamu düzenini sağlama maksadıyla il bazında alınan kararlarda Cumhurbaşkanlığı ve İçişleri Bakanlığı genelgeleri ve Umumi Hıfzısıhha Kurulu ile Valilik kararları, toplumların kentsel hareketlilik ve gündelik yaşamda var olan ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal aktivitelerine müdahalelerin temel kaynağı haline gelmiştir.

Kaynakça

- Agamben, G. (2013) *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, çev. İ. Türkmen, İstanbul: Ayrıntı.
- Akça, İ. ve B. A. Özden (2014) "AKP ve Türkiye'de Neoliberal Otoriterizmin Sınıfsal Dinamikleri", <https://baslangicdergi.org/akp-ve-turkiyede-neoliberal-otoriterizmin-sinifsal-dinamikleri>, indirme tarihi: 24 Mart 2022.
- Akçay, Ü. (2013) "Sermayenin Uluslararasılaşması ve Devletin Dönüşümü: Teknokratik otoriterizmin yükselişi", *Praksis*, 30-31: 11-39.
- Akkar, M. (2012) *Kamusal Mekân*, Ersoy, M. (der.), *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük* içinde, İstanbul: Nivona, 175-178.
- Akkar, M. (2005) "The changing 'publicness' of contemporary public spaces: A case study of the Grey's Monument Area, Newcastle upon Tyne", *Urban Design International*, 10: 95-113.
- Aktepe, E. (2021a) "Kentsel Girişimcilik", Demirel, Y. (der.), *Girişimcilik Teoriden Pratiğe* içinde, Ankara: Nobel, 107-128.
- Aktepe, E. (2021b) "Kentsel Toplu Taşıma Aktörleri Üzerinde Yeni Bir Regülasyon Mekanizması: Mesleki Yeterlilik Sistemi", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 30(4): 61-84.
- Ardevini, L. (2020) "Resilient Authoritarianism and Global Pandemics: Challenges in Egypt at the Time of COVID-19", *Pompeii Studies*, 39:58-60.
- Arendt, H. (2016) *İnsanlık Durumu*, İstanbul: İletişim.
- Bayırbağ, M. K. (2006) "Ölçek Yaklaşımının Kent ve Bölgelerin Yükselişinin Açıklanmasındaki Katkıları Üzerine", *Praksis*, 15:49-70.
- Bayırbağ, M. K. ve M. Penpecioğlu (2013) "Neoliberal Kent ve Görünmeyen Kriz Kriz Denetimi Stratejilerinin Perdesini İndirmek", 4. *Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı Sempozyumu'nda sunulmuş tebliğ*, Mersin Üniversitesi, Mersin, 28 - 30 Kasım.
- Bedirhanoglu, P., Ç. Dölek ve F. Hülagu (2016) "Eleştirel Güvenlik Çalışmalarının Marksist Eleştirisine Katkı: Devlet, Zor ve Sınıf Mücadelesi Bağlamında 'Güvenliği Yeniden Düşünmek'", *Praksis*, 40: 9-40.
- Blakeley, G. (2020) *The Corona Crush: How the Pandemic Will Change Capitalism*. London: Verso.
- Brenner, N. ve N. Theodore (2002) "Cities and the Geographies of Actually Existing Neoliberalism", *Antipode*, 34(3): 349-379.
- Brenner, N., J. Peck ve N. Theodore (2010) "After neoliberalization?", *Globalizations*, 7(3): 327-45.
- Bruff, I. (2014) "The rise of authoritarian neoliberalism" *Rethinking Marxism*, 26(1): 113-29.

- Bruff, I. (2016) "Neoliberalism and Authoritarianism", S. Springer, K. Birch, ve J. MacLeavy (der.), *The Handbook of Neoliberalism* içinde, New York ve London: Routledge, 107-117.
- Castells, M. (1997) *Kent, Sınıf, İktidar*, çev. A. Erendil, Ankara: Bilim ve Sanat.
- Çekmeceliçoğlu, E. ve M. E. Erdönmez (2018) "Kamusal Alan Toplum İlişkisinde Mekânsal Kalite; Eminönü Tahtakale Örneği", *Kent Akademisi*, 36(4): 486-507.
- Çiçek, S. (2021) "An Evaluation Model For The Resilience of Public Spaces During Covid19 Pandemic". *JCoDe: Journal of Computational Design*, 2(1): 313-334.
- Douzinas, C. (2015) *Krizde Felsefe ve Direniş*, çev. T. B. Işık, İstanbul: Metis Yayınları.
- Dunne, W. C. (2020) "Authoritarianism and the Middle East in the Time of COVID-19" <https://arabcenterdc.org/resource/authoritarianism-and-the-middle-east-in-the-time-of-covid-19/2>, indirilme tarihi: 21 Ağustos, 2022.
- Elden, S. (2009) "Space I". R. Kitchin ve N. J. Thrift (der.), *International encyclopedia of human geography* içinde Oxford: Elsevier, 262-267.
- Eraydın, A. ve T. Taşan-Kok (2014) "State Response to Contemporary Urban Movements in Turkey: A Critical Overview of State Entrepreneurialism and Authoritarian Interventions", *Antipode*, 46(1): 110-129.
- Ezgin, E. (2020) "Marksist Devlet Teorisi Ekseninde İktidar ve Hegemonya İlişkileri ve Kentsel Mekâna Yönelik Yansımaları", *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1): 10-20.
- Foucault, M. (2013) *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, çev. F. Taylan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Fung, A. ve E. O. Wright (2001) "Deepening Democracy: Innovations in Empowered Participatory Governance", *Politics & Society*, 29(1): 5-42.
- Gehl, J. (1987) *The Life Between Buildings*, New York: Van Nostrand Reinhold.
- Gehl, J. (2010) *Cities for People*, Washington DC: Island Press.
- Geniş, Ş. (2020) "Otoriter Neoliberalizm ve Otoriter Kentleşme", Ş. Geniş (der.), *Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekân, İnsan* içinde Ankara: Nika Yayınevi, 9-37.
- Giritli, İ. ve T. Akgüner (1987) *İdare Hukuku Dersleri II*, İstanbul: Filiz.
- Gonda, N., J. P. P. Córdova, F. Huybrechts ve G. T. V. Hecken (2022) "Exploring the Love Triangle of Authoritarianism, Populism, and COVID-19 Through Political Ecology: Time for a Break-Up?", *Frontiers in Human Dynamics*, 4 (1):1-18.
- Gözler, K. (2021) "Genelge Devleti: Hukukta Şeklin Önemi Üzerine", <http://www.anayasa.gen.tr/genelge-devleti.htm>, indirilme tarihi: 14 Temmuz 2022.
- Gözler, K. (2019) *İdare Hukuku*, Bursa, Ekin.
- Gramsci, A. (1997) *Hapishane Defterleri*, çev. A. Cemgil, İstanbul: Belge.
- Habermas, J. (2002) *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, çev. M. Beyaztaş, İstanbul: Bakış.
- Habermas, J. (2004) *Kamusal Alan*, çev. M. Özbek, İstanbul: Hil.
- Habermas, J. (2015) *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, çev. T. Boray ve M. Sancar, İstanbul: İletişim.
- Harvey, D. (1989) "From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism", *Geografika Annaler*, 71(1), 3-17.
- Harvey, D. (2005) *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, çev. A. Onacak, İstanbul: Sel.
- Henden Şolt, H. (2018) "Kentlerde Swot Analizi ve Maslow Gereksinim Hiyerarşisi Etkileşimi", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (5): 214-223.
- Henden, H. B. (2007) *Yönetişimin Kentli Memnuniyetine Etkisi Gündem 21 Çerçevesinde Değerlendirme: Kdz. Ereğli ve Nilüfer Belediyeleri*, Doktora Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Hickel, J. (2016) "Neoliberalism and the End of Democracy", S. Springer, K. Birch ve J. MacLeavy (der.), *The handbook of neoliberalism* içinde, London & New York: Routledge, 142-152.
- Jessop, B. (1985) *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*, London: Macmillan.
- Jessop, B. (2016) "The Heartlands of Neoliberalism and The Rise of Austerity State". S. Springer, K. Birch ve J. MacLeavy (der.), *The handbook of neoliberalism* içinde, London & New York: Routledge, 410-421.
- Karahançoğulları, Y. ve D. Türk (2018) "Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye", *Mülkiye Dergisi*, 42(3): 403-448.
- Keleş, R. (2012) "TOKİ Rant Yaratmanın Adı Oldu", <https://www.cumhuriyet.com.tr/roki-rant-yaratmanin-adi-oldu>, indirilme tarihi: 8 Temmuz 2022.
- Keskinok, H. Ç. (2006) *Kentleşme Siyasaları*, İstanbul: Kaynak.
- Kuyucu, T. (2012) "Mülkiyet Transferi Araçları Olarak TOKİ ve Kentsel Dönüşüm Projeleri, Türkiye Sosyal Politikalarını Tartışıyor Konferansı'na sunulmuş tebliğ, Koç Üniversitesi, İstanbul, 15-16 Haziran.
- Kuyucu, T. (2014) "Law, property and ambiguity: The uses and abuses of legal ambiguity in remaking Istanbul's informal settlements", *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(2): 609-627.

- Laebens, M. ve A. Öztürk (2022) "The Erdoğan Government's Response to the COVID-19 Pandemic: Performance and Actuality in an Authoritarian Context", *Government and Opposition*, 1-18.
- Lefebvre, H. (2014) *Mekânın Üretimi*, çev. I. Ergüden, İstanbul: Sel.
- Lemke, T. (2016) *Biyopolitika*, çev. U. Özmakas, İstanbul: İletişim.
- Martin, J. (2013) *Poulantzas Kitabı Seçme Yazılar*, çev. A. Sarı ve S. Güzelsarı, Ankara: Dipnot.
- Maslow, A. H. (1954) *Motivation and Personality*, New York: Harper and Row.
- Massey, D. (1993) "Power geometry and a progressive sense of place", J. Bird (der.), *Mapping The Futures: Local Cultures, Global Change* içinde, London: Routledge, 59-69.
- Meltzer, J. (2009) "Hugo Chávez and the Search for Post-Neoliberal Policy Alternatives in Venezuela". L. Macdonald ve A. Ruckert (der.), *Post-neoliberalism in the Americas*, içinde, Hapshire: Palgrave, 89-104.
- Mitchell, D. (2003) *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*, New York: The Guilford.
- Negt, O. ve A. Kluge (1993) *Public Sphere and Experience: Toward an Analysis of the Bourgeois and Proletarian Public Sphere*, çev. P. Labanyi, J. O. Daniel ve A. Oksiloff, Minneapolis: University of Minnesota.
- Oberndorfer, L. (2015) "From new constitutionalism to authoritarian constitutionalism", J. Jäger ve S. Spingler (der.), *Asymmetric Crisis in Europe and Possible Futures* içinde, London: Routledge, 184-205.
- Oudeh, S. ve H. Türkoğlu (2021) "Kentsel Açık Alanların Değerlendirilmesi: Karaköy Örneği", *Kent Akademisi*, 14(1): 29-45.
- Özalp, S. ve G. Erkut (2016) "Kamu Yararı Perspektifinden İstanbul'da Kentsel Müdahaleler", *Planlama*, 26(3): 234-250.
- Peck, J. (2012) "Austerity Urbanism: American Cities Under Extreme Economy", *City*, 16(6): 626-655.
- Peet, R. (1979) "Societal Contradiction and Marxist Geography", *Annals of the Association of American Geographers*, 69(1): 164-169.
- Penpecioglu, M. (2011) "Kapitalist Kentleşme Dinamiklerinin Türkiye'deki Son 10 yılı: Yapılı Çevre Üretimi, Devlet ve Büyük Ölçekli Kentsel Projeler", *Birikim*, 270: 62-73.
- Penpecioglu, M. (2013) "Large-Scale Urban Projects, Production of Space and Neo-liberal Hegemony: A Comparative Study of İzmir", *Megaron*, 8(2): 97-114.
- Poulantzas, N. (1978) *State, Power, Socialism*, London: New Left Books.
- Pred, A. (1984) "Place as Historically Contingent Process: Structuration and the Time- Geography of Becoming Places", *Annals of the Association of American Geographers*, 74(2): 279-297.
- Purcell, M. (2009) "Resisting Neoliberalization: Communicative Planning or Counter-Hegemonic Movements?", *Planning Theory*, 8(2): 140-165.
- Schmitt, C. (2005) *Siyasi İlahiyat Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, çev. E. Zeybekoğlu, Ankara: Dost.
- Somel, A. (2016) "Bir Kamu Politikası Olarak Post-Neoliberalizm", *Mülkiye Dergisi*, 40(1): 209-236.
- Springer, S., K. Birch, ve J. MacLeavy, (der.) (2016) *The Handbook of Neoliberalism*, New York: Routledge.
- Swyngedouw, E., F. Moulaert ve A. Rodriguez (2002) "Neoliberal Urbanization in Europe: Large-Scale Urban Development Projects and the New Urban Policy", *Antipode*, 34(3): 542-577.
- Şengül, H. T. (2002) "Planlama Paradigmasının Dönüşümü Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", *Planlama*, 2(3): 8-30.
- Şengül, H. T. (2009) *Kentsel Çelişki ve Siyaset-Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi*, Ankara: İmge.
- Tansel, C. B. (2018) "Authoritarian neoliberalism and democratic backsliding in Turkey: Beyond narratives of progress", *South European Society and Politics*, 23(2): 197-217.
- Theodore, N., J. Peck ve N. Brenner (2012) "Neoliberal Kentçilik: Kentler ve Piyasanın Egemenliği", çev. Ş. Geniş, *İdeal Kent: Kent Araştırmaları Dergisi*, 7: 21-37.
- Wagner, P. (1996) *Modernliğin Sosyolojisi*, çev. M. Küçük, İstanbul: Sarmal.
- Yıldırım, K. (2013) "Sonuç Yerine: Marksizm Uluslararası Hukuka Ne Söyler? Kapitalizmin Yönetimsel Restorasyonu: Krizler ve Yönetişim Mantığı", A. M. Özdemir (der.), *Emperyalizmin Hayaletleri* içinde, Ankara: İmge, 201-207.
- Yıldırım, Y. (2018) "Neoliberalizme Karşı Demokrasi: Ortak Olanı Yeniden Kurmak İçin Mücadele", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6 (1): 123-142.

Krizlerden Öteye, Kentte Yürüebilmek

Segah Sak*

Öz

Bugüne hükmeden pandemi, ekonomi ve politika bazlı krizler, değişimin kaçınılmazlığını, hareketin önemiyetini vurgulamıştır. Kent de her ne kadar coğrafi bir sabitliğe işaret etse de, değişim ve dönüşüme mahkûm, meta ve canlının yer değiştirmesine muhtaçtır. Kentsel mekânın dayandığı, misafir ve tanıklık ettiği bu hareketlilik, insanın fiziksel ve sosyal çevresiyle, mekânsal ve zamansal bağlamıyla kurduğu ilişkide belirleyicidir. Söz konusu hareketliliğin en birincil biçimi, yürümektir. Oysa, günümüz kentinde yürümek bir imtiyaz ya da bir riske dönüşmüştür. Bu çalışma, kentsel mekânın üretimini yürünebilirlik kavramı üzerinden ele almakta, günümüz Türkiye kentinin yürünebilirliğini, çeşitli güç ilişkileri ekseninde sorgulamaktadır. Pandemiden patlamalara, yürüyüşlerin maruz kaldığı sert müdahalelerden tacize sayısız kriz, güç ilişkilerinden etkilenmiş ya da doğmuştur ve kentin yürünememesi ile farklı şekillerde bağlantılıdır. Kentin yürünebilir olmaması, tanıklık ettiğimiz krizlerin çarpıcı bir şekilde gözler önüne serdiği üzere, kısıtlılık, esaret, güvensizlik, emniyetsizlik ve tahammülsüzlüğe, dolayısı ile kentin sosyal üretiminin yıkımına tekabül eder. Ama kent, değişir ve dönüşür. Bu bağlamda, bu çalışma, yürünebilirliği kent ve kentin üretiminin eleştirel bir okuması için odak noktası olarak almaktadır. Ortaya konan okuma her ne kadar karamsar bir tablo çizse de değişim ve dönüşümün bir kolaylaştırıcısı olan yürümeği bir umut kaynağı olarak görmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kent, yürünebilirlik, yürümek, güç ilişkileri, krizler*

Walking in the City Beyond Crises

Abstract

The pandemic, economic and policy-based crises that dominate today have emphasized the inevitability of change and the importance of mobility. Although the city implies geographical fixity, it is confined to change and transformation and depends on the displacement of the commodity and the living. This mobility, which the urban space depends on, hosts and witnesses, is decisive in the relationship people establish with their physical and social environment and spatial and temporal context. The primary form of mobility in question is walking. However, walking in today's city is either a privilege or a risk. This study deals with the production of urban space through the concept of walkability and questions the walkability of today's Turkish city on the axis of various power relations. Countless crises, from pandemics to explosions, from violent interventions in marches to harassment, are affected by or born out of power relations and are linked in different ways to the inability to walk in the city. As the crises we have witnessed strikingly demonstrate, the fact that the city is not walkable corresponds to constraint, bondage, peril, insecurity, and intolerance, and thus to the destruction of the social production of the city. Yet the city changes and transforms. In this context, this study takes walkability as a focal point for critical reading of the city and its

* İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü. segah@bilkent.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0536-4650

Makale gönderim ve kabul tarihleri: 16.05.2022-09.09.2022

production. Although the reading presented draws a rather pessimistic picture, it finds hope in *walking* as a facilitator of positive change and transformation.

Keywords: *City, walkability, walking, power relations, crises*

Giriş

Kent, her ne kadar coğrafi bir sabitliğe işaret etse de değişim ve dönüşüme mahkûm, meta ve canlının yer değiştirmesine muhtaçtır. Kentsel mekânın dayandığı, misafir ve tanıklık ettiği bu hareketlilik, insanın fiziksel ve sosyal çevresiyle, mekânsal ve zamansal bağlamıyla kurduğu ilişkide belirleyicidir. Güç mücadelelerinin de ilişkiler bazında gerçekleştiği düşünülürse, kent içindeki hareketliliğe doğrudan ya da dolaylı olarak etki etmeleri kaçınılmazdır. Kentsel alanda söz konusu hareketliliğin en birincil biçimi yürümektir. Michel de Certeau ([1980] 1984) yürüme eylemini kentin kentli tarafından üretimi olarak görür. Bu çalışma da kentsel mekânın üretimini yürünebilirlik kavramı üzerinden ele alacak, günümüz Türkiye kentini krizlerle bağlantılı güç ilişkileri ve erk ekseninde sorgulayacaktır.

Burada *kriz*, kelimenin etimolojik kökenine¹ dayanarak “kritik evre” olarak kullanılmakta, bireysel veya toplumsal düzlemde bir muhakeme, bir karar, bir ayırım gerektiren durum olarak ele alınmaktadır. Krizler bir yandan hemen her şeyi daha çetrefilli hale getirirken, bir yandan da ilkel olarak nitelendirebileceğimiz olguları gündeme getirir. Çünkü krizler, aslında bir birey, grup, toplum, ya da pandemide görüldüğü gibi tüm insanlık olarak bizi Abraham Maslow’un (1943) ihtiyaçlar hiyerarşisi üçgeninin altlarına çeker; derdimizi hayatta kalmak ve güvende olmaya indirger. Krizler, kuşkusuz ki bugünüme hükmetmektedir. Herhangi bir dünya vatandaşının, pandemi ve arkasından gelen ekonomik kriz bağlamında bunu söylemesi tabiidir, ancak, coğrafi olarak Türkiye’de konumlanmış biri için krizler namütenahi bir deneyim, düşünme, sorgulama alanıdır. Türkiye’de birey ve toplulukların hayatta kalma derdine düştüğü, güvende olmadığı veya hissetmediği, değişiklik gerektiren ne çok kritik evreden geçtiği göz önünde bulundurulursa, krizler neredeyse sıradanlaşmaktadır. Kent dahil olduğu sistemler bütününe bir temsilidir; dünyanın çeşitli ölçeklerdeki krizleri, kentin de krizi olarak kabul edilebilir (Lefebvre, 1996). Bu yazı da bu coğrafyadaki kentlerin etkileşimde olduğu kaotik sistemlerin sayısız krizini barındırdığı ve yansıttığı kabulü üzerine kurgulanmıştır. Pandemiden patlamalara, yürüyüşlerin maruz kaldığı sert müdahalelerden tacize, sayısız kriz güç ilişkilerinden etkilenmiş ya da doğmuştur. Farklı boyutlardaki bu krizler, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Kentler de krizler de karmaşıktır, ama günlük hayatını bunlar içinde geçiren her birey için, bir o kadar da tanıdık ve anlaşılırdır. Yürümek ise hem bir kavram hem bir eylem olarak hemen her şeyden basittir. Oysa, gerçekleştirmeye kalkıldığında, yürümenin karşılaştığı engeller oldukça harici ve anlaşılmazdır. Dolayısı ile yürümek, her ne kadar kentin karmaşık ilişkileri bütününde iptidai bir kavram gibi görülmeye müsait olsa da, kentlinin kent ile kurduğu ilişkilerin basit bir biçimi, hareketliliğin en birincil örneği olarak, söz konusu güç ilişkilerinin kentsel mekânının üretimine etki-

¹ Kriz kelimesi dilimize İngilizce crisis kelimesinden geçmiştir. İngilizce’ye Latince’den geçen crisis (yargı, kritik evre) kelimesi in kökeni, Yunanca’da ayırım, yargı, karar verme, dönüm noktası, ani değişiklik anlamına gelen krisis’e dayanmaktadır.

sini sorgulamakta benzersiz bir odak noktası teşkil eder. Tanık olduğumuz farklı ölçeklerdeki krizler de en temel insan ihtiyaçlarını öne çıkaran durumlar olarak, bu sorgulamayı gerekli ve mümkün kılmaktadır.

Yürümek ve yürünebilirlik kent ile bağlantılı ya da bağımsız olarak birçok düşünür tarafından çok kere yazılmıştır. Ölçülebilir bir olgu olarak yürünebilirlik çok sayıda ampirik çalışmada farklı yöntemlerle araştırılmıştır (Paykoç, 2019). Ulaşılabilirlikten fırsat çeşitliliğine, güvenlikten estetiğe çevresel birçok etken, yürünebilirliği kent bağlamında ölçmek üzere veri olarak değerlendirilir. Bu çalışma ise, her ne kadar farklı ölçeklerdeki somut örneklerle ilerlese de kentin yürünebilirliğinin tartışmasında kavramsal bir yaklaşım benimsemektedir. Burada amaç, ölçmek veya söylenmemişi söylemekten ziyade, krizlerin hükmettiği Türkiye coğrafyasını bu çok basit insan eylemi üzerinden tartışmak ve üzerinde hakkımız olduğuna inanmak istediğimiz gelecek kurusu için basit bir mihver önermektir.

Çalışmada söz konusu yürüme biçimleri ve onların ilişkili ele alındığı krizler birbirinden çok da kopuk olmayıp, “güç” üzerine kurulu karmaşık bir sistemin etkileşimli parçalarıdır. Henri Lefebvre’in (1991) mekânın üretimini açıklamak üzere ortaya koyduğu *algılanan*, *tasarlanan* ve *yaşanan* mekân üçlemesi, bu sistemi kavramakta bize yardımcı olacaktır. Nitekim kentteki krizler, ya da kentin krizleri, büyük oranda erkin tahayyül ve uygulamaları ile kentsel gündelik yaşam arasındaki gerilimlerden kaynaklanmaktadır. Lefebvre (1996), kentin krizinin müstakil sorunlar ve sorunlu bir bütün üzerinden algılanabileceğini belirtmiştir. Bu yazıda da Türk kentine dair okumalar ülke coğrafyası ve ilgili güç ilişkilerine bir bütün olarak bakılarak gerçekleştirilecek, yer yer büyük kentlerdeki günlük hayatı, yani *yaşanan mekânı* merkeze alan örneklerle danışılacaktır.

Kent ve Yürümek

Kent, insan tarafından inşa edilmiş karmaşık bir sistemdir. Lewis Mumford (1937), kenti, coğrafi bir ağ, ekonomik bir organizasyon, kurumsal bir süreç, toplumsal eylemin bir sahnesi, bir arada olmanın estetik sembolü olarak tanımlar. Sıraladığı bu tanımlar, bir bütünlük arz eder; kent bunlardan biri ya da diğeri değil, aynı anda hepsi olarak ele alınmalıdır. Bugün tecrübe ettiğimiz hali ile kent, tabii, kendi bulunduğu coğrafi bağlamda doğar, ama yerden ‘bağımsız sistemler tarafından biçimlendirilir; kent bu sistemlerin aracı ve ürünüdür. Günümüz kentini tarım odaklı üretimden sanayi ve akabinde sermaye odaklı üretim ve tüketime kayan yapı yaratmıştır ve Lefebvre’in (1996) dediği gibi, kent sermayenin var oluş alanıdır. Dolayısıyla, kent hali hâzırda bir hakimiyet mücadelesidir.

20. Yüzyıl’da kente dair üretilmiş birçok eleştirel çalışma, Sanayi Devrimi sonrası kentin çeşitli şekillerde kâr odaklı biçimlenmesinde insanın bir amaçtan bir araca dönüşmüş olmasını sorgular. Sitüasyonistler eleştirilerini, gerçekleştirdikleri ve ateşledikleri hareketler (*dérive* ve 1968 Fransa öğrenci hareketleri) aracılığıyla somut tepkiye dönüştürmüştür. Bu çalışma ve eylemlerin üzerlerinden geçen zaman içerisinde durum, tanım ve argümanların geçerliliğini yitirmesi beklenirdi, ancak, arada yaşanan büyük değişimlere rağmen, hala şaşırtıcı derecede bugünle ilişkililerdir ve hatta, krizlerle mücadelesinde yenik duruma düşmüş olan kent ve toplum için, her zamankinden

daha anlaşılır ve faydalı oldukları söylenebilir. Kenti yürünebilirlik üzerinden sorgulama da bu eleştirel çalışmalarla aynı çizgide bir yaklaşım benimser, zira yürümek insan bedeni ile ilişkilidir ve kentin pratiği ve teorisinde kentliyi, gündelik yaşamı, *yaşanan mekânı* odağa alır.

Henry David Thoreau yürüme eylemi üzerine yazmış başlıca düşünürlerdendir. Thoreau bir natüralisttir ve dediklerine bakarsak, kentin aslında zaten yürünebilir olmadığını düşünebiliriz: “Yollar atlar ve işadamları için yapılmıştır” (Thoreau, [1863] 2021: 19). Thoreau, *Yürümek* yazısını 19. Yüzyıl’da, kent ve kırsal arasındaki ayırım henüz erimemişken yazmıştır, dolayısıyla da *yolu*, kente özgü, sermaye ve politikaya dair bir teşekkül olarak ele alır. Thoreau için yürümek bir var olma biçimidir; öyle ki yürümeye devam edebilmek adına, onu *yollardan* geçmeye mahkûm eden işinden ayrılır. Yürüme ile ilişkisi sarsılmaz olan bir tek Thoreau değildir; Arthur Rimbaud, Friedrich Nietzsche gibi isimler için de bu basit eylem, hiç de o kadar basit değildir (Gros, [2009] 2020). Bahsi geçen (ve geçmeyen) isimler için yürümek varoluşsal bir meseledir ve yürüyememek krize yol açar. Yürümek, Thoreau’ya göre var ve iyi olmanın tek yolu iken ([1863] 2021: 19), Frédéric Gros’a göre gerçekliğin tecrübesi ([2009] 2020), de Certeau’ya göre şehri *yazmak* ([1980] 1984), Tim Ingold ve Jo Lee Vergunst’a göre sosyal bir aktivitedir (2016).

Kentin yürünebilirliğini sorgularken yukarıdaki tanımların hepsi bize farklı eleştirel bakış açıları kazandırır. De Certeau ([1980] 1984) gibi yürümeyi kenti *yazmak* olarak düşünmek ise bize aynı zamanda kentlinin kent mekânı üzerindeki hakimiyet mücadelesinde bir umut ışığı sağlar. Zira, yürümek, “kamusal mekânı değiştirmede de etkin pasif-siyasi bir eyleme” dönüşme potansiyeline sahiptir (Akış, 2002), ve ekonomik ve politik kurumların stratejilerine, yani kenti üstten bakarak biçimlendirmelerine karşı bir *taktik* olarak işleyebilir (De Certeau, [1980] 1984). Ya da Sitüasyonistlerin *dérive* önerisinde olduğu gibi varılacak noktalar değil deneyimin kendisi için yüründüğünde, kentle yapıcı ve aydınlatıcı ilişkiler kurulması için fırsatlar yaratabilir (Debord, [1958] 2006b). Aslında yürümek zaten Lefebvre (1991) için mekân üretiminin temel bir bileşeni olan *yaşanan mekânın* sağlanması için bir gerekliliktir.

Kent Formu, Otoyollar ve Yürünebilirlik

Türkiye’de güncel kent biçimlenmelerinde yürünebilirliğin sağlanması ve sağlıklı ve güvenli bir çevre yaratılmasının çözülme bekleyen büyük bir problem olarak önümüzde durduğunu söyleyebiliriz. Merkez, dünyadaki çoğu örnekte olduğu gibi Türk kentlerinde de barındırdığı fonksiyonlar ve onların sürekliliği itibarıyla yürümeye göreceli olarak elverişlidir. Ancak, kent merkezini kesen yolların artması ve hızlandırılması, yayanın merkezi kent mekânında yavaş yavaş tüketim alanlarına sıkışmasına sebep olmaktadır. Diğer yandan, özellikle son yıllarda inşa edilen yeni yerleşim bölgeleri geniş araba yolları ve hatta otoyolların çevresinde yükselmekte ve bloklar arası geçişlere izin vermemektedir. Bunlarla beraber, kentin engelliler, yaşlılar, çocuklar, kadınlar ya da toplulukların yürümesi için güvensiz olduğu son derece aşikârdır. Bu şekilde, insanın temel hareketlilik biçimi olan yürümek, kentlinin kentle ilişki kurduğu bedensel repertuarında gerekmedikçe gerçekleştirilmeyen bir eyleme dönüşmektedir.

Kentin yürünebilirliğinin hem bir planlama kriteri hem bir fikir olarak göz ardı edilmesini, birbiriyle yakından ilişkili farklı önermeler ile açıklayabiliriz. İlk olarak, endüstri sonrası kentlerin hemen hepsinde devreye giren otoyolların, motorize hareketi kent formunun en belirleyici unsuru haline getirdiği söylenebilir. Guy Debord ([1955] 2006a), kapitalist üretim sisteminin motorlu taşıtları kitlelere bir ayrıcalık olarak tanıttığını ve 20. Yüzyıl şehirciliğinin asıl probleminin, hızla artan motorlu taşıt trafiğinin kolay dolaşımını sağlamak olduğunu belirtir. Türkiye kentlerinde bu durum, toplu taşıma sistemlerinin başarısızlığı ile daha çarpıcı bir hal alır.

Önce endüstrileşme, daha sonra kapitalizm ve teknolojinin hız üzerine güzelleme-leri, otoyolları türlü güç mücadelesi ve siyasi propagandanın biricik araçlarından biri kılmaştır. Paul Virilio (2000), kentlerin iktidarlar tarafından hız aksları ile hiyerarşik bir şekilde düzenlenmesinin, ilk kentlerin kalelerindeki askeri düzenleme uygulamalarından farklı olmadığını savunur. Türkiye kentlerinde motorlu taşıtların önünü tümüyle açan alt veya üst geçitli bulvar ve otoyolların hem fiziksel olarak şehrin hem teorik olarak politik söylemin merkezinden geçişini göz önünde bulundurursak, Virilio'nun (2000) savını reddetmemiz imkansızlaşır. Kentin yayılımı ile beliren yollar ve onların kent merkezine sirayeti, sonuç olarak, kenti parçalar ve geçirgenliğini azaltır. Araçlara vaat edilen süreklilik, yaya için söz konusu değildir. Gelişmişliğin bir sembolü olarak kentlinin önüne sürülen yol, aslında, yayanın yolunu kesen zorbadır. Cumhurbaşkanı, 2021 Ağustos ayında partisinin il başkanları toplantısında yaptığı açıklamada birçok yatırımın ardından otoyol inşalarına dair uzunca bir liste verdikten sonra şöyle demiştir: “Tüm bu yatırımlar, gelecek nesillere, göğsümüzü gererek miras bırakacağımız iktidarımızın mührü eserlerimiz olacaktır” (Hürriyet, 2021). İktidarların güçlerini tatbik ederek güçlerinin sembolü olarak inşa ettiği yollar, gerçekten bir mühür olarak kente basılır ve onların yalnızca bugünün değil geleceğin kentine hakimiyetini de garantiler. Görünürlüğü ve günümüz dünyasında geçerliliği oldukça yüksek olan araç yolu, aynı zamanda erkin bizzat yarattığı krizlerin söylemsel olarak üzerini örtmek için de etkili bir araç olarak kullanılır. Yüz elli yıl önce, Thoreau ([1863] 2021) yolları yalnızca at arabaları ve iş adamlarına hizmet etmekle itham etmiştir. Her ne kadar bu süreçte kent ve yollara dair belirgin biçimsel değişiklikler gerçekleşmiş olsa da, Türk kentinde yolların yürüyen için kurgulanmadığı gerçeği bakidir.

Ankara, başkent oluşundan bu yana bir güç mücadelesi alanıdır ve son otuz yıl içerisinde büyük bir yol inşaatı sahası, dolayısıyla da erk gösterisi sahnesi olarak dönüşmüştür. Yirmi yıldan fazla süre ile belediye başkanlığı görevini sürdüren Melih Gökçek'in 2013 yılında (ki henüz, örneğin ODTÜ içerisinde geçen 1071 Malazgirt Bulvarı inşa edilmemiştir) yaptığı şu açıklama, iktidarların inşa ettiği yollar ve aslında hizmet ettiği toplumla ilişkisini gözler önüne serer: “2 yılda Başkent trafiğine nefes aldırın 69 alt üst geçit yaptık” (Semerci, 2013). İktidarlar için, kentin büyük ölçekte kurgulanması sırasında alınan kararlarda, araç trafiği ve aldığı nefes, kentlinin bedensel hareketliliği ve aldığı nefesten daha elzem görülmüştür. Bu yaklaşımın kent merkezine müdahalesi, Hipodrom Caddesi ve Cumhuriyet Caddesi'nin kesiştiği noktada, Ankara Garı'nın önüne inşa edilen 35 Gün Altgeçidi üzerinden rahatlıkla okunabilir. Altgeçit, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Gar ve Gençlik Parkı arasında planlanmış olan ilişkiyi, Hipodrom Caddesi'ni hızlandırarak sekteye uğratmıştır. Başkent'in tarihi

merkezine yapılan bu müdahalenin isimlendirmesi de büyük bir başarı olarak öne sürülen otuz beş günlük inşa süresini yansıtmak üzere gerçekleştirilmiştir. Türkiye’deki birçok gelişmekte olan kentte örneklerini görebileceğimiz alt ve üst geçitler, sosyal olarak üretilmesi, dolayısıyla da yürünmesi beklenen kent merkezinde, yayanın hareketi ile çelişir ve onu engeller. Bu yollar üzerinde yayanın geçişi dönüşlere mahkumdur; araç için dönüş olmayan bir noktada yayanın geçişi de mümkün değildir. Dolayısıyla, formu büyük ölçüde otoyollarla belirlenen kentte yürünebilirlik, ancak taşıt yolunun izin verdiği ölçüde gerçekleşebilir.

Sermaye odaklı kentte, kentin krizleri de kâra dönüştürülür. Kentlinin yürüyememesi, emlak piyasası için bir fırsattır; birçok kapalı site, çeşitli medya üzerinden gerçekleştirdikleri tanıtımlarında, kentin eksikliklerini tamamladıkları iddiasıyla *müşterilerini* davet eder. Büyük sitelerin en büyük reklam araçları, yürüme yolları, yeşil alanlar, çocuklar için güvenli oyun alanlarıdır. Ancak, tabii, bu sitelerin kendi içinde yürünebilirliği, kentin deneyimini destekleyen bir nitelik değil, sınırları keskin bir şekilde belirlenmiş yerleşim alanına erişimi olan ayrıcalıklı bir gruba sunulan bir mahiyettir. Her koşulda, günümüz kentinde yürüyebilmek, bir imtiyazdır.

Bu örneklerin ortaya koyduğu üzere, günümüz Türkiye kenti, 20. Yüzyıl’da ortaya konan eleştirel çalışmaların da vurguladığı gibi, sermayeyi ve onu besleyen teknoloji ve hızı merkeze alıp, bireyleri ve onların birbirleri ve kentsel mekanla temasını arka plana atan yapılanmalarla dönüşmektedir. Bu bağlamda, (erk tarafından) *tasarlanan mekân* ile *algılanan mekân* büyük oranda örtüşürken, (kentli tarafından) *yaşanan mekân* kent üretiminde atıl duruma düşer, kentsel mekânın üretimi sekteye uğrar.

Kentin Sosyal Üretimi, Sokaklar ve Yürünebilirlik

Kent sosyolojisinin öncülerinden Max Weber ([1921] 2003), tarihsel gelişimi içerisinde bir teorisini oluşturduğu kentin, aslında o yere yabancıların yerleşimi olduğunu belirtir. Kent, en başta prenslerin, tüccarların, daha sonra endüstrinin, piyasanın ve kentsel kurumların tanımladıkları konum ve biçimlenme içerisine insanları ve/veya toplulukları çekmesi ile oluşmuştur. Bu şekilde, kentin ortaya çıktığı coğrafyanın yerlisi de değişir ya da yer değiştirir. Dolayısıyla, tarihsel olarak bakıldığında, kentin yerlisi, aslında özü itibarıyla coğrafyanın yabancısidir. Georg Simmel ([1903] 1997) ve Weber’e göre, kentlinin konuma ve birbirine yabancılığı kentin özelliklerinden biridir. Jane Jacobs (1961) da bu yabancılık durumunu kentin doğasında var olan bir vasıf olarak değerlendirir ve bunun en belirgin ifadesinin kamusal alanda gerçekleştiğini belirtir.

Kent doğası itibarıyla teorik olarak çoğulcudur ve sosyal ve mekânsal üretimi, ancak birbirine yabancı kentlilerin, farklı sınıfların kamusal alanda hareket ve teması ile mümkün olur. Jacobs’a göre (1961), kentin gerçekten kamusal olan alanı ve en elzem organı, sokak ve kaldırımlarıdır. Kentte kişisel olarak tanınmayan insanlarla bir arada yaşamanın öğrenildiği ve gerçekleştirildiği alandır sokak ve ancak bedensel hareket ile var edilebilir. Sokağın hareketi mümkün kılan temel niteliği güvenliktir ve aslında hareketliliğin kendisinden gelir. Türk kentlerinde kentlilerin henüz temasını yitmediği, tanışıklık ve karşılaşmalara olanak tanıyan yerel işletmelerin hala varlığını sürdürdüğü, farklı sınıfların bir arada yaşadığı yerleşim alanlarının daha güvenli olarak

değerlendirildiğini söyleyebiliriz. Büyük kent merkezlerinin ise kentlinin teması bakımından küçük yerleşim alanlarından farklılaşması kaçınılmazdır; kentte temasın güncel merkezde, tanışıklıktan ziyade diğerinin farkındalığı, diğerine geliştirilen tahammül olarak kendisini göstermesi beklenir, ki her ikisinin de eksikliği gündelik hayatta gözlemlenebilir.

Tarihi ve konumu itibarıyla Türkiye coğrafyası da çeşitlilik barındırır, ancak çoğulcu olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Bu çeşitlilik, erkin söylemlerinde bir zenginlik olarak ifade edilse de gücün tatbikinde, ayrımcılığa dönüşür. Kentin fiziksel ve sosyal üretiminde bu ayrımcılığı, kendisi gibi olmayanın ihmali ya da kendisinden olmayana tahammülsüzlük olarak gözlemlemek mümkündür. Burada kendimize şu soruyu sormak yerinde olacaktır: Bir Türk kenti sokağında en güvende kim yürür? Verilen cevaplar çeşitli olabilir ancak en güvenli olanın fiziken sağlıklı Türk bir erkek olarak tahayyül edilmesi muhtemeldir. Kent formu yürünebilirliği herkes için zorlaştırırken, bu tanım dışında kalan hemen herkes için kentsel mekânın yürünebilirliği ihmal veya tahammülsüzlük kaynaklı bir güvenlik ve özgürlük sorununa dönüşmektedir.

Türkiye kentlerinde tahammülsüzlüğü hem erkin yürüyene hem kentlinin ötekine uyguladığı şiddette, yani farklı krizlerde görmek mümkündür. Öncelikle, otorite, kentte toplanma görmek istemez, kentlinin bir araya gelerek oluşturacağı kalabalığın gücünün, kendisinininkini aşmasından korkar. Virilio'ya (2000) göre, kentte iktidarlar tarafından sağlanan hareketlilik, şehri daha dolu ve hareketli bir yer kılmaz; tam tersi, hareketin kendi belirlediği düzen içerisinde gerçekleşmesini sağlar ve aslında kenti boşaltır, dolayısıyla da kent mekânını erk için daha güvenli bir hale getirir. Kentin neredeyse sadece küresel kapitalist sistemin bir makinesi olarak kurgulanması, yürümenin de kentlinin en temel hareket biçimi (dolayısıyla da hakkı) olarak idrak edilmemesidir. Kentin bir bütün olarak biçimlenmesinde söz sahibi olan karar mercileri, kentliyi, kentin ve kentsel mekânın üretenleri olarak görmek istemez. Burada yine erkin kentin üretiminde kentliyi kendisinden, yayayı araçtan daha aşağıda bir konuma yerleştirmesi söz konusudur. Kentlinin bedensel hareketi, mekânın sosyal olarak üretilmesinin önkoşuludur ve erk için örgütlenme potansiyeline işaret ederek tehdit oluşturur. Oysa kentin mekânsallığı, ancak çoğulcu bir sosyal üretim ile gerçekleşebilir.

Türkiye'de kentsel alanla güç sahibinin kurduğu stratejik ilişki ve yürüyenin kurduğu taktiksel ilişkinin çakışma biçimleri, Tonguç Akış'ın (2002) Ankara Yüksel Sokak örneği üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında rahatlıkla okunabilir. Gündelik hayat ve yürüme eylemi üzerine odaklanan Akış'ın yazısı (2002), kent mekânının *algılanan, tasarlanan ve yaşanan* arasındaki örtüşmeler ve gerginlikler ile nasıl üretildiğini gözler önüne sermektedir. Erk ve kentli arasındaki güç mücadelesinin en büyük ölçekli ve önemli örneğinin ise İstanbul'da başlayarak diğer kentlere de yayılan 2013 Gezi Parkı olayları olduğunu söylemek mümkündür. Gezi'yi bu yazıda özetlemek dahi mümkün olmayacaktır; bu başkaldırının kentselliğine dair detaylı bir tartışma, İbrahim Gündoğdu'nun Praksis'in Gezi özel sayısında yer alan yazısında (2013) bulunabilir. Gündoğdu Gezi'nin mekânsallığını, kentli tarafından gerçekleştirilmiş olmasında ve kent mekânının üretilme çabasında görür. Olaylar sırasında birçok protesto, kentli tarafından seçilen belirli noktalarda gerçekleşmiştir. Ancak hem İstanbul hem diğer kentlerde

farklı özelliklerdeki sokaklarda da polis ve kentli karşı karşıya gelmiş, halk, sert müdahale ile karşılaşmıştır. Bu yaygın başkaldırı sırasında, alt geçit, köprü gibi aslında taşıt hareketi için inşa edilmiş yolların kentli tarafından toplu yürüyüşler için kullanıldığı görülmüştür. Bu kalabalıkların, taşıt yollarına el koyarak baskıcı erke karşı gerçekleştirdiği bu eylemin, başkaldırının etkileyici bir temsili olduğunu söyleyebiliriz. Toplu yürümenin erk tarafından bastırılmaya çalışan gücü de mekânı dönüştürme potansiyeli de Gezi'nin Türkiye coğrafyasına yayılan yolları ele geçirme eylemlerinde görünür olmuştur. Gezi'yi başarılı bir başkaldırıya dönüştüren özelliklerinden birinin çoğulculuğu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Gezi, büyük oranda sosyal güç mücadelelerinden arınmış büyük bir ortaklık olmuştur ve bu sayede çoğulculuğun yanında, çoğunluğu da sağlamıştır. Çoğulcu çoğunluğun kenti sermayenin ötesinde kendi için üretmesi kuşkusuz ideal bir durumdur ve kenti kentli lehine çeviren böyle bir üretim biçimine nadiren rastlarız.

Türkiye'de siyasal güç nasıl ayrımcı azınlıkların elindeyse, toplumsal gücün de büyük oranda ayrımcı çoğunlukların elinde olduğu söylenebilir. Kent içerisinde gücü elinde bulunduran gruplar, bu sebeple *ötekinin* hareketinin kısıtlanmasında beis görmez ya da *ötekinin* hareketine müdahaleyi kendinde hak görür. Bu durum, iki grubun kent içinde yürüyebilirliği üzerinden örneklenebilir. Engelliler, Türkiye'de kentsel kamusal mekândan büyük ölçüde dışlanır. Çağdaş mimari ve sınırlı çevre planlarında, toplumun her kesimi tarafından kullanılabilirliği hedefleyen *evrensel tasarım kriterleri* benimsenmesi giderek yaygınlaşsa da kent ölçeğinde bu kriterlerin sıklıkla göz ardı edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu probleme dair tartışmalarda en sık karşımıza çıkan örnek, kaldırımların engellilerin geçişine uygun olmamasıdır, ki bu durum, aynı zamanda sağlıklı olsalar dahi yaşlılar ya da bebek arabası taşıyan ebeveynler gibi diğer kentliyi de etkiler. Vergunst (2010), kentle poetik bir ilişkilendirme biçimi olarak ele aldığı yürümenin hem gerçek hem metaforik olarak *yük* sahibi için bir mücadeleye ve vakit kaybı olduğunu belirtir. Sokak, aslında, hareket becerisi yüksek, yüksüz, hızlı ya da zamanı bol olan, genellikle genç olan ve aslında ayrıcalıklı olan için kurgulanmaktadır (Vergunst, 2010). Böyle bir kent kurgusunda bedensel olarak hareket edemeyen biri için, varış yerinde kendisine yer bulabilmesinin aslında çok da anlamı yoktur. Türkiye kentlerinde kaldırımın da yine taşıt trafiğinin izin verdiği ölçüde yapılması hem planlama hem yapım sürecinde engelsiz sürekliliğin sağlanamaması, kent içindeki hareketliliğinde dezavantajlı konumda olan çok sayıda kentliyi, kentteki mekânsal üretiminin dışına iter.

Başımızı siyasal yapıdan toplumsal yapıya çevirdiğimizde, gücün hemen her kamusal alanda erkekte olduğunu söylemek mümkündür. Hem siyasal hem toplumsal katmanda erkeğin kent üzerine kurduğu egemenlik, kadının kent içerisindeki hareketliliğinin kısıtlanması ile sonuçlanır. Kadın için yürümek, çoğu zaman bir risktir, çünkü, tacizin, tecavüzün ve cinayetin de alanıdır sokak. Kadına karşı şiddet Türkiye'nin en büyük krizlerinden biridir ve bu güvenlik sorununun sıklıkla suçu kadına atılır, çözümü kadına bırakılır. Kadının sokakta erkekten daha az güvende olması Türkiye'ye özgü bir problem değildir elbet; son on yılda sosyal medya sayesinde açık ve yaygın bir şekilde gündeme gelen konu, kentle ilgili yapılan çalışmaların da bir parçası haline gelmiştir. Hem iyi mekânlar ve kentler yaratmayı hedefleyen sivil kuruluşlar, hem aynı hedefleri ideolojik araçları olarak ortaya koyan Birleşmiş Milletler gibi resmi

örgütler kadınların, çocukların ve yaşlıların kent içerisindeki varlığı ve hareketliliğinin önemine dikkat çekmektedir (Project for Public Spaces, 2007; Global Happiness Council, 2019). Bu grupların yanında, LGBTQ bireylerin de kent içerisinde güvenli olduklarını söylemek mümkün değildir. Kadın ve LGBTQ hareketlerinin hem günlük hayatta hem hak arama mücadelelerinde karşılaştıkları sert müdahaleler, Türkiye’de kentsel mekânın çoğulculuktan ve yürünebilirlikten çok uzak olduğunu kanıtlamak-tadır.

Lefebvre (1991) mekânın üretimine dair üçlemesini ortaya koyarken, *tasarlanan mekânın* baskınlığından bahseder. Türkiye kentinde ise erkin tahakkümü, kentliler arasındaki temas, her kentlinin güvenliği, dolayısı ile de kentin çoğulculuğunun yıkımına tekabül etmekte, *yaşanan mekânı* kentin üretiminin dışına itmektedir. Bu koşullarda kentin üretiminin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını söylemek mümkündür. Öte yandan, yaşanan mekân, kural ve tanımlara karşılık tepkisiz veya tepkili olabilir, ki ikisi de tahakküm ile mücadelenin yöntemi olarak kabul edilebilir. De Certeau ya da Akış’ın yürümekte gördüğü umut, yaşanan mekânda her zaman mevcuttur ve kentsel mekânın yeniden üretimini tetikleme potansiyeline sahiptir.

Kent Sağlığı, İyi Oluş ve Yürünebilirlik

İyi oluş (wellbeing), insanın hem fiziksel hem ekonomik hem de zihinsel durumu ile ilgilidir. Her ne kadar Rimbaud’un şehirler arası yürümeleri kendisini sağlığından etmiş olsa da (Gros, [2009] 2020), belki de o zamana kadar dayanabilmesini sağlamıştır. İyi oluşu tanımlama ve çözümlemeyi amaçlayan çalışmaların hepsinin hemfikir olduğu noktalardan biri, fiziksel ve sosyal çevrenin, iyi oluş ve yaşam kalitesine etkisinin yüksek olduğudur (Atkinson vd., 2016). Yürümenin iyi oluşla ilişkisi, bir yandan Gros ([2009] 2020) gibi düşünürler tarafından felsefi bir bakış açısı ile ele alınırken, diğer yandan, insan, kamu ve kent sağlığı ile ilişkili çalışmalara konu olmuştur. Düzenli yürüyüş, özellikle kalp, damar ve solunum rahatsızlıkları sebepli krizleri ve ölüm riskini azaltmakta ve zihinsel sağlığa belirgin bir şekilde katkı sağlamaktadır (örn. Davis ve Parkin, 2022).

COVID-19 pandemisi, yürümenin kamu ve kent sağlığı için önemini bir kez daha gündeme getirmiştir, zira, virüsün yayılmasını önlemeyi hedefleyen en yaygın ve net uygulamalardan biri, hareketliliğin hem uluslararası hem ulusal hem de bireysel düzlemde kısıtlanması olmuştur. Bu kısıtlamalar, dünya çapında farklı katılıktaki uygulamalarla gerçekleştirilmiştir. Toplum sağlığını korumaya yönelik uygulanan sokağa çıkma yasakları ya da kısıtlamaları, pandemi sürecinde kentliyi evine mahkûm etmiş, fiziksel hareket ve sosyalleşmeyi azaltarak, ironik bir şekilde kentlinin fiziksel ve zihinsel sağlığını tehdit etmiştir. Bu süreçte yapılan çok sayıda çalışma, kentlerde yürünebilir yerleşim bölgelerinde yaşayanların pandemiden daha az etkilendiğini ortaya koymuştur; yaşadığı çevrede yürüyebilen bireyler bir yandan ihtiyaçlarına toplu hareketlilikten sakınarak ulaşabilme fırsatına sahip olmuş, diğer yandan hareketliliklerini sürdürerek bedensel sağlık ve dayanıklılığını koruyabilmiştir (Oishi, Cha ve Schimmack, 2021; Mouratidis, 2021; Wali ve Frank, 2021).

Pandemi sürecinde Türkiye’de uygulanan sokağa çıkma yasakları, en çok yaşlılar, çocuklar ve gençleri engellemiştir. Bu yasakların devlet tarafından uygulanma biçimi

bize, kentlinin bedensel hareketliliğinin kent sağlığı ile ilişkisinin göz ardı edildiğini göstermiştir. Uzun süre hareketsiz kalan bireyin fiziksel ve zihinsel sağlığının korunması mümkün değildir. Yürümenin sağlıklı ilişkisi oldukça yaygın bir bilgi olmakla beraber, sağlıklı kent planlamasında bu ilişkinin sistematik bir şekilde ele alınması, göreceli yeni bir araştırma ve pratik konusudur. Türkiye’de ise konu üzerine az sayıda fikir ve çalışma üretilmiştir (örn. Gerçek, 2019; Yazıcıoğlu-Halu ve Yürekli, 2011; Tekel ve Görür-Tamer, 2016), ve kent kurgusunda, yazının başlarında da açıklandığı gibi, yürünebilirlik olması gerektiği gibi temel bir hedef olarak yer almaz.

Kentin planlamasında yürümenin öneminin göz ardı edilmesinin de pandemi sürecinde bireylerin hareketliliğinin keskin bir biçimde kısıtlanmasının da, erkin bireyin sağlığını ihmal ile ilişkili olduğu söylenebilir. İktidarın sağlık hizmetlerini gerçekleştirme ve sunma biçimi, otoyollarla ilgili yaklaşımıyla benzerdir; ücretsiz ya da düşük ücretli sağlık hizmetleri, şehir hastaneleri, iktidarın en görünür kılınan yatırımlarındandır. Pandemi dönemi, iktidarın söylemi için bir fırsat yaratmış, de Certeau’nun dediği gibi, eksikliklerin daha katı bir düzen yaratmak için kullanılmasına tanık olmuştur. Pandemi gibi küresel bir kriz, elbet beraberinde ideal olmayan düzenlemeler getirir, ancak, bu düzenlemelerin tatbiki ve sunumu, bireylere karşı daha büyük bir hassasiyet gerektirir. Hastaya sağlanan sağlık hizmeti, kendi başına toplum sağlığı için yeterli değildir; özellikle pandeminin ardından sıklıkla ifade edildiği gibi, hastaneler hastalar içindir ve toplum sağlığı, sağlıklı bir çevre oluşturmada sağlanamaz (örn. Crisp, 2020). Motorsuz araç kullanımı ile beraber aktif bir seyahat biçimi olarak sınıflandırılan *yürüme* (Davis ve Parkin, 2022), sağlıklı bireyler ve sağlıklı bir çevre için İngiltere, Almanya gibi ülkelerde kentsel politika ve planlamanın öncelikli eylem planları arasında ele alınmaktadır (Adriazola-Steil ve Schwedhelm, 2020). Bu çalışmalar, yürümeyi, günümüzün en acil sorumluluk almayı gerektiren konularından olan iklim krizine dair üretilecek çözümler arasında da görmektedir. Türkiye kentlerinde martılar ya da bisikletler belediyelerin sundukları hizmetlerle daha yaygın hale gelmeye başlamış olmakla beraber, kentsel mekânın yürünebilirliği de bu araçlar için güvenliği de hala kavrayış ve ilgi beklemektedir.

Jacobs’un (1969) vurguladığı gibi, kenti bir sistem olarak çalışır ve sağlıklı kılan sokaklarıdır ve sokakların işleme ancak kentlinin fiziksel hareketi ile mümkündür. Gündelik hayatta yürüme, bir yandan *yaşanan mekân*ın üretilmesini sağlarken, diğer yandan herhangi bir şekilde kentsel mekânı üretecek bireylerin sağlıklı yaşam sürmesine olanak tanır. De Neve ve Krekel (2020) tarafından farklı ülkelerin büyük kentleri göz önünde bulundurularak hazırlanan rapora göre, Türkiye’de iyi oluş düzeyi oldukça düşüktür. Bu bulgunun da işaret ettiği gibi, bu coğrafyada kentsel mekânın *sağlıklı* bir üretim sürecinden geçmemektedir.

Sonuç

Kent, insan eliyle inşa edilmiş karmaşık bir sistemdir. Yürümek ise, kentlinin bu karmaşık sistem ile kurduğu en basit ilişkidir. Yukarıda ortaya konan örnekler, çalışmanın Türkiye’de kentlerin yürünebilirliğinin problemli olduğu argümanını desteklemektedir. Kentin yürünebilir olmaması, tanıklık ettiğimiz krizlerin en çarpıcı şekilde gözler önüne serdiği üzere, kısıtlılık, esaret, güvensizlik, emniyetsizlik ve tahammülsüzlüğe,

dolayısı ile kentin sosyal üretiminin yıkımına tekabül etmektedir. Yürüyememek, kentlinin kentle ve kentli olarak aslında muhtaç olduğu *öteki*yle ilişkilerini zayıflatır. Bunlar, erk için bir problem teşkil etmez. Hatta, erk zaten kimsenin kendi yolunu çizmesini ya da yolunu bulmasını istemez. Ne de olsa yürümek ve “farklı” yollar tutmak yaratıcı bir eylemdir (De Certeau, 1984) ve otoritenin kendi yarattıklarından ötesine tahammülü yoktur. Dolayısıyla da elbet günlük ya da tepkisel bir eylem olarak yürümeyi göz ardı edecek ya da engelleyecektir. Yolları kesecektir elbet ve aslında kendi varlığının da her an hareket edebileceğinin bilincinde, her sözü de yine inşa ettiği yollarla kesecektir.

Ama kent de toplum da iktidar da değişir ve dönüşür. Şu ana kadar çizilmiş olan karamsar tablonun içinde umut, kent ve ilişkili olduğu tüm sistemlerin değişim ve dönüşüme mahkumiyetinde, yaşadığımız krizlerin gerektirdiği harekette bulunabilir. Hiçbir krizin oturduğu yerden aşılamayacağını düşünürsek, bir yandan hareket etmek, diğer yandan hareket edebilecek alanlar oluşturmak gerektiği aşıkardır. De Certeau (1984), bir yerde *öteki* olmanın ve *ötekine doğru hareket etmenin*, mekân pratiğinin bir önkoşulu olduğunu savunur. Bu bağlamda, *yürüme*, kentin ve kentlinin sağlıklı, çoğulcu ve anlamlı varoluşu ve sürekliliği için zaruridir. Öyle görünüyor ki, yürünebilir şehirlere sahip olmanın yolu, güncel durumda, mevcut güç ilişkilerini sarsmaktan geçmektedir. Wark’ın da dediği gibi (2014), Sitüasyonistlerin hayalleri kendi örgütlenmelerinin son bulması ile yıkılmış olabilir, ancak, deneyleri hala bir ilham noktası oluşturabilir. Kentte yürümek, erkin bizi mecbur ve mahkûm ettiği tahditlere karşı mücadeleyi daha mümkün kılacaktır. Üstelik, krizlerin üstümüze çıktığı günümüzde ve çok muhtemel çökmeye devam edeceği gelecekte, zihnen içine düşülen karamsarlığın üstesinden gelebilmenin bir yöntemi de yine, yürümektir.

Kaynakça

- Adriazola-Steil, C. ve Schwedhelm, A. (2020) "Walking the Talk: What Can We Learn from Germany's New Pedestrian Policy Framework?", https://thecityfix.com/blog/walking-talk-can-learn-germanys-new-pedestrian-policy-framework-2-claudia-adriazola-steil-alejandro-schwedhelm/?fbclid=IwAR1Q8kGFr0O63szZzUGe-h0TWUZikT80_nfMXXxxZTuRnT6ktaZCcTpwM, indirilme tarihi: 20 Nisan 2022.
- Akış, T. (2002) "Gündelik Hayat ve Kentsel Mekân: Yüksel Yaya Bölgesi'nde Yürümek", *Ankara'nın kamusal Yüzleri: Başkent Üzeri Mekân-Politik Tezler* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 77-118.
- Atkinson, S., S. Fuller ve J. Painter (2016) "Wellbeing and Place", S. Atkinson, S. Fuller ve J. Painter (der.), *Wellbeing and Place* içinde, New York: Routledge, 1-14.
- Crisp, N. (2020) *Health is made at Home, Hospitals are for Repairs*, SAL US Global Knowledge Exchange.
- Davis, A. ve J. Parkin (2022) "Active Travel: Its Fall and Rise", B.Y.F. Fong ve M.C.S. Wong (der.), *The Routledge Handbook of Public Health and the Community* içinde, Londra; New York: Routledge.
- Debord, G. ([1955] 2006a) "Introduction to a Critique of Urban Geography", K. Knabb (çev. ve der.), *Situationist International Anthology* içinde, California: Bureau of Public Secrets, U.S., 8-11.
- Debord, G. ([1958] 2006b) "Theory of the Dérive", K. Knabb (çev. ve der.), *Situationist International Anthology* içinde, California: Bureau of Public Secrets, U.S. (62-66).
- De Certeau, M. ([1980] 1984) *The Practice of Everyday Life*, Berkeley; Londra: University of California Press.
- De Neve, J. E. ve C. Krekel (2020) "Cities and Happiness: A Global Ranking and Analysis", *World Happiness Report 2020* içinde, <https://happiness-reports.s3.amazonaws.com/2020/WHR20.pdf>, son görüntülenme tarihi: 12 Ağustos 2022, 46-65.
- Gerçek, H. (2019) "Yürümek ve Yürünebilir Kentler Üzerine", <https://www.skb.gov.tr/yurumek-ve-yurunebilir-kentler-uzerine-s32132k/>, son görüntülenme tarihi: 18 Nisan 2022.
- Global Happiness Council (2019) "Happy Cities Agenda", *Global Happiness Policy Report*, <https://www.happinesscouncil.org/report/2019/global-happiness-and-well-being-policy-report>, son görüntülenme tarihi: 25 Nisan 2022.
- Gros, F. ([2009] 2020) *Yürümenin Felsefesi*, çev. A. Ulutaşı, İstanbul: Kolektif Kitap.
- Gündoğdu, İ. (2013) Haziran İsyanı'nın İki Temel Dinamiği Üzerine, *Praksis, Gezi Özel Sayısı*, 35-44.

- Hürriyet (2021) "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Merkez Bankası rezervlerimiz 109 milyar dolar", <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-cumhurbaskani-erdogan-merkez-bankasi-rezervlerimiz-109-milyar-dolar-41879912>, 24 Ağustos 2021.
- Ingold, T. ve J. L. Vergunst (2016) "Introduction", T. Ingold ve J. L. Vergunst (der.), *Ways of Walking: Ethnography and Practice on Foot* içinde, Londra ve New York: Routledge, 1-20.
- Jacobs, J. (1961) *The Death and Life of Great American Cities*, New York: Vintage Books.
- Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*, Oxford (BK) ve Cambridge (ABD): Blackwell.
- Lefebvre, H. (1996) *Writings on Cities*, Oxford; Cambridge: Wiley-Blackwell.
- Maslow, A. (1943) A Theory of Human Motivation, *Psychological Review*, 50 (4): 370-396.
- Mouratidis, K. (2021) "How COVID-19 reshaped quality of life in cities: A synthesis and implications for urban planning", *Land Use Policy*, 111: 105772.
- Mumford, L. (1937) "What is a City", *Architectural Record*, 82 (Kasım): 58-62.
- Oishi S., Y. Chave U. Schimmack (2021) "The Social Ecology of COVID-19 Cases and Deaths in New York City: The Role of Walkability, Wealth, and Race", *Social Psychological and Personality Science*, 12 (8): 1457-1466.
- Paykoç, E. (2019) Analysis of Walkability Measurement Tools (WMTs), Basılmamış Doktora Tezi, İzmir: İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Project for Public Spaces (2007) "What Is Placemaking?", <https://www.pps.org/article/what-is-placemaking>, son görüntülenme tarihi: 14 Mayıs 2022.
- Semerçi, T. (2013) Haber, *Büyükşehir Ankara*, 10 (459): 3-9.
- Simmel, G. ([1903] 1997) "Metropolis and Mental Life", *Simmel on Culture: Selected Writings* içinde, D. Frisby ve M. Featherstone (der.), Londra; Thousand Oaks; Yeni Delhi: SAGE Publications.
- Tekel, A. Ve Görer-Tamer, N. (2016) "Yürünebilirlik Kavramı ve Yürünebilirliği Etkileyen Temel Faktörler", Aysu Uğurlar vd. (der.), 80 *Sonrası Mekan ve Planlama* içinde, 207-214.
- Thoreau, H. D. ([1863] 2021) *Yürümek*, çev. S. Işık, İstanbul: Can Yayınları.
- Vergunst, J. L. (2010) "Rhythms of Walking: History and Presence in a City Street", *Space and Culture*, 13 (4): 376-388.
- Virilio, P. ([1977] 2021) *Hız ve Politika – Dromoloji Üzerine Bir Deneme*, çev. M. Cansever, İstanbul: Metis Yayınları.
- Walli, B. ve L. D. Frank (2021) "Neighborhood-level COVID-19 hospitalizations and mortality relationships with built environment, active and sedentary travel", *Health & Place*, 71: 102659.
- Wark, M. (2014) *Kaldırım Taşlarının Altında Kumsal Var*, çev. A. Çiltepe, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Weber, M. ([1921] 2003) *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, çev. M. Ceylan, İstanbul: Bakış Yayınları.
- Yarımbaş, D. (2017) "Kentin Yürüyerek Deneyimlenmesi: İletişim Elemanları", *Mimarlık*, 393.
- Yazıcıoğlu-Halu, Z. ve F. Yürekli (2011) "Yürünebilirlik Kavramı ve Kentsel Mekânlarda Yürüme", *İTÜ Dergisi A: Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 10 (2): 29-38.
- Ziegler, F. ve T. Schwanen (2011) "I like to go out to be energised by different people: An exploratory analysis of mobility and wellbeing in later life", *Ageing and Society*, 31 (5), 758-781.

Modern Kıyının İnşası: 19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İstanbul'da Dört Kıyı Dolgu Projesi Üzerinden Toprağın ve Kentsel Dönüşüm Atığının Metabolik Akışı

Esra Sert*

Öz

Metabolize olmuş sosyo-doğalar olarak kentlerin ve ekonomilerin inşasının önemli bir unsuru olarak kıyı şehirleri, kapitalizmin tarihi boyunca kırılğan ekolojik nişler olarak işlev gördüler. Su ile karanın buluştuğu bu şehirlerden biri olan İstanbul, günümüzün kapitalist koşullarında sosyo-ekolojik açıdan baskı altında. Bu baskının kentteki mekânsal karşılıklarından biri olan kıyı dolgu alanlarının İstanbul'daki yüzey toplamı, 2000'li yıllarda yeni bir ilçe oluşturabilecek boyuta ulaştı. Dünyanın pek çok yerinde mülk sahipliğine konu olan ve yeryüzündeki dramatik coğrafi müdahalelere yol açan kıyı dolgu projeleri; toprak erozyonu, sediment oluşumu, bozulan hidroloji ve arazi çökmesi gibi tehlikeli sonuçlara yol açmaya devam ediyor. Bu çalışma, dört kıyı dolgu projesi aracılığıyla İstanbul'un modern kıyılarını anlamak için kentsel toprağın ve kentsel dönüşüm atığının metabolik yolculuğunun tarihsel olarak bir süreliğine kıyı dolgu alanları formunda nasıl mekânsallaştığını araştırıyor. İncelenen kentsel kıyı dolgu projelerinin ilk ikisi 19. yüzyılda karşımıza çıkan Yenikapı dolgu alanı ve bağlantılı liman alanı önerisi ile İstanbul Limanı projesi iken; diğer ikisi de 21. yüzyılda Maltepe ve Yenikapı'da gerçekleştirilen kıyı dolgu projeleridir. Makalede; doğanın çeşitli dolaşımlarla nasıl mekânsallaştığının öyküsü araştırılıyor. Kentsel projelerin, İstanbul'un derinleşen eşitsiz coğrafyasında sosyo-ekolojik ilişkileri kırılğanlaştırarak dönüştüren kapitalizmin enstrümanlarına bağlı olduğu kadar, mimarlığı ve hepimizi son derece yakından ilgilendiren kentsel gündemlere ve tahayyüllere de bağlı olduğu iddia ediliyor. Bunu yaparken, kentsel metabolizma perspektifinden kentsel toprağın ve kentsel dönüşüm atığının metabolik yolculuğunu inceleyerek kıyının üretiminde etkili olan mevcut çevresel ve yönetsel müdahaleler kadar olası gelecek tahayyüllerinin ve projeksiyonlarının da yeniden gözden geçirilmesine katkıda bulunmayı umut ediyor.

Anahtar Kelimeler: *İstanbul Limanı, kıyı dolgu projeleri, metabolik akışlar, Yenikapı, Maltepe*

* MEF Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü. serte@mef.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1283-4868>

Makale gönderim ve kabul tarihleri: 30.04.2022-09.09.2022

The Modern Coasts of Istanbul: The Metabolic Flow of Land and Urban Renewal Waste Through Four Coastal Projects From The 19th to the 21th Century

Abstract

As an important element in the construction of cities and economies as metabolized socio-natures, coastal cities have functioned as fragile ecological niches throughout the history of capitalism. İstanbul, one of these cities where water and land meet, is under socio-ecological pressure in today's capitalist conditions. In the 2000s, the total surface area of the coastal land reclamations in İstanbul reached a size that could form a new district. Hazardous consequences such as soil erosion, sediments, altered hydrology, and land subsidence were materialized by coastal land reclamations that gave way to property ownership and dramatic interventions on the earth's surface. This study explores how the metabolic journey of urban land and urban renewal waste have historically been spatialized in the form of coastal land reclamation areas for a period of time, in order to understand the modern coasts of İstanbul through four land reclamation projects. While the first two of the urban coastal land reclamation projects examined were the Yenikapı filling area and the associated harbor area proposal and the İstanbul Port project, which appeared in the 19th century; the other two are coastal land reclamation projects realized in Maltepe and Yenikapı in the 21st century. In this study, the story of how nature is spatialized through various circulations is explored. It is claimed that urban projects depend not only on the instruments of capitalism, which transform socio-ecological relations by making it fragile in the deepening unequal geography of İstanbul, but also on urban agendas and imaginations that are very closely related to architecture and all of us. In doing so, it hopes to contribute to a reconsideration of possible future imaginations and projections as well as current environmental and managerial interventions that are effective in the production of the coast by examining the metabolic journey of urban land and urban renewal waste from the perspective of urban metabolism.

Keywords: *Port of İstanbul, coastal land reclamation, metabolic flows, Yenikapı, Maltepe*

Giriş

2017 yılındaki BM Konferansı verilerine göre, 600 milyondan fazla insan deniz seviyesinin on metre altında olan kıyı bölgelerinde hayatını sürdürüyor (BM, 2017). Dahası, yaklaşık üç milyon insan iki yüz kilometre uzunluğunda kıyı bandında yaşıyor ve bu oranın 2025 yılında iki katına çıkması bekleniyor. Kıyı kentleri pek çok bilim insanı tarafından (Balica vd., 2012; Nicholls vd., 2008; Sengupta vd., 2018) orada yaşayan toplumlar için riskli bölgeler olarak ele alınıyor. Dhritiraj Sengupta vd. yaptıkları çalışmada (2018); Jakarta, Manila, Hong Kong, Şanghay ve Mumbai gibi Asya şehirlerinde deniz kıyısı boyunca uzanan kentsel uzantıların çarpıcı biçimde görünür olduğundan bahseder.¹ Kıyılarda yer alan bugünün turistik mega kentleri 1980'li yıllar boyunca hızlı kentleşme ve gayrimenkul değerinin etkisi altında kaldı. 1980 ortalarından 2017'ye kadar tek başına Doğu Asya şehirlerinde (Şangay, Tianjin, Shenzhen, Tokyo, ve Osaka) bir milyon metrekareden fazla alanın kıyı dolgu alanı olarak

¹ Bu kentler için bkz., Jakarta (Jones, 2002), Manila (Murakami vd., 2005), Hong Kong (Loove Chow, 2008), Şanghay (Zhang vd., 2011) ve Mumbai (Moghadam ve Helbich, 2015).

inşa edildiği tespit edilmektedir (Sengupta vd., 2018). Kıyı dolguları, Dubai’de, Hong Kong havaalanında, Lagos-Nijerya’daki Eko Atlantik Projesinde, Rio de Janeiro’da, Buenos Aires havaalanında, Güney Çin’de dolgu adalarda, Angola’daki Baia de Luanda’da, Mumbai’de ve Şanghay’da da kentsel kıyıyı genişletti. Özel mülk sahipliğine ve dünya yüzeyinde dramatik müdahalelere yol açan denize doğru uzatılmış dolgu alanlar nedeniyle şimdiye kadar, toprak erozyonu, tortullar, hidrolojinin değişmesi, arazi çökmesi (Chen vd., 2016; Sengupta vd., 2018), deniz seviyesi yükselmesi (Brown vd., 2013) ve denizlerdeki nitrojen döngüsüne bağlı biyoçeşitlilik kaybı (Galloway vd., 2004) gibi pek çok açıdan tehlikeli sonuçlarla karşılaşıldı. Kritik önemde bir kıyı kenti olarak karanın suyla buluştuğu İstanbul, diğer pek çok şehirden farklı bir durumda değil ve yoğun bir baskı altında. 2000’li yıllarda İstanbul’da kıyı dolgu alanlarının kentin yeni bir semtini oluşturabilecek boyutlara ulaştığını söylemek yanlış olmaz (Tuna, 2017).

Bu çalışmada, yerel ölçekte kıyı dolgu alanlarını kentsel metabolizma ve metabolik akış kavramları ile ele alacağım. Bu kavramlar her şeyden önce “doğa” ile “insan” arasındaki ayrımın, bir başka deyişle kent çalışmalarına damgasını vuran kenti doğadan ayrı görme ikiliğinin reddiyesi üzerinde temelleniyor. Bu reddiyenin temellerini teorize eden Karl Marx ve Friedrich Engels insan emeğini, insan türü ile doğa arasındaki ilişkinin merkezine oturtur. Marx ve Engels’in eserlerinde doğa kavrayışı bugünkü anlayışa çok yakın bir biçimde insan emeğinin yeryüzüne katılmasından oluşur (Marx, 1990, 1992, 1993; Marx ve Engels, 1998). Benzer bir bağlamda toplumsal-doğalar ya da sosyo-doğalar kavramsallaştırmasından hareketle insan toplulukları ile doğanın üretimi arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmalarıyla, Neil Smith (2008), Noel Castree ve Bruce Braun (1998), David Harvey (1996) ve William Cronon (1991) örnek verilebilirler. Örneğin Smith’e göre (2008) doğanın hakimiyet altına alınması söylemi (domination of nature) insan ve doğa arasında doğrusal bir ilişki tanımlar ve ikilikler yaratan bir dil üretir. Halbuki, “doğanın üretimi” çok daha canlı bir ilişki tanımlar. Doğanın emek süreçleriyle üretimini politik güçler tarafından değiştirilip dönüştürülen bir *ilişki* olarak açıklayan Marx ve Engels’tir. Raymond Williams (1980: 78), “doğal” peyzaj dediğimiz şeyin büyük ölçüde insan tasarımı ve emeğinin ürünü olduğunu, ancak bu “doğal” kavramsallaştırmasının insan emeği tarihinin dışlanmasına ve politik güçlerin bastırılmasına dayandığını iddia eder.

“Metabolizma” kavramsallaştırması aslında tarihsel olmayan bir “bilimsel” insan vücudu fikrine dayanır (Baccini ve Brunner, 2012). Metabolizma kavramı, 17. yüzyılın başında bir tıp doktoru olan Santorio Santorio (1561-1636) tarafından insan vücudu üzerinde yapılan bilimsel araştırmalarla tartışmalara girer. Doktor Santorio insan vücudunun metabolizmasını anlamak için 30 yıl boyunca bir tür girdi-çıkıtı hesabıyla (hem vücuduna giren tüm yiyecekleri hem de atıklarını kendi bedeninin ağırlık değişimi üzerinden ölçerek) deneyler yapar (Baccini ve Brunner, 2012: 21). Fakat burada toplumsal olana yer yoktur, yalnızca fiziksel bir girdi-çıkıtı hesabı yapılır. Marx ve Engels ise, 19. yüzyılda yaygınlaşan ve insan ile doğa (yani toplum ile doğa) arasında emek süreçlerinden etkilenen madde alışverişi olarak tanımlanan bir “metabolizma” kavramı kullanır (Marx, 1990: 198, 207, 283; Marx, 1992: 29, 226). Almancada metabolizmanın orijinal karşılığı olan “*Stoffwechsel*”, maddenin değişimi anlamına gelir. Organik kimyanın kurucusu olarak kabul edilen Justus Freiherr von Liebig’den

(1803-1873) alınan ve maddenin değişimi anlamında kullanılan “metabolizma” kavramını, emek yoluyla oluşan sosyo-çevresel değişimlerin dinamikleri bağlamında ilk kez Marx ve Engels kullanır. Yani, metabolizma kavramının kendisi yeni değildir, ancak Marx ve Engels’in onu kullandığı bağlam yeni ve dikkate değerdir. Bu kullanım, insan ve doğa arasındaki yaşamı ve mekânı yeniden şekillendiren güç ilişkilerini açıklamak için sanayi devrimi, insan ve hayvan kas gücünün modern emek sürecine veya ekolojik Marksistlerin “sosyo-doğal metabolizma” dediği şeye kayması için bir dönüm noktasıdır (Foster, 2000; Heynen vd., 2006; Swyngedouw, 2009).

“Kentsel metabolizma” kavramsallaştırmasının tarihsel arka planı ise bir tür “sirkülasyon” düşüncesinin, 17. yüzyılda insan bedeninin dolaşım sisteminin bulunuşundan başlayıp, 19. yüzyılda kanalizasyon altyapı sistemlerine uzanarak, günümüzde elektronik atıkların dolaşımına kadar devam ettiğini söylemek mümkündür (Swyngedouw, 2009: 68-72). Doğanın kentleşmesini bir akış (Kaika, 2005), bir dolaşım kanalı (Merrifield, 1993; Sennet, 1994; Harvey, 1996) ve sosyal ve fiziksel kanallar içinde örgütlenen sürekli bir yersizleşme-yurtsuzlaşma süreci olarak, yani daimî bir dönüşüm hali olarak görmek mümkündür (Swyngedouw vd., 2003: 898-918). Buradan hareketle “metabolik akış” bağlamı, makalede, toprak ve kentsel dönüşüm atığının İstanbul’da çeşitli kıyı dolgu projeleri aracılığıyla hangi süreçlerden geçerek, kara ve deniz arakesitinde bir araya gelerek (bir süreliğine) mekânsallaştığını, politik olarak dönüştüğünü ve yeniden dönüştüğünü vurguluyor. Bu anlamda, “metabolik” terimi, doğanın emek aracılığıyla mekân olarak üretimi pratiğine gömülü sosyo-ekolojik ilişkilerin politik-ekonomik arka planını vurgular.

İstanbul’da kıyı; gayrimenkul değeri, turizm, halk sağlığı, ve deniz ekosistemi alanlarında sorunlar ve olası çözüm önerilerinin konusu olarak gelecek tahayyülümüzde ve seçim beyannamelerinde önemini korumakla kalmaz, hatta kentin mega ölçekler halindeki dönüşümünü anlamada bir nevi turnusol görevi görür. Bugün mega ölçekli izler bırakan yeni bir metabolizmanın kentsel işaretleri olarak kavranabilecek kıyı dolgu projeleri modern kıyının üretimi bağlamında tartışmalı konumunu sürdürüyor.

Özetle bu çalışma, İstanbul’da kentsel dönüşüm ve tahayyüllerin kritik mekânı ve ölçeği olarak kıyıya bakarak, 19. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar olan sürede toprağın ve kentsel dönüşüm atığının metabolik akışları üzerinden sosyo-doğal dönüşümleri sornsallaştırmaya çalışıyor. İstanbul’un kentsel metabolizması 21. yüzyılda büyük ölçüde “karmaşık” malzeme, emek ve toplumsal süreçlere bağlıyken, ilk kapitalist ilişkilerin başladığı 19. yüzyılda daha doğrudan bir karaktere sahiptir. Doğa-insan yarılmasının ilk mekânsal izleri 19. yüzyılda İstanbul’un kıyısından okunabilir. Dahası bu mekânsal izlerin arkasındaki metabolik akışları takip etmek ve kentsel gündeme müdahale etmek daha kolaydır. Makale, bu yeni metabolik akışın 21. yüzyılda var ettiği metabolizmanın kentsel peyzajda bıraktığı problemlili mega izlerin, gündelik hayatlarımızda sanki bir çırpıda karşımıza çıkıyormuş gibi görünmesinin aslında bir illüzyondan ibaret olduğunu vurgulayarak, bu şekilde gerçekleştirmeleri için yaklaşık iki yüzyıllık bir süreç gerektiğinin altını çiziyor. Buradan hareketle umutlu bir yerden, yarının yaşanabilir kıyılarını oluşturabilmek ve canlı bir ekosistemi var edebilmek için; bugüne dair kentsel tahayyüllerimizin, çabamızın kurucu olacağını, kentsel gündeme dair hayal edilenlerin hemen değilse bile gerçek olabileceğini savlıyor. Çalışmada, takip eden

bölmelerde doğanın (toprak/kara) mekân (kıyı dolgu projesi) olarak üretimi bağlamında 19. yy'da (gerçekleşmemiş) ilk büyük ölçekli kıyı dolgu proje önerisi olarak Yenikapı dolgu ve liman önerisi ile gerçekleşmesi başarılmış İstanbul Limanı'na; 21. yy'da ise Yenikapı ve Maltepe kıyı dolgu projelerine odaklanılıyor.

19. Yüzyılda Karanın Metabolik Akışı

İstanbul ile ilgili olarak son zamanlarda yapılan keşifler, kentin tarihi merkezindeki Yenikapı'da yerleşimin Neolitik döneme (MÖ 6400-5800) kadar uzandığını gösteriyor. İstanbul, kıyı yerleşimleriyle tarihi boyunca kıyı genişlemesini teşvik eden bir karakter gösterir. Kıyının genişlemesi ya da kıyılar boyunca ve ötesinde doğanın mekân olarak yeniden üretimi ile su ve katı atık bertarafı arasında her zaman bir ilişki olduğunu biliyoruz. Atık bertarafı; enkaz ve liman tarama, endüstriyel yan ürünler, kamulaştırmalar, yıkımlar, kentsel dönüşümler veya evsel atık bertarafı şeklinde olabilir. Örneğin İstanbul'un Roma dönemindeki denize doğru kara genişlemeleri, planlanmış bir niyet olmaksızın meydana gelir ve "çöplerin sürekli suya dökülmesi" ile "yangın ve deprem molozları" gibi "atık bertarafının kasıtsız sonucudur" (Nowland, 1961: 68; Hudson, 2010: 1; Erkal, 2011: 81). Limanlar gibi kıyı koylarının doldurulmasıyla başlayan olgu, antik rıhtım ve set örneklerinin yanı sıra Bostan (Vlangu), Dolmabahçe ve Çırağan Sarayları, Sirkeci Tren Garı ve daha fazlasıyla tarih boyunca devam eder.

Tanzimat döneminde İstanbul, meydana gelen dönüşümleri her düzeyde göstermek için merkezi ve en hayati şehirdi. İdari dönüşümler, artan nüfus ve değişen üretim rejimi, İstanbul Boğazı ve Haliç'in kuzeyinde yeni kentleşen bölgelerle, kıyının dokusunu, altyapıyı ve ulaşım yollarını dönüştürdü. 19. yüzyıldaki gelişmelerin çoğunun Avrupa'daki gibi "düzenleme" için "yönetici sınıfın" girişimleri olması gibi bazı ortak noktaları olduğu açıktır. Fakat İstanbul'da modern kıyının inşasında kaydedilen tüm düzenleme girişimleri, aynı zamanda dünyanın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun değişen sosyo-ekolojik durumuyla güçlü bir ilişkiye sahiptir. 19. Yüzyılda doğanın (toprak/kara); modern kentsel kıyının üretimi ve kentleşmiş doğanın kuzeye doğru genişlemesiyle bir tür endüstriyel disiplinle metalaştırılarak kontrol edilmeye, kazılmaya, taşınmaya ve dönüştürülmeye başladığından bahsetmek mümkündür. 1858 tarihli Arazi Kanunu (*Arazi Kanunname-i Hümayunu*) ile, devlet içinde ilk kez, müslim-gayrimüslim ayrımı olmaksızın, kanunlar önünde arazi mülkiyeti gibi mülkiyet haklarının şahıslar lehine güvence altına alınması sağlanır.

19. yüzyılda Tanzimat olarak bilinen reform dönemi doğa ve insan arasındaki ayrılmanın kentteki ilk izlerini gördüğümüz dönem olduğu için İstanbul'un kentsel çevre tarihi açısından önemlidir. İstanbul'da 19. yüzyılın ikinci yarısında doğa ve insan arasındaki ikiliğin belki de en çarpıcı gözleendiği mekân kıyılardır. Bu ikilik İstanbul'da bir tür endüstriyel disiplinle modern bir kıyı oluşturma gündeminin tetiklediği metabolik yolculukta gözlenebilir. Tanzimat ile birlikte kentsel projeksiyonlara paralel olarak belirli sözleşme ve ruhsatlarla rıhtım ve limanlar aracılığıyla karanın kıyıda metabolik akışının izini sürmek mümkündür. 19. yüzyılda hem sonuçları hem de nedenleri açısından Osmanlı'daki ilk kapitalist ilişkilerden etkilenen İstanbul kıyılarının "düzenli", "sağlıklı" ve "modern" bir imaja dayalı üretimi söz konusudur. Bu imajın

kendisi, nasıl üretildiğinden, kimin kullandığından ve yararlandığından bağımsız olarak önemsenir. Tanzimat Dönemi İstanbul’da çevresel problemler ve halk sağlığı arasındaki ilişkiye dair önemli bir farkındalığa işaret eder. O dönem için çevre bilinci olarak kodlayabileceğimiz bu farkındalık, özellikle belediyenin kurulması (*Altıncı Daire-i Belediye*) ile kendini kentsel mekânda ve kıyıda gösterir. İstanbullularda kentsel çevreye dair büyüyen farkındalık ve peşi sıra gelen tatminsizlikler sürerken, kıyıya dair düzenleme ve iyileştirme ajandasının bir kısmı uygulanır, bir kısmı ise “ütöpik” bulunduğu için gerçekleşmez. Çevresel problemler ve halk sağlığı açısından yıkıcı sonuçları da olan büyük depremler, yangınlar ve salgınlar bütün bu ajandanın uygulanmasında ve yaşanan aksaklıklarda önemli bir yere sahiptir. Örneğin yaşanan depremler nedeniyle İstanbul Limanı inşaatı sırasında yapılan dolgu defalarca çöker, denize karışır ve yeniden yapılır. Salgın hastalıklar nedeniyle de kıyıdaki inşai faaliyetlerin yavaşladığı ve işçilerin kıyıyı modernleştirme faaliyetleri sırasında hayatlarını kaybettikleri bir gerçektir.

19. yy’da Yenikapı Dolgu ve Limanı Önerisi

Yenikapı’daki kazılara dayanarak İstanbul’da kıyının Neolitik dönemden bu yana düzenlenmesi tarihine baktığımızda, İstanbul kıyılarının çok katmanlı bir karaktere sahip olduğu görülür. Namık Erkal’ın (2011) kıyı dolgusunun bir tür arkeolojisine dair yaptığı çalışmadan kabaca 20. yüzyıla kadar yangınlar ve depremlerden sonra deniz kıyısına atılan enkazın, daha sonra bent ve kıyı dolgusuna dönüşerek kıyıyı doldurduğunu ve genişlettiğini öğreniyoruz. Yenikapı kıyısı, son on bin yıldır kentsel hareketliliğin yanı sıra doğayı disipline etmeye yönelik “düzenleme” denilen modern çabanın belki de en önemli mekânıdır. Söz konusu “düzenleme” çabası, doğayı disipline etmeye ve metalaştırmaya yönelik modern bir çabadır. Kıyı için düzenleme faaliyetleri bu özelliklerini en çarpıcı biçimde, 19. yüzyılda belediye kontrolünde dolgu alanları için haritalar ve özel sözleşmelerin hazırlanmasında kendini gösterir (Örneğin 1858 Arazi Kanunu ve 1890 Sözleşmesi 26. Madde). Zeynep Çelik (1986: 73); kıyıyı düzenli hale getirme işinin 1879’a kadar bireylere bırakılmış parçalı faaliyetler olarak görüldüğünü, kıyıyı düzenlemeye yönelik operasyonları koordine etme fikrinin bir bütün olarak fiziksel anlamda ilk kez bu tarihte ortaya atıldığını kaydeder. 1879’dan önce, bentler ve rıhtımlar ancak belirli koşullar altında ve limanla ilgili aciliyet gündeme geldiğinde düzenlenir. Örneğin Dolmabahçe Sarayı’nın yapımından sonra Beşiktaş iskelesi ve Dolmabahçe iskelesindeki dolgu ve düzenleme sırasıyla 1857 ve 1864’te yeniden gerçekleşir (Çelik, 1986: 74). İstanbul 19. yüzyılında dar ve eski ahşap rıhtımlar (Görsel 1); nüfus patlaması ve halk sağlığı sorunları ile diplomatik ve ticari gereksinimleri (bir başka deyişle, elçilikler aracılığıyla yabancı nakliye şirketlerinin ihtiyaç ve isteklerini) karşılayamaz. 19. yüzyılın sonunda diğer arzulananlar arasında ticari mal taşımacılığının hızlandırılması, bölgesel zaman yönetimi ve İstanbullular için günlük düzenli banliyö hizmetleri yer alır.

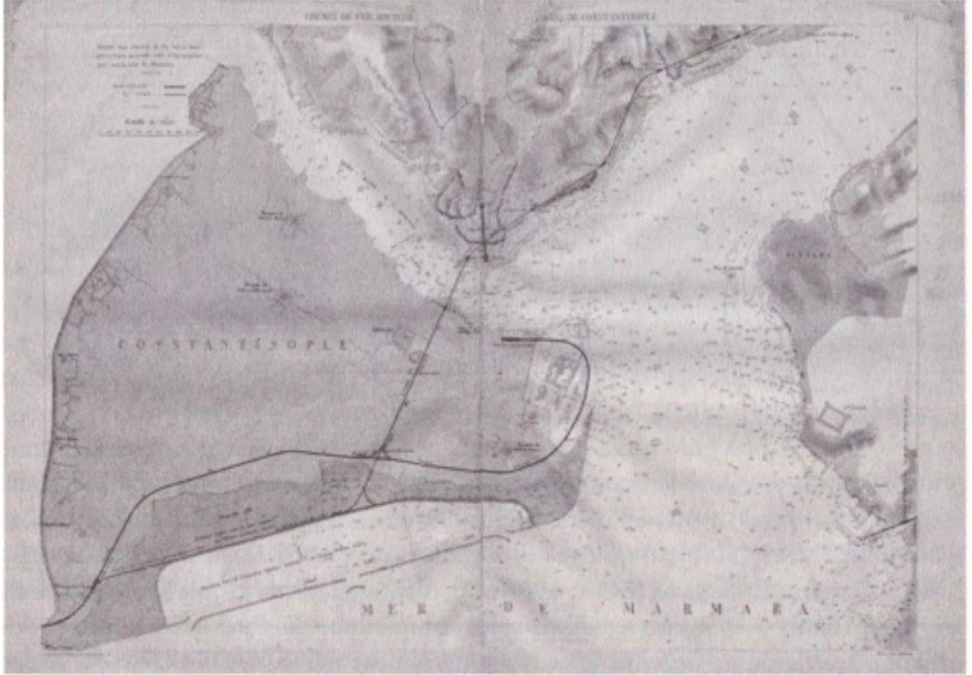

Görsel 1: İstanbul, 19. yy. İstanbul Kıyılarında Dar ve Eski Ahşap Rıhtımlar, Rumeli Hisarı. Kaynak: The Yıldız Palace Albums, Souvenir of İstanbul. Akkök, Nurhan Atasoy (2007).

Osmanlı Devlet Arşivlerine referansla kıyı dolgu alanlarına ilişkin hukuki düzenlemelere bazı örnekler vermek gerekirse; 1908 tarihli İçişleri (Dahiliye) kayıtlarına göre Haliç, Dersaadet veya Boğaz boyunca ruhsatsız her türlü dolgu alanı ilgili kanunlara göre cezalandırılacaktır (BOA, 1908). Arşivde 1881 yılına ait bir kayıt, İstanbul, Boğaziçi, Kadıköy ve Adalar sahilinde mülk sahiplerinin doldurdukları alanların denizden incelenmesi ve değerine göre tazminat alınmasına ilişkin bir kararı kaydeder (BOA, 1881). 1920 tarihli bir başka kayda göre Serviburnu ve Söğütözü yakınlarında dolgu alanı elde etmek için yaptığı başvuruda yabancı bir şirket olan American Standard Oil, kıyı dolgusunu kömürün düzenli depolandığı saha olarak kullanmak için izin belgesi alır (BOA, 1920).

19. yüzyılın ikinci yarısında belediye eliyle tramvay hattı ve tünel gibi projelere imza atan ve İstanbul'da da ofisi olan Fransız Mühendis Eugene Henri Gavand gibi girişimciler İstanbul'un kentsel gündeminde radikal denilebilecek projeksiyonların gerçekleşmesini sağlar. Bunlardan birisi de 1874'te kapsamlı bir ulaşım planıyla bağlantılı, Kuzey Marmara kıyılarında Yenikapı bölgesine (Görsel 2) Gavand tarafından önerilen ilk büyük ölçekli kıyı dolgu projesidir (Çelik, 1986: 74; Erinç, 1968: 50). Fakat proje dönemi için ütopyik bulunarak reddedilir. Çelik (1986: 74), Fransız mühendis Gavand'ın, söz konusu kıyı dolgu önerisini, İstanbul ulaşımı için daha büyük bir planın parçası olarak kurguladığını belirtir. Öte yandan İstanbul'un imarında Henri Prost ile birlikte çalışan Türkiye'nin ilk şehir plancısı Aron Angel de, Yenikapı'daki kıyı dolgu önerisinin ütopyik bulunduğundan ve 1879'da M. Marius Michel'le

Sirkeci-Unkapanı ve Tophane-Galata arasında kıyı dolgu önerisi için yapılan bir sözleşmeden bahseder (Erdikmen, 2013: 72). Zihni Bilge (1949: 1-2) 1879'da Marius Michel ile yapılan sözleşmeyi İstanbul limanı için yapılan ilk ve en önemli iyileştirme hamlesi olarak tanımlar ve çeşitli nedenlerle bu sözleşmenin hayata geçirilemediğini kaydeder. Ancak Michel, bu sözleşmedekine aşağı yukarı benzer lokasyonda gerçekleştirecek müdahaleyi beklemek zorunda kalır. Söz konusu müdahale, 1890 yılında İstanbul Limanı inşasıdır. İstanbul'da karanın/ toprağın metabolik akışını anlamak için şimdi 19. yüzyılın gerçekleşmiş muhtemelen en kritik kıyı dolgu uygulamasına, yani 1890'larda İstanbul Limanına odaklanalım.

Görsel 2: Eugene Henri Gavand'ın Önerdiği ve Ütopik Bulunan Büyük Ölçekli Kıyı Dolgu Projesi (1874) Yedikule-Topkapı arası denizden geri kazanılan alan için teklif.

Kaynak: Salt Araştırma Arşivi, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/116006>

İstanbul Limanı

İstanbul Limanı projesinin, 19. yüzyılda İstanbul'un kıyısında gerçekleşen en önemli dolgu alanı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İstanbul Limanı inşasıyla denizden kazanılan alan, inşaat ayrıcalığını alır ve özel bir şirket adına işletmeci Fransız mühendis Michel'e, özel mülk olarak rıhtım, depo ve ofis binaları biçiminde kullanılmak üzere devlet tarafından bedelsiz olarak verilir (Bilge, 1949: 2). Sırasıyla 1845, 1863, 1875 ve 1912 yıllarında tekrar tekrar onarılıp dönüştürülen Galata Köprüsü (Cisr-i Cedid) (Görsel 3) İstanbul Limanının yeniden yapılanma sürecinde önemli bir rol üstlenir. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında, iç liman ve kıyılarına (Haliç'in kuzeyi ve güneyi) geçişte köprüden kaynaklı kısıtlamalar nedeniyle -köprüler arası iç liman- gemiler ve modern bir liman için sorunlu bir yerdir. Bu koşullar nedeniyle Haliç kıyılarının kuzey ve güneyinde balık pazarları, kereste pazarları, meyve

pazarları, yağ, alet yapımı, makine, metal işleri, tütün gibi üretim ve ticaret alanları konumlanır. Öte yandan Haliç'in iç liman ve kıyıları dışında kalan kıyı bandındaki gemiler için, o yıllarda modern bir limanın bulunmayışı nedeniyle başka bir organizasyon vardı. Denize açıkta demirleyen vapurlardan yolcular ve mallar küçük tekneler ve mavnalarla kıyıya, oradan da hamallar yardımıyla karaya taşınıyordu. Yani 19. yy. İstanbul'u, doğa-insan ayrışmasının ilk mekânsal izlerinin görüldüğü ama hâlâ büyük ölçüde doğrudan insan ve hayvan emeğine ve müdahalesine bağlı olunan bir dönemdir.

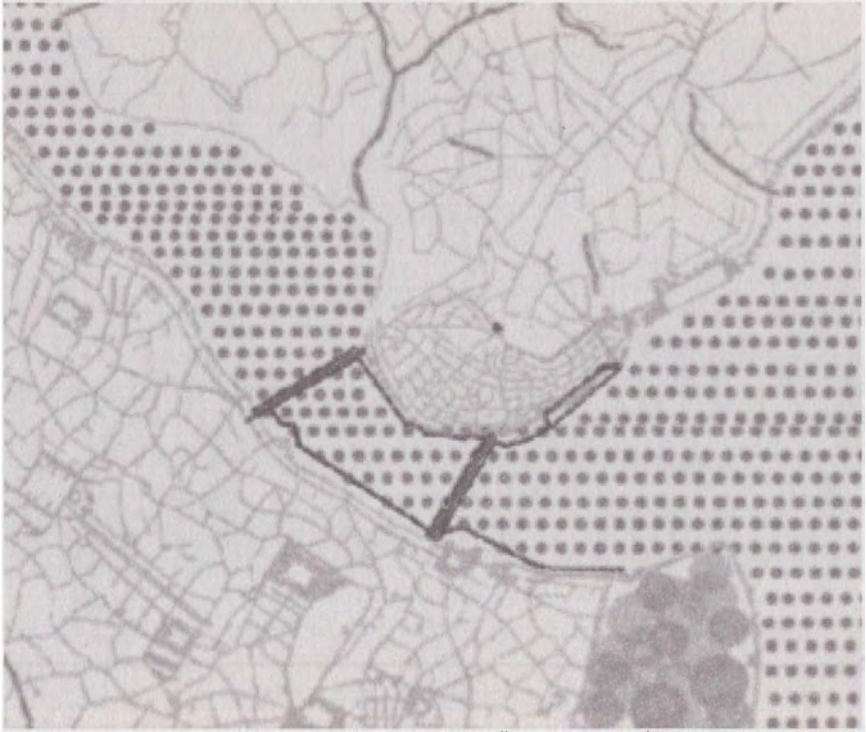

Görsel 3: Demir Konstrüksiyonlu ve Ahşap kaldırımlı Üçüncü Galata Köprüsü (1878).

Kaynak: Hagop Mintzuri. *İstanbul Anıları 1897- 1940, Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, 152. 3. Baskı, 1998

Tam burada İstanbul'un bu ilk modern limanının inşa edilirken yarattığı metabolik akışı inceleyelim. Bir önceki bölümde anlatılan 1879'da Sirkeci-Unkapanı ve Tophane-Galata kıyılarının düzenlenmesine yönelik öneriden 11 yıl sonra, 1890 yılında *İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo Şirketi* adında bir şirket kurulur. Aynı yıl, M. Michel ile yeniden liman inşaatı sözleşmesi onaylanır ve artık dolgu alanıyla oluşturulacak modern liman projesi gerçekleştirilebilir durumdadır. İnşaat ayrıcalığını alan özel şirket burayı 85 yıl süreyle işletecektir (Bilge, 1949: 2). Boğaziçi Üniversitesi 1976 tarihli İstanbul ve Marmara Limanları Master Plan Raporuna göre; kıyı dolgusu ile denizden elde edilen arazi şirkete bedelsiz verilecek (1890 Sözleşme: Madde 26) ve özel mülkiyet (depolar ve ofis binası vb.) olarak kullanılabilecektir (Boğaziçi Üniversitesi, 1976). Aynı raporda; başlangıçta, limanın inşası için kıyı dolgu alanları olarak üç lokasyon planlandığı belirtiliyor. Raporda bahsedilen üç lokasyon (GÖRSEL 4); Galata, Sarayburnu-Sirkeci ve Haliç'tir (bugün Galata ve Atatürk köprüleri arasında). Ancak bu alanlardan sadece ikisinde dolgu ve düzenleme gerçekleştirilir. 1890 Sözleşmesi ile Sarayburnu ile Sirkeci arasında ve Galata'dan Tophane'ye kadar olan kıyı bölümleri dolgu alanları olarak ortaya çıkar. Bilge (1949: 10-13), 1890 Sözleşmesinde Unkapanı

ile Galata Köprüsü arasındaki rıhtımların, karmaşık mülkiyet ilişkileri ve bir depolama sahası için sorunlu zemin özellikleri nedeniyle hariç tutulduğunu belirterek yukarıda bahsedilen argümanı destekler. Ayrıca İstanbul'da yaşanan kolera salgını, deprem sonucu dolguda yaşanan çökmeler ve başlayan vapur yolculukları nedeniyle Galata kıyısının 1892-1895 yılları arasındaki inşası yavaşlar (Bilge, 1949). Büyük İstanbul depremi (1894) özellikle inşaat döneminde çok kritik etkiler yaratır. Depremde dolgu alanın büyük bir bölümü çöker ve sonucunda liman şantiyesinde çok sayıda can kaybı yaşanır (Bilge, 1949: 8).

Görsel 4: Fransız Marius Michel'in Kıyılarda Dolgu Alan Önerisi (1879). İki Köprü Arası, Tophane – Galata ve Sirkeci – Sarayburnu. Yazar tarafından 1853 Şehir Haritası baz alınarak hazırlandı (Esra Sert, 2019).

Kaynak: İstanbul 1853 Şehir Haritası, <http://www.istanbulurbandatabase.com/>

Bütün bunlara rağmen 1895'te Galata-Tophane kıyısında Limanın 758 metresi tamamlanır. Boğaziçi Üniversitesi'nin raporuna göre, Galata Limanı'nda 1895'te ıslah edilen arazi 500 x 285 metre uzunluğundadır (1976: 1-3). Aynı raporda Sarayburnu-Sirkeci tarafının 370 metre uzunluğunda olduğu, 1894-1900 yılları arasında tamamlandığı ve bu kısmın da defalarca çöktüğü belirtilir. 1896 yılında tüm yapı malzemeleri suda kaybolur ve dolgu alan defalarca yeniden yapılır (Bilge, 1949: 9). 1928 yılına geldiğimizde Galata, Kuruçeşme, Camialtı ve Eminönü sahilleri boyunca toplam 44.349 m2 alana sahip depolar, ambarlar ve hangarlar inşa edildiği kayıtlarda görülebilir (Boğaziçi Üniversitesi, 1976: 1-4).

Görsel 5: 19. Yüzyıl Sonu Karaköy, İstanbul Limanı, (Fotoğraf: Abdullah Freres).

Kaynak: Soman Öndeş (2013) *Vapur Donatanları ve Acentaları Tarihi*, İMEAK Deniz Ticaret Odası Yayınları.

İstanbul Limanını (GÖRSEL 5) oluşturacak dolgu malzemesinin taş ocaklarından alınarak kıyıda kullanılmasıyla kentteki karanın/toprağın yeni metabolik akışı başlar. Bilge (1949: 10-32), İstanbul Limanında kullanılmak üzere elde edilen hammadde-nin; Marmara Denizi, İstanbul Boğazı, Haliç, Adalar, Karadeniz ve Kavaklar kıyılarındaki yeni taş ocaklarından sağlandığını kaydeder. Ali Fuat Örenç (2016: 218) ise bu alanları spesifikleştirerek; Bahariye, Kemiklidere (Pendik), Silahtarağa, Kınalı Ada ve Burgaz Adasının tepelerinde taş ocakları açıldığını belirtir. Fakat bu gelişmelerin ardından İstanbul Liman Başkanlığı, İstanbul'un doğal yapısının, açılan taş ocakları nedeniyle bozulacağı gerekçesiyle İstanbul Limanına itiraz eder (Bilge, 1949: 32-33).

Toparlarsak, 19. yüzyıl sonunda dolgu alanlarına malzeme temini için açılan taş ocaklarının varlığına dair endişeler ile memnuniyetsizlikler artarken, diğer yandan elde edilen dolgu alanın-genişletilmiş karanın, özel amaçlı kullanım haklarına tabi olması dikkate değer gelişmeler olarak öne çıkar. Kıyı dolgusuna yönelik projelere bakmak; şehirdeki malzeme, işçilik, sözleşmeler, üretim biçimi, depremler, salgınlar vb. sosyo-ekolojik koşulların iç içeliğiyle var olan metabolik akışı anlamak için işlevseldir. İstanbul'un kentsel kıyısının 19. yüzyıldaki üretim biçimiyle, toprak/kara ilk defa bir tür endüstriyel disiplin ve modernleştirme girişimiyle kontrol edilmeye, kazılmaya, taşınmaya ve metalaştırılmak üzere dönüştürülmeye başlanır (Sert, 2020). 19. yüzyıl İstanbul'u; kıyı dolgusundan mekân üretmeye yönelik kanunlar ve projelendirmeler sonucunda oluşan uygulamalar, mülkiyet hakları ve ekonomik faaliyetlerle eşitsizlikler yaratan kentsel çevrelere tanıklık eder. İstanbul'da gelecekte de (1929, 1950'ler, 2000'ler) liman ve yeniden üretimi, işlevi ve kullanımı çeşitli nedenlerle günümüze kadar devam eden memnuniyetsizliklerin ve tartışmaların konusu olacaktır (Güvenç, 2016; 2017). Çalışma tam burada 19. Yüzyıl İstanbul'undaki biri gerçekleşmemiş bu iki örnekten 21. yüzyıl İstanbul'una uzanıyor ve dolgu projeleriyle kentsel kıyının üretildiği iki çağdaş örneğe odaklanıyor.

21. Yüzyılda Karanın Metabolik Akışı

16 kıyı megakenti üzerinde yakın zamanda yapılan bir çalışma, 1980'lerin ortaları ile Mart 2017 arasında İstanbul'da 9.23 km²'lik arazinin denize doğru geri kazanıldığını yani dolgu alanı oluşturulduğunu gösteriyor (Sengupta vd., 2018: 231). Kıyı dolgularının güncel bağlamı, büyük ölçüde, finans sektörüyle ilgili kentsel dönüşümlerle somutlaşan mega kentsel projeksiyonlardan türetilen kentsel enkazın ikincil dönüşümünü sağlayan karmaşık metabolik akışlara sıkı sıkıya bağlıdır. Yazının ilerleyen kısmında detaylı ele alacağım Maltepe kıyı dolgu alanı örneğinde dolgu malzemesinin Ataşehir Finans Merkezi inşaatından elde edilmesi, söz konusu metabolik yolculuğu anlamada güncel ve önemli bir referans oluşturuyor. İstanbul'da doğanın kapitalist üretiminin yeni yeni mekânsallaştığı 19. yüzyılda bile bu metabolik etkileşimleri takip etmek, haberdar olmak, kent gündemine müdahale etmek pek çok açıdan bugüne göre daha doğrudan ve kolaydır (Sert, 2020; 2022).

21. yüzyılda kıyı dolgu projelerinde toprağın ve kentsel dönüşüm atığının metabolik akışı, İstanbul'da kitlesel kentsel dönüşümlerden artakalan kentsel hafriyatın ve enkazın ikincil döngüsünden türetilen, hayal gücünden, bilimsel düşünceden, meslek insanlarının görüşünden ve halkın katılımından yoksun, büyük ölçekli ve benzerlerine her yerde rastlanabilecek türden “kes-yapıştır projeler”² olarak somutlaşır. Ayrıca, 1980'ler ve 1990'lar arasında İstanbul'da imalattan, finans ve hizmet sektörüne köklü bir geçiş olduğu görülür (Aksoy, 1996: 11; Enlil, 2011: 15). AKP hükümetinin 2002 yılında iktidara gelmesiyle birlikte, İstanbul'un kentsel metabolizmasını ilgilendiren adımlardan biri, kıyı dolgularını ve Kanal İstanbul Projesini de kapsayan mega projeler silsilesinin gerçekleştirilmesi, kamu varlıklarının yoğun şekilde özelleştirilmesi ve korunan doğal alanların dünyaya açılması için “yeni bir yasal zemin” oluşturulmasıdır (Kuyucu, 2018). Bu faktörlerin tümü, 2000'li yıllar boyunca İstanbul'un kıyılarını yeniden inşa etmenin koşullarını yansıtır. Doğanın, insanın ve gündelik hayatın teknoloji ve sermaye akışları yoluyla üretilmesi ve kontrol edilmesi arzusu, 19. yüzyılın aksine 21. yüzyılda çok daha karmaşık maddi süreçlerle gerçekleşir. 19. yüzyıl, aynı arzuya ilişkin ilk kavrayışları açıklamaya yardımcı olabilir, ancak yine de 21. yüzyıldaki gibi karmaşık maddi süreçlerden ziyade doğrudan insan ve hayvan emeğine ve müdahalesine büyük ölçüde bağımlıdır. 21. yüzyıldaki kıyı dolgu projelerinin, diğer birçok kıyı mega-kentinde olduğu gibi, İstanbul'un doğasını dönüştüren ve yeniden üreten bir araç olarak karşımıza çıktığının, 19. yüzyılın bitmemiş kapitalist projeksiyonunun tamamlanması olarak da ele alınabileceğinin ve dahası, sosyo-ekolojik olarak kırılgan bölgeler yarattığının altını çizmek gerekir.

Dikmen Bezmez'in (2008) altını çizdiği gibi 1980'lerden sonra neoliberal ekonomik değişimin ve özelleştirme süreçlerinin etkileri, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Bedreddin Dalan'ın 1984-1989 yılları arasında İstanbul'un kıyıları boyunca tekrar denize doğru bir dolgu katmanı yaratan birçok otoyol ve depolama alanı projele-

² Burada “kes-yapıştır projeler” (cut-and-paste projects) kavramı Swyngedouw vd.'den (2002) ödünç alınarak kullanılıyor. Swyngedouw vd., kavramı bu çalışmadakine benzer biçimde neoliberal dönemde finans sektörü çıkarlarına uygun olarak hayal gücünden yoksun, büyük ölçekli, kentsel bağlamdan uzak, benzerlerine her yerde rastlanabilecek türden projeleri anlatmak için kullanıyor.

rinde gözlenebilir. İstanbul'da, özellikle son yirmi yıldaki dönüşümünün mevcut ölçeğini ve sürecini anlamak için hafriyat ve dolgu projeleri silsilesine bakmak anlamlıdır. Maltepe ve Yenikapı dolgu projeleri dışında Çubuklu-Kanlıca Sahil Yolu, Üsküdar Meydanı Projesi, Emirgan Sahil Yolu Genişletme Projesi, Kabataş Martı Ulaşım Merkezi, Tuzla Sahil Kıyı Dolgu Projesi, Tuzla Marin Projesi, Haydarpaşa Limanı, Ataport (Deniz Limanı) ve Beykoz Marin Projesi ile birlikte Kanal İstanbul projesinin gerçekleşmesi halinde Karadeniz sahilinde yapılacak dolgu alanları İstanbul kıyılarında önemli güncel dolgu projeleri olarak öne çıkıyorlar. 21. yüzyılda kıyı dolgularının ve karanın denize doğru her geçen gün genişlemesinin kentsel ve ekosistemsel bir bağlama oturan tasarım fikri ve deneyimi olarak görülüp görülemeyeceği ise şüphelidir.

Metropollerde -artık azımsanmayacak bir kısmı kentsel dönüşüm atığı halindeki-katı atıkların kontrolü ve yönetiminin 21. yüzyılın en önemli sorunlarından biri haline geldiğini söyleyebiliriz. Kentsel katı atıkların yaklaşık %13-30'unu oluşturan inşaat ve hafriyat atıkları, kontrol edilmediği takdirde önemli çevresel risklere neden olurlar (Küçükakça ve Akkaya, 2014: 425). Kentsel dönüşüm atıklarının akışıyla hemhal kentsel enkaz kaynaklarını, kentsel dönüşüm projeleriyle birlikte, konut, köprü, yol gibi çeşitli yapıların yıkım, yapım, yenileme süreçleriyle ve deprem gibi afetlerle ortaya çıkan atıklar da oluşturur. 2000'li yıllara damgasını vuran kentsel dönüşüm atığı (kentsel enkaz ve hafriyat atığı) kıyı dolgu alanı projeleri aracılığıyla sahillerde mega ölçekte kentsel boşlukların üretiminde büyük rol oynuyor. Halihazırda bugün İstanbul'da, kentsel dönüşüm atığı olarak kavramsallaştırılan materyallerin kıyılar boyunca ve denize doğru kıyı dolgusu olarak metabolik akışı, hızlı, yaygın, mega ölçekli ve ekolojik olarak kırılğan bir karaktere sahiptir. Döker (2012), Küçükakça ve Akkaya (2014), Özkan vd., (2015) ile Uzun ve Akyüz (2019), Marmara Denizi kıyısı boyunca yoğunlaşmış mevcut dolgu projeleri kapsamında kıyı ekosistemiyle ilgili endişeleri yaptıkları çalışmalarda ayrıntılı olarak açıklıyorlar. Çalışmada, işte bu kıyı ekosistemi ile ilgili endişeleri hızlandıran kentsel dönüşüm gündeminin tetiklediği metabolik akışın (bir sonraki durağına kadar) mega ölçekli karşılığı olan pek çok dolgu alanından ikisine en çok tartışılan ve kullanılan mekanlar olması nedeniyle yer veriliyor. Sonraki bölümlerde, 21. yüzyılda kentsel dönüşüm atığının kıyıda mekânsallaştığı en dikkat çekici örnekler olarak Maltepe ve Yenikapı dolgu projelerinin metabolik akışına odaklanılıyor.

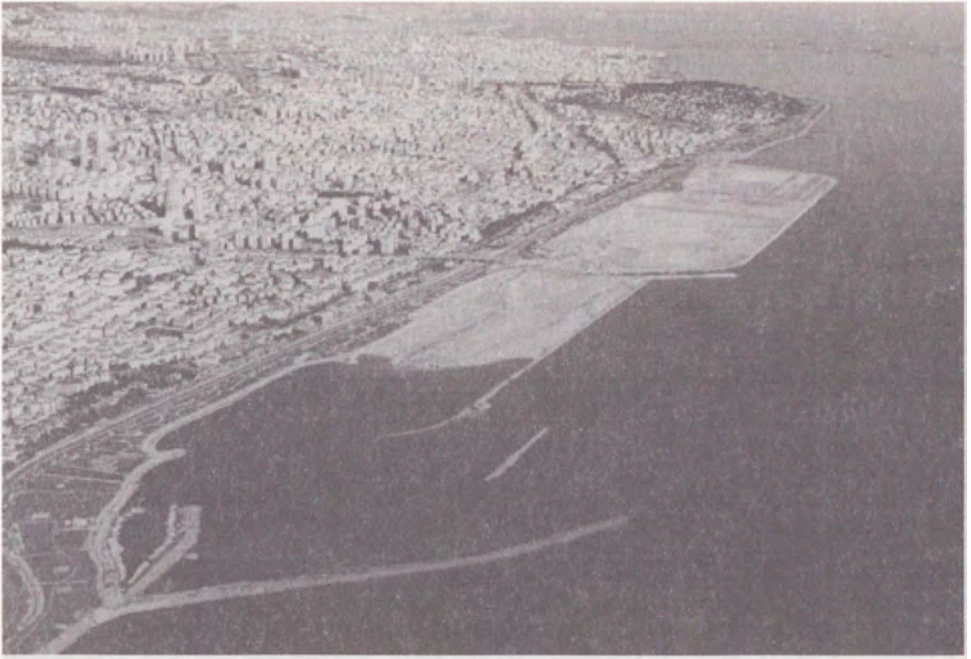
Maltepe Kıyı Dolgu Projesi

İstanbul'da bir projeksiyon dahilinde kıyı dolgu projelerine ve uygulamalarına 19. yüzyıldan beri rastlamak mümkün olsa da özellikle Anadolu yakasındaki en büyük müdahale 2000'li yıllarda Maltepe kıyılarında gerçekleşmiştir (Uzun ve Akyüz, 2019). İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Maltepe Kıyı Dolgu Projesini Marmara Denizi'nin kuzey kıyılarında 1.200.000 metrekaarelik arazi üzerinde 2011-2014 yılları arasında tamamladı (Görsel 6). 2004 ile 2017 yılları arasında İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Kadir Topbaş, 2013 yılında dolgu alanı projesini açıklarken proje alanının 3,5 kilometre uzunluğunda ve denize doğru dört yüz metre genişlikte olduğunu, dolgunun çoğunlukla yeşil alanlara ayrıldığını ve 20 bin ağaç dikileceğini belirtir

(Gürkan Yılmaz, 2013). Ayrıca projede otoparklar, lale bahçeleri, spor alanları, oyun alanları, çeşmeler, kültürel aktivite alanları, seyir alanları, amfi tiyatro, piknik alanları, cami, helikopter pisti, bilim parkı ve bazı ticari tesislerin yer alacağını ve Avrupa'nın en önemli rekreasyon alanı düzenlenmesi olacağını kamuoyuna duyurur (Emlakku-lisi.com, 14/08/2013). İstanbul'da kıyı dolgularının rekreasyon alanlarını ve kişi başına düşen yeşil alan miktarını arttırdığı savıyla kamu yararına gerçekleştirildiği gibi bir algı yaygındır (Kurt vd., 2010; Döker, 2012). Her ne kadar böyle bir algı yaygın olsa da, aşağıda göstermeye çalışacağım gibi, Maltepe dolgu alanının yeşil alan gereksinimini karşıladığına dair savın arkasında bir tür "yeşil göz boyama" (greenwashing) mevcuttur ve kentsel dönüşüm atığının en kısa mesafeye taşınmasıyla elde edilen ticari rantın (Küçükakça ve Akkaya, 2014; Özkan vd., 2015) göz önünde bulundurulması gerekir.

Tüm İstanbul'da olduğu gibi Maltepe kıyıları da ilk defa doldurularak genişletilmedi. Maltepe kıyısının Şehir Plancısı Henri Prost'un 1939-1945 planına göre sahil yolu inşaatları için daha önce de doldurulduğunu-genişletildiğini belirtmek gerekir. Dahası 1975 ve 2011 yılları arasında ve özellikle 1980'li yıllarda yapılan Üsküdar-Tuzla arası Doğu Marmara Sahil Yolu çalışmaları kapsamında da bu bölge kıyı dolgusu ile genişletildi (Döker, 2012: 1363-1364). Fakat bugün, Maltepe kıyılarındaki dolgunun kendinden öncekilere hiç benzemeyen bir mega projeksiyonu olduğunun ve hakkındaki sosyo-ekolojik uzanımları olan endişelerin ve tartışmaların altını çizmek gerekiyor.

Maltepe kıyı dolgu alanına dair kaygılar ve tartışmalar TBMM'ye yansımadan bir yıl önce, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, belirli yasalara ve kurallara uyulmadığı, deprem tehlikesine dikkat edilmediği ve kentsel ölçeği dikkate almadığı gerekçesiyle Maltepe Kıyı Dolgu Alanı Nazım ve Uygulama Planına 21 Eylül 2012'de dava açma yoluna gitti. Fakat öncesinde İstanbul Valiliği'nin (İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü) 04.08.2011 tarih ve 2011/03-82/1382 sayılı Kararına göre bu proje için Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) yapılmasına gerek olmadığı ileri sürülmüştü. TMMOB Mimarlar Odası Anadolu 2. Büyükkent Bölge Temsilciliği Arşivi kayıtlarındaki Dokuzuncu İdare Mahkemesi Bilirkişi Raporu'na (2012) göre davada ilgili mesleki ve diğer kurumların görüşlerinin alınmadığı iddiasına karşı bazı başka kurumlardan onay alındığı belirtiliyor. Kayıtlarda, Orman ve Su İşleri Bakanlığı'na bağlı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü'nün yazısında planlama alanı içinde uluslararası öneme sahip sulak alan bulunmadığı, dolayısıyla Maltepe Kıyı Dolgusu ile ilgili nazım planın geçerli olduğu iddia ediliyor. Açıklamalara göre yetkili makam olan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'ndan ilgili onayların alındığı ekleniyor. Ayrıca ilgili cevapta proje alanında Marmara Denizinin deprem tehlikelerinin ve risk analizlerinin dikkate alındığı da ileri sürülüyor.

Görsel 6: Maltepe Dolgu Alanı Projesi İnşa Halinde (2013).

Kaynak: <http://www.radikal.com.tr/turkiye/maltepedeki-dolgu-tamamlanmak-uzere-1133949/>

Mimarlar Odasının girişimleri dışında, dolgu alanına dair endişeleri ortaya koyan diğer bir önemli adım 20 Şubat 2013 tarihinde İstanbul Milletvekili (2011-2015) Dr. Celal Dinçer'in, Maltepe kıyı dolgusu ile ilgili Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) verdiği dolgu malzemesinin nereden ve nasıl elde edildiği ile bu malzemenin deprem standartlarına uyup uymadığı hakkındaki önergeler oluşturuyor (TBMM Arşivi, 2013). Verilen cevapta Maltepe kıyı dolgusunun, Ataşehir Finans Merkezi'nin inşasında ortaya çıkan hafriyat ve yıkımı gerçekleştirilen mevcut yapılardan ortaya çıkan kentsel enkazdan (moloz, demir-çimento vb. malzeme) elde edildiği açık edilirken standartlara uygun “moloz malzeme” kullanıldığı belirtiliyor (TBMM Arşivi, 2013).

Tüm bu kaygılar ve atılan adımların paralelinde özelde Anadolu yakası olmak üzere kıyı dolgu alanları ile ilgili Türkiye'den bilimsel çalışmaların ortaya koyduğu problemlerden de bahsetmek gerekiyor. Anadolu yakası dolgu alan projeleri ile kıyının doğal jeomorfolojik yapısının bozulması, hatta ortadan kaldırılması, dolgu akıntı yönlerinin değişmesi, kumul bitkilerin tamamen ortadan kalkması, ilerleyen yıllarda dolgu alanlar üzerinde oluşabilecek yapılaşma tehdidi, biyolojik çeşitliliğin azalması ve kıyıda hukuksal sorunların çıkması gibi problemleri sıralamak mümkündür (Uzun ve Akyüz, 2019). Hatta Maltepe dolgusu henüz bir yıllık inşaat halindeyken Mehmet Fatih Döker'in (2012) yaptığı çalışmaya göre, İstanbul'daki kıyı dolgu alanlarına dair belki de en büyük endişeyi, deprem tehdidi ve yanı sıra bu alanların ekolojik uygunluklarına yönelik denetimin nasıl ve kim tarafından yapılacağı oluşturmaktadır. Kıyı dolgularına dair öne çıkan diğer başlıklar; İstanbul'daki kıyı dolgularının kamu yararı kapsamında değerlendirilemeyeceği, bunların ranta dönük müdahaleler olduğu ve ekosisteme verilen zararın halk tarafından bilinmemesi nedeniyle yönetimlerin rahat karar aldığı ve uygulamaya geçildiğidir (Küçükakça ve Akkaya, 2014).

Özetle, kentsel alan üzerine çalışan meslek insanları, bilim insanları ve milletvekilleri tarafından dile getirilen tüm tartışmalara, davalara ve kaygılara rağmen Maltepe kıyı dolgu projesi gerçekleştirilir. Ataşehir Finans Merkezi'nin yapımındaki hafriyat malzemeleri ve kentsel dönüşüm atıklarının metabolik yolculuğu, Maltepe kıyı dolgu inşaatının hızla gerçekleşmesini sağlar. Maltepe kıyılarındaki projeksiyonun olası risklerine yönelik eleştiriler ve sorular ve bu eleştirel duruşa verilen yanıtlar dikkat çekicidir. TBMM arşivi ile Mimarlar Odası arşiv kayıtlarına ve bilimsel çalışmalara dayanarak öncelikle kentsel dönüşüm atığının ikincil sirkülasyonuna gömülü karmaşık ve katmanlı malzeme akışlarının mega projeler silsilesiyle doğrudan ilgili olduğu söylenebilir. Maltepe dolgu projesinin çevresel etkiler, deprem tehlikesi ve ekosistem için tehlikeli koşullar göz önüne alınmaksızın hayata geçirildiği, kent ve mimarlık tarihine not olarak düşünülmelidir. Aktif olarak kullanımda olmalarına rağmen, kıyı dolgu projelerinin ne ölçüde kamu yararına olduğu bugün de tartışmalı. Tüm bu sorular neoliberal kentsel ajandanın finans içeriği ve yarattığı metabolik akışla doğrudan ilgilidir. Maltepe kıyı dolgu projesi 21. yüzyılda doğanın mekân olarak üretiminden, bilimsel ilkelerin, mesleki bilginin, insan ve emek içeriğinin ayrıştırılmasının Anadolu kıyısındaki güncel adresi olurken, Avrupa kıyılarındaki karşılığı Yenikapı kıyı dolgu projesidir.

Yenikapı Kıyı Dolgu Projesi

21. yüzyılda uygulanan Yenikapı kıyı dolgusundan çok önce 19. yüzyılda önerilen ve ütopyik bulunduğu için geri çevrilen Yenikapı Dolgu ve Liman önerisi dışında 20. yüzyıldaki müdahalelerden bahsetmek mümkündür. Menderes Dönemi'nde 1956-1959 yılları arasında Sirkeci-Florya Sahil yolunun yapımıyla İstanbul'da kıyı doldurularak genişletilir (Eyice, 1999; Döker 2012). Yine 1980'li yıllarda yapılan sahil yolları kapsamında kıyının denize doğru değişimi Yenikapı kıyısı için de mümkündür. Bugünkü haliyle Yenikapı kıyı dolgu projesi (Görsel 7), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi aracılığıyla 2012-2015 yılları arasında tüm itirazlara rağmen gerçekleştirilir. Marmara Denizi'nin kuzey kıyılarında 518.000 metrekare (toplam proje alanı: 715.000) alan kaplayan proje oldukça maliyetlidir ve kamuoyuna “bir milyon kişilik meydan” düzenlemesi ve rekreasyon alanı olarak tanıtılır. Bugünkü ismi ise Yenikapı Meydanı veya İstanbul Metropolü Miting ve Gösteri Alanı'dır. Öte taraftan, projenin yürüme mesafesinin kabul edilebilir sınırlarını aşan bir büyüklüğe sahip oluşu göz önüne alındığında, gündelik hayatta karşılaşmalara olanak sağlayacak bir meydan niteliği taşıyıp taşımadığı oldukça tartışmalıdır (Özkan vd., 2015).

Görsel 7: Yenikapı Dolgu Alanı Projesi (2019) (Fotoğraf: Doğukan Bilgin).

Kaynak: <https://xxi.com.tr/iltasarim-yonetiminde-sekulerlesme-sorunsali-kamusal-alanlar-ve-imamoglu>

Proje gerçekleştirildikten sonra 2015 yılının Kasım ayında dolgu alanı biyolojik su arıtma tesisi inşa etmek için tekrar kazılır. Altını çizmek gerekir ki; Türkiye'de temel olarak 2000'li yıllarda kıyı dolgu projelerine gömülü kentsel dönüşüm atığının metabolik yolculuğu bağlamında KHK'lar (Kanun Hükmünde Kararnameler) öne çıkar. Yenikapı kıyı dolgu projesinin hayata geçirilmesi için 2012 yılında çıkarılan 644 sayılı KHK bu duruma önemli bir örnek oluşturur. Dahası, Maltepe kıyı dolgu alanında kine benzer bir biçimde, bu projede de Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği'nin 17. Maddesi uyarınca 09.08.2011 tarihinde çevresel etki değerlendirmesinin (ÇED) gerekli olmadığına karar verilir. 2012 tarihli *Mimarlara Mektup* isimli aylık yayında, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin (İBB), Maltepe ve Yenikapı kıyısında projesi ve planı olmadan dolgu ihalesini yaptığı belirtiliyor (Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi, 2012). Bu gelişmelerin ardından Mimarlar Odası, Şehir ve Bölge Plancılar Odası ve İnşaat Mühendisleri Odası 2013 yılında Yenikapı kıyı dolgu projesine beraber dava açtılar (İnce, 2013). Bu davada tarihi yarımada'nın doğal morfolojisinin tehlikede olduğu, kıyı dolgularının arkeolojik ve tarihi mirası yok edeceği, tarihi yarımada'nın trafik yükünü artıracığı, bunun yerine araç trafiğinden arındırılması gerektiği konuları öne çıkıyor.

Ardından 2016 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanan Yenikapı kıyı dolgu projesi nazım planı dava sonucunda iptal edilir, fakat proje dava sonucundan bir yıl önce tamamlanır. M. Emrah Küçükakça'ya (2014) göre, dolgu uygulamalarının temelinde ekonomik ve sosyal nedenler olmakla birlikte uygulamalarda çevresel, yasal ve ekonomik bazı çelişkiler bulunur. Küçükakça ve Akkaya (2014) yaptıkları çalışmada, dolgu projelerinden ekonomik fayda elde eden hafriyat firmalarına dair basit ama çarpıcı bir hesap yapıyor. İSTAÇ verilerine göre hesap yapan araştır-

macılar Dolmabahçe örnekleminde çıkarılan hafriyatın Şile döküm sahası yerine Yenikapı'daki dolgu alanına taşınmasıyla yaklaşık 146.250.000 TL'lik; Ataşehir Finans Merkezi örnekleminde ise, Şile yerine Maltepe dolgusuna taşınmasıyla yaklaşık 248.000.000 TL'lik rantın o dönemde İBB'ye bağlı İSTAÇ A.Ş.'ye gelir olarak yansdığını belirtiyor (Küçükakça ve Akkaya, 2014: 427). 21. yüzyılda mega ölçekli dolgu projelerinin büyük kentsel dönüşüm projeleriyle gündeme gelmesi ve dolgudan faydalanan iş çevreleri göz önüne alındığında temel motivasyonun “yeşil alanı arttırmak” olmadığını öne sürmek hiç zor değil. Yenikapı kıyı dolgu projesinde de hafriyat lojistiğinin (Küçükakça ve Akkaya, 2014) güncel siyasi çıkarlarla birlikte temel motivasyon olduğunu söylemek yanlış olmaz. Örneğin, 2016 yılı Temmuz ayında Türkiye'de yaşanan darbe girişiminin ardından Yenikapı dolgu alanında gerçekleştirilen ilk miting büyük önem taşıyor. 7 Ağustos 2016'da "Demokrasi ve Şehitler Buluşması" olarak adlandırılan mitinge katılım sosyal medya verilerine ve haberlere göre 5 milyon kişiyi buldu (Demir, 2016). İstanbul'da 2000'li yıllarda kıyı dolgu proje alanları siyasi parti mitingleri, 1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü ve konserler ile günlük rekreasyon ve sportif faaliyetlerin tartışmalı yeni “kamusal” adresi olarak işlevlendirilmiş benziyor.

Neoliberal ajandanın kentsel dönüşüm atığının metabolik yolculuğu finans sektörü ve siyasi çıkarlar bağlamına karmaşık ve katmanlı olarak gömülüdür. Dahası, neoliberal bir doğa ideolojisinin yön verdiği metabolizma, değişen emek süreçleri, kıyıda doğal jeomorfolojik yapının bozulması, depremlerin tehlikeli etkileri, büyük kentsel dönüşümler, teknoloji, yapılaşma tehdidi ve özelleştirme hamleleri ile birlikte hem yerel hem de küresel ölçekte çevresel kaygılar oluşturmaktadır. 21. yüzyılda karşımıza çıkan dolgu projeleri sonucunda, çeşitli alanlarda hak arama mücadelelerine ve artmaya başlayan farkındalığa paralel olarak; kamuoyunda artan güvensizlik, kısa vadeli çözümler, deniz ekosistemi başta olmak üzere çevresel bozulmalar, insan ölçeğine yabancı mekânlar, yaratıcılıktan, bilimsel düşünceden, mesleki birikimden, halkın katılımından ve dahası hayalden uzak finans odaklı mekân yaratma ajandasının mega ayak izleri, inşaat sektöründe yaşanan iş kazaları ve can kayıpları son yirmi yıldır İstanbul'un metabolik ilişkiseliliğini tanımlıyor.

Sonuç Yerine...

Kıyının genişlemesi yeni bir olgu değil. Kıyılar, tarih boyunca tepelere veya engebeli arazilere kıyasla ulaşım açısından erişilebilir yerler oldular. Gayrimenkul geliştirmecileri, limanlara, konutlara ve havaalanlarına yapılan yatırımlar için hâlâ kıyıları seçiyor. Sengupta vd.'ne göre (2018), megakentlerde artan kıyı dolgu oranları kıyının coğrafi olarak erişilebilir konumunun yanı sıra; sosyo-ekonomik koşullar, devlet müdahalesi, teknoloji, kültür ve nüfus gibi önemli faktörlerden de etkileniyor. Yani, kıyı dolguları tarihsel olarak epey yüklü coğrafi peyzajlar tanımlıyor.

Bugün insanlık, insan-doğa veya kent-doğa ikiliğine hapsolarak doğaya karşı zafelerini kutluyor (!). Teknolojik gelişmeler sayesinde doğaya ve aslında kendi doğamıza yapabileceklerimizin ucu bucağı yok. Dağları delebilir, göklere uzanabilir, en büyük köprüleri yapabilir, kıyıları doldurabilir ve hatta İstanbul'un binlerce yıllık hafızaya

sahip coğrafyasını yerle bir edip, boğaza özenen bir dev kanal inşa edebiliriz (!). İstanbul'da yaklaşık iki yüz yıl önce ütöpik bulunarak geri çevrilen, teknolojik vb. kısıtlarla gerçekleştirilemeyen projeler bugün aynı kıyılarda kamu kaynakları kullanılarak, tüm hukuki engellere rağmen, onlarca ekolojik probleme sırt çevrilerek, şirketlerin hafriyat lojistiği hesaplarıyla gerçekleşti. Gelecekte aynı hesaplarla yapılması planlanan Kanal İstanbul Projesi'nin hafriyat atığının da kentin Karadeniz kıyısını doldurması planlanıyor. Kanal projesinde İstanbulluların doğa ile yeniden buluşacağı iddia ediliyor. Görünen o ki hâlâ ekoloji ile ilgili argümanlara ihtiyaç duyuluyor, doğa sermaye için de sıcak bir başlık oluşturuyor ve buna yeşil göz boyama taktiği deniliyor. Bütün bu yaklaşımların doğa, kent planlama, hukuk, mimarlık ve ekolojiye dair herhangi bir yaklaşım ile uzaktan yakından alakası bulunmuyor.

19. yy'dan 21. yy'a uzanan ve İstanbul'da dört dolgu projesi üzerinden modern kıyının inşasını anlatan bu çalışmanın gösterdiği gibi, modern kent aslında birazda onu ayakta tutan sosyo-ekolojik ilişkiselliklerin son derece kompleks hale geldiği bir coğrafi peyzaj tanımlıyor.

Söz konusu kompleks hal, modern kıyıyı var eden metabolik akışların daha gizli/örtük olması ve arkasındaki karmaşık ağları ve ilişkileri gündelik hayatta takip etmenin gün geçtikçe zorlaşması anlamına geliyor. Söz konusu karmaşık metabolik ilişkiler göz önüne alındığında 19. yüzyıl ve öncesi döneme kıyasla, 21. yüzyılda hayal gücünün, insan (emek) ve insan dışı bileşenleriyle yaşanabilir şehirler için yeni bir kentsel ajanda yaratabilmesi için metabolik ilişki ve hafızaya dönük derinlikli bir kentsel kazı, deşifre ve takip süreci gerekiyor. İstanbul'da kentsel mekân üretim vizyonunun süreklilik taşıdığını, 21. yüzyıldaki kentsel vizyon ve projeksiyonların 19. yüzyılda köklendiğini ve İstanbul'da bir dönemin yarım kalmış modern kentsel projeksiyonunun başka bir dönemde tamamlandığını kıyı dolgu alanı örnekleri üzerinden gözlemek mümkündür. İstanbul'un kentsel metabolizması 21. yüzyılda büyük ölçüde "karmaşık" malmeye, emek ve toplumsal süreçlere bağliken, ilk kapitalist ilişkilerin başladığı 19. yüzyılda daha doğrudan bir karaktere sahiptir. 19. yüzyılda bu metabolik akışları takip etmek ve kentsel gündeme müdahale etmek daha kolaydır (Sert, 2020, 2022). Bu çalışmada kıyı dolgusu olarak katılan ve mekânsallaşan toprak ve kentsel dönüşüm atığının metabolik akışına bakmak (belki de yalnızca bir sonraki yolculuğun son durağına kadar), doğanın toplumsal üretimini anlamamıza yardımcı oluyor. Kentsel dolgu alanlarının varlığı, kentteki işlevleri, meydan özellikleri taşıyıp taşımadıkları, elde ediliş biçimleri, ekonomik arka planları ve projelendirilmeleri kadar ekosistem dayanıklılığı açısından da tartışmalıdır. Dahası söz konusu alanların 21. yüzyılda nasıl inşa edildiklerine ve yeni kentsel alanlar oluşturan metabolik yolculuklarına bakarsak, 19. yüzyıl dolgu projelerinden farklı süreçler buluruz.

21. yüzyıldaki kıyı dolgu alanları göz önüne alındığında, ekosistemin çözülmesi, hasar alması ve toplumun kentsel dönüşümler tarafından yerinden edilmesine paralel olarak toprak ve kentsel dönüşüm atığı da yeniden ve yeniden mega projeler aracılığıyla dolaşımını sürdürüyor. Söz konusu metabolik akış, kentsel gündeme müdahale etmeyi ve takibi zorlaştıran, hızla inşa edilen, insan ölçeğine yabancı, tekinsiz ve karmaşık kentsel mekânlarla sonuçlanıyor. İstanbul'da ve diğer birçok kentte mega projeler zinciri, toplumun yerinden edilmesi ve ölçek dışı kentleşme hareketleriyle eko-

sistem bozulmasına paralel olarak, doğanın mekân olarak neoliberal üretimine mümkün bir şekilde uyuyor. Bugün mevcut kentsel dönüşüm hamlelerinin hafriyat lojistiği hesaplarıyla kentin gövdesine alelacele entegre edilen kıyı dolgu alanları, mevcut kıyıyı, jeomorfolojisini ve kentliyi yeniden yaratıp şekillendiriyor. Kıyı dolgu proje zincirleri aracılığıyla kurumsallaşan dönüşüm süreçlerinde, doğa ve toplum ikiliğinde geliştirilen karmaşık ilişkinin mekânsal üretim ve yeniden üretiminin rolünü ayrıca vurgulamak gerekli. Sahil yolları, rekreasyon tesisleri, su arıtma tesisleri ve meydan yapma ajandasıyla harmanlanan yeni kentsel kokteyl, kıyı dolgusu olarak maddileşmeye devam ediyor ve modern kıyının inşasında başat rol oynuyor. Dolgu projeleri üzerinden 21. yüzyılda doğanın ve günlük yaşamın, hafriyat hesaplarıyla tetiklenen sermaye akışları yoluyla üretiminin ve denetiminin 19. yüzyıla göre daha karmaşık maddi süreçler içinde gerçekleştiğini anlıyoruz. Buna karşılık, 19. yüzyıl, aynı arzuya ilişkin ilk kavrayışlara işaret ediyor.

Bu çalışma bir anlamda kentin metabolizmasını anlamaya yönelik olarak dolgu alanlarının nasıl üretildiklerine dair bir tür kentsel kazı yapıyor ve malzemelerin nereden ve nasıl geldiğini deşifre ederek dolgu alanlar özelinde modern kıyının inşasını araştırarak, geleceğin kentsel peyzajlarına dair bazı ipuçları sunmayı umuyor. Öte yandan çalışmanın, doğayı kentten ayırmadan, bir başka deyişle toplumsal olanı doğal olandan ayırmadan dolgu alanları üzerinden geliştirmeye çalıştığı bakış açısı ve kullandığı güncel bağlamlar ile Türkiye’de kent çalışmalarında yeni bir alan açılmasına katkıda bulunması umulmaktadır. 19. ve 21. yüzyıllar boyunca İstanbul’da kentleşme sürecine ve kıyıların yeniden yapılanmasına, toprağın ve kentsel dönüşüm atığının metabolik yolculuğu perspektifiyle bakmak İstanbul ile ilgili kent çalışmalarına yeni bir soluk katabilir. Belki de altını en çok çizmek istediğim, kentsel peyzaj boyunca dolaşan ve yeniden dolaşan şeyin sadece toprak ve kentsel dönüşüm atığı (yani malzeme ve kaynaklar) değil, aynı zamanda kentsel tahayyüller ve kendi dönemi için ütopyik bulunan projeksiyonlar olduğudur. Kıyıya ve kente dair tahayyül ettiklerimizin yakın gelecekte olmasa bile, er ya da geç gerçekleşebileceğini ve tam da bu nedenle güncel projeksiyonlarımız ve daha yaşanabilir kentler için hayal ettiklerimiz üzerinde yeniden düşünmeye, zihnimizi genişletmeye, sermayenin isteklerine zıt; çoğulcu, insan ve emek içeriğini ayırmadan başka türlüşünü bugünden düşlemeye değer.

Kaynakça

- Aksoy, A. (1996) *Küreselleşme ve İstanbul’da İstihdam*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul.
- Atıl, E. (2002) “Art and Architecture”, Chapter X, İhsanoğlu, E. (der.), In *History of the Ottoman State, Society & Civilisation*, Research Center for Islamic History, Art, and Culture.
- Baccini, P. ve Brunner, P. H. (2012) *Metabolism of the Anthroposphere: Analysis, Evaluation, Design*, 2nd Edition, The MIT.
- Balica, S.F., Wright, N.G. ve Van der Meulen, F. (2012) “A flood vulnerability index for coastal cities and its use in assessing climate change impacts”, *Natural Hazards*, 64: 73–105.
- Batty, M. (2013) *The New Science of Cities*, The MIT Press.
- Bezmez, D. (2008) “The Politics of Urban Waterfront Regeneration: The Case of Haliç (The Golden Horn), İstanbul”, *International Journal of Urban and Regional Research*, 32(4): 815-840.
- Bilge, Z. (1949) *İstanbul Rihimlannın Tarihçesi*, Devlet Denizyolları ve Limanları Matbaası, İstanbul.
- BM Konferansı, The Ocean Conference United Nations, New York, 5-9 June 2017. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/wp-content/uploads/2017/05/Ocean-fact-sheet-package.pdf>
- BOA, 1881 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), ŞD. 442, H-08-03-1298.
- BOA, 1908 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Dahiliye, DH. MKT. 2694, 39, H-4-12-1326.

- BOA, 1920 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Dahiliye, DH. UMVM. 102, 5, H-25-01-1339.
- Boğaziçi Üniversitesi (1976) İstanbul ve Marmara Limanları Master Plan Raporu 1(1), Bebek, İstanbul.
- Brown, S., Nicholls, R. J., Woodroffe, C. D., Hanson, S., Hinkel, J., Kebede, A. S., vd. (2013) "Sea-level rise impacts and responses: A global perspective", *Coastal Hazards*, 1000(2013): 117–149.
- Castree, N. (1995) "The Nature of Produced Nature: Materiality and Knowledge Construction in Marxism", *Antipode* 27 (1).
- Castree, N. ve Braun, B. (1998). "The construction of nature and the nature of construction: analytical and political tools for building survivable futures", B. Braun ve N. Castree (der.), *In Remaking Reality: Nature at the Millenium*, içinde, 2-41, Routledge.
- Chen, X., Cao, X., Liao, A. vd. (2016) "Global mapping of artificial surfaces at 30-m resolution", *Science China Earth Sciences*, 59: 2295–2306.
- Chrysoulakis, N., Castro, E. A., ve Moors, E. J. (der.) (2015) *Understanding Urban Metabolism: A Tool for Urban Planning*, Routledge.
- Cronon, W. (1991) *Nature's Metropolis: Chicago and the Greta West*, W-WNORTON & COMPANY.
- Çelik, Z. (1984) The Impact of Westernization on Istanbul's Urban Form, 1838-1908, Doktora Tezi, University of California, Berkeley.
- Çelik, Z. (1986) *The Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*, University of California.
- Demir, H. (2016) "Demokrasi ve Şehitler Mitingine 5 Milyon Katılım", <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisini/demokrasi-ve-sehitler-mitingine-5-milyon-katilim/623416>, indirilme tarihi: 16 Eylül 2022.
- Dokuzuncu İdare Mahkemesine Bilirkişi Raporu, Dosya No: 2012/1740. Kaynak: TMMOB Mimarlar Odası Anadolu 2. B.KB. Temsilciliği Arşivi, s.6.
- Döker, M. F. (2012) "İstanbul ili Marmara Denizi kıyı çizgisinde meydana gelen zamansal değişimin belirlenmesi", *International Journal of Human Sciences*, 9(2): 1350–1370.
- Emlakkulisi.com, (2013) "Avrupa'nın en büyük spor ve eğlence merkezi Maltepe'de olacak", <https://emlakkulisi.com/avrupanin-en-buyuk-spor-ve-e-glence-merkezi-maltepe-de-olacak/185601>, indirilme tarihi: 2 Mayıs 2022.
- Enlil, Z. M. (2011) "The Neoliberal Agenda and the Changing Urban Form of Istanbul", *International Planning Studies*, 16 (1): 5-25.
- Erkal, N. (2011) "Dolgu Zeminin Arkeolojisi: İstanbul kıyısının Katmanlılığı Üzerine", *Arredamento Mimarlık*, 09: 81–86.
- Eriş, O. (1968) "92 Yıl Önce İstanbul Metrosu Çalışmaları ve Yeni Liman Projesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 4(7).
- Erdikmen, O. (der.) (2013) Türkiye'nin İlk Şehir Plancısı Aron Angel - İstanbul'un İmar ve Şehircilik Politikaları / Turkey's First Town Planner Aron Angel - Istanbul's Development and Urban Policies, Boyut Yayın Grubu.
- Eyice, S. (2006) *Tarih Boyunca İstanbul*, Etkileşim.
- Foster, J. B. (2000) *Marx's Ecology: Materialism and Nature*, New York: Monthly Review.
- Galloway, J. N. vd. (2004) "Nitrogen cycles: past, present, and future", *Biogeochemistry*, 70: 153–226.
- Gürkan Yılmaz, E. T. (2013) "Kadir Topbaş Maltepe Sahil Dolgu Alanı Projesini İnceledi", <https://www.arkitera.com/haber/kadir-topbas-maltepe-sahil-dolgu-alani-projesini-inceledi/>, indirilme tarihi: 20 Mayıs 2022.
- Güvenç, M. (2016) Port of Istanbul: A Short Story, Port City Talks, İstanbul- Antwerp.
- Güvenç, M. (2017) Harbor, the catalogue of the exhibition of İstanbul Modern, Maş Matbaacılık.
- Işın, E. (2001) *Everyday Life in İstanbul*, YKY.
- İnce, E. (2013) "Yenikapı' daki Dolguya Dava" <http://www.radikal.com.tr/turkiye/yenikapidaki-dolguya-dava-1117069/>, indirilme tarihi: 9 Mayıs, 2018.
- Harvey, D. (1996) *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Blackwell
- Hudson, B. J. (2010) "The Urban Littoral Frontier: Land Reclamation In the History of Human Settlements" 14th IPHS CONFERENCE 12-15 July 2010 İstanbul-TURKEY, 1–14.
- Jones, G. W. (2002) "Southeast Asian urbanization and the growth of mega-urban regions", *Journal of Population Research*, 19(2): 119–136.
- Kaika, M. (2005) *CityOfFlows: Modernity, Nature, and the City*, Routledge.
- Kurt, S., Demirci, A., Karaburun, A., (2010) "İstanbul Kıyılarında 1987 Ve 2007 Yılları Arasında Arazi Kullanımında Meydana Gelen Değişimler", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26: 115–128.
- Kuyucu, T. (2018) "Türkiye'de Kentsel Dönüşümün Dönüşümü: Kurumsal Bir Açıklama Denemesi", *İdealkent*, (9): 363–86.
- Küçükakça, M. E. ve Akkaya, M. (2014) "İstanbul Kıyı Alanlarındaki Dolgu Projelerinin Sosyo-Ekonomik, Ekolojik ve Hukuki Analizi" 8. Kıyı Mühendisliği Sempozyumu, İstanbul.

- Küçükakça, M. E. (2014) İstanbul ilindeki Dolgu Alanlarının Seçilen Örneklerde Kamusal ve Çevresel Açından İncelenmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü'Denizel Çevre Anabilim Dalı, İstanbul.
- Loo, B. P. Y. ve Chow, A. S. Y. (2008) "Changing urban form in Hong Kong: What are the challenges on sustainable transportation?", *International Journal of Sustainable Transportation* 2, (3): 177–193.
- Marx, K. (1990) *Capital: A Critique of Political Economy, Volume One*, New Left Review.
- Marx, K. (1992) *Capital: A Critique of Political Economy, Volume Two*, New Left Review.
- Marx, K. (1993) *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy (Rough Draft), Volume Two*, New Left Review.
- Marx, K. ve Engels, F. (1998) *The German Ideology*, Prometheus Books.
- Merrifield, A. (1993) "The struggle over place: redeveloping American Can in Southeast Baltimore." *Transactions of the Institute of British Geographers*, 18: 102–121.
- Murakami, A., Medrial Zain, A., Takeuchi, K., Tsunekawa, A., ve Yokota, S. (2005) "Trends in urbanization and patterns of land use in the Asian mega cities Jakarta, Bangkok, and Metro Manila", *Landscape and Urban Planning* 70(3): 251–259.
- Moghadam, H. M. ve Helbich, M. (2015) "Spatiotemporal variability of urban growth factors: A global and local perspective on the megacity of Mumbai", *International Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation*, 35(B): 187–198.
- Nicholls, R. J., Wong, P. P., Burkett, V., Woodroffe, C. D., ve Hay, J. (2008) "Climate change and coastal vulnerability assessment: Scenarios for integrated assessment", *Sustainability Science*, 3(1): 89–102.
- Nowland, John L. (1961) "The Port of Istanbul", *The Scottish Geographical Magazine*, 77(2): 67–74.
- Öreñ, A. F. (2016) "Modern İstanbul Limanı'nın İnşası Sürecinde Galata ve Eminönü Semtlerinde Kentsel Değişim" İstanbul Üniversitesi, Osmanlı İstanbulu IV, IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 20-22 Mayıs 2016, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 205–258.
- Özkan, Ö., Alp, J., Çetin, Ç. T. (2015) "Dolgu Alanları: Kıyı Sınırlarını Yeniden Oluşturmak Fill Area: Forming The Shoreline Again" 9. Uluslararası Sinan Sempozyumu Bildirileri.
- Sert, E. (2020) *Urban Metabolism of İstanbul: Waterfronts as Metabolised Socio-Natures Between 1839 and 2019*, Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Sert, E. (2022) "Metabolic Flows of Water in İstanbul in the Nineteenth Century: Tap Water, Waste, and Sanitation", *Journal of Urban History*, 1–18.
- Sengupta, D., Chen, R. ve Meadows, M. (2018) "Building beyond land: An overview of coastal land reclamation in 16 global megacities", *Applied Geography*, 90: 229–280.
- Sennett, R. (1994) *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*, Faber and Faber.
- Smith, N. (2008) *Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space*. 3rd edition. The University of Georgia, Athens and London.
- Swyngedouw, E., Moulaert, F. ve Rodriguez, A. (2002) "Neoliberal urbanisation in Europe: Large-scale urban development projects and the new urban policy", *Antipode*, 32: 542–577.
- Swyngedouw, E. (2009) "Circulations and Metabolisms: (Hybrid) Natures and (Cyborg) Cities", Wilbert, C. ve White, D. (der.), *In Technonatures: Environments, Technologies, Spaces, and Places in the Twenty-first Century* içinde, 63, Wilfrid Laurier University.
- TBMM Arşivi (2013) Dönemin İçişleri Bakanına Yöneltilmiş Maltepe Kıyı Dolgusu Konulu, 10161 Sayılı, 20/02/2013 Tarihli Yazılı Soru Önergesi.
- TBMM Arşivi (2013) Bakan'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı'na 14399437-010.09-23139 Sayılı, 7/18755 Esas Nolu, 15/08/2013 Tarihli Yazılı Cevabı.
- TMMOB (2012) Maltepe Dolgu Alanı Davası İstanbul Dokuzuncu İdare Mahkemesi Birlikli Raporu, Dosya No: 2012/1740, TMMOB Mimarlar Odası Anadolu 2. BKB. Temsilciliği Arşivi, 6.
- TMMOB Mimarlar Odası-İstanbul Büyükşehir Şubesi (2012) Mimarlar Mektup, 163: 1.
- Tuna, B. (2017) "İstanbul'da Dolgu Alanları 2,55 km'ye Ulaştı, 40'inci İlçe Oldu", <http://www.hurriyet.com.tr/istanbul-da-dolgu-alanlari-2-55-km-ye-ulasi-40inci-ilce-oldu-40574703>, indirilme tarihi: 20 Mayıs 2022.
- Uzun, M., ve Akyüz, H. Ö. (2019) "İstanbul'un Anadolu yakasında kıyı dolgu alanları ve kullanımı / Coastal fill areas and usage in the Anatolian side of İstanbul", 1st İstanbul International Geography Congress Proceedings Book.
- Williams, R. (1980) *Ideas of Nature in Problems in Materialism and Culture*, Verso.
- Zhang, Q., Ban, Y., Liu, J., ve Hu, Y. (2011) "Simulation and analysis of urban growth scenarios for the Greater Shanghai Area, China", *Computers, Environment and Urban Systems*, 35(2): 126–139.

Stadyomdan Arenaya Türkiye’de Stadyumların Dönüşümü

Rahşan İnal*

Öz

Stadyumlar, spor etkinliklerine ev sahipliği yapan yapılardan daha fazlasıdır. Politik iktidarlar için milli kimliklerin inşa ve yeniden üretildiği, ulusal/uluslararası spor organizasyonlarında güç ilişkilerinin, kentin ve özellikle futbol taraftarlarının kolektif hafıza mekânlarıdır. Stadyumlarda hem spor hem de spor dışındaki diğer ürünler kapitalist pazara sunulur. 1980’lerden sonra yüksek güvenlik ve teknoloji donanımlı, izleyenlerin sınıfsal konumlarına göre ayrıştırıldığı panoptikon tasarımlarıyla stadyumlardaki dönüşüm dikkat çekicidir. “Yeni nesil”, “postmodern” ya da “seçkinleştirilmiş” bu stadyumlar 2000’lerden sonra Türkiye’de de yapıldı. Bu çalışmada da Türkiye’de stadyumların inşa edildikleri günden bugüne kadar biçim ve içerik olarak geçirdikleri dönüşüm ekonomik, politik, toplumsal, kültürel ana hatları ve sonuçlarıyla değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, stadyum, ulus devlet, spor coğrafyası, seçkinleştirme*

From "Stadyom" to Arena: Transformation of Stadiums in Turkey

Abstract

Stadiums are more than buildings that host sporting events. They are places where national identities are produced and reproduced for political powers. They are places where power relations in national/international sports organizations, collective memory of the city and, in particular, that of football fans, exist. Both sports and products other than sports are offered to the capitalist market in stadiums. After the 1980s, the transformation in the stadiums is remarkable with the high security, technologically equipped, panopticon designs in which the audience is classified according to their class position. These “new generation”, “postmodern” or “gentrified” stadiums were also built in Turkey after the 2000s. In this study, the transformation of stadiums in form and content from the day they were built to the present day is evaluated with its economic, political, social, and cultural outlines and results.

Keywords: *Turkey, stadium, nation state, sports geography, gentrification*

Giriş

Modern spor, mekânsal ve zamansal parametrelerin hem birlikteliğinde hem sınırlılığında üretilen bir eylem ve etkinliktir. Spor coğrafyası araştırmalarında, ulusal ve uluslararası spor organizasyonları, iktidarların politik ve ekonomik güç gösterileri ile ide-

* Dr öğretim üyesi. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi. rahsan.inal@erzincan.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4461-0989

Makele gönderim ve kabul tarihleri: 08.07.2022-25.10.2022

olojik yeniden üretimleri, küresel ve bölgesel eşitsizlikler, sosyal refah gibi temel alanlar, sporun tarihsel ve modern yapılarıyla ilişkilendirilerek açıklanır (Bale, 2002). Stadyumun da sözlük anlamı dışında, ekonomik, politik, kültürel, toplumsal alanlarla birlikte düşünülerek eleştirel bir perspektifle değerlendirilmesinde de spor coğrafyası araştırmaları öncüdür (Bale, 1993a; 2000; 2002; Eichberg et al., 1998).¹ Söz konusu araştırmalardan alınan ilhamla biçimlenen bu çalışmanın da hedefi, ana hatlarıyla Türkiye’de modern stadyumların biçim ve içerik olarak geçirdikleri dönüşümü ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla tarihsel süreci içinde değerlendirmektir.

Literatür stadyumların, sporun yapıldığı ve izlendiği mekânlar olmalarının yanı sıra, politik iktidarlar için milli kimliklerin inşa ve yeniden üretildiği, ulusal/ uluslararası spor organizasyonlarında sembolik güç ilişkilerinin, kentin ve özellikle futbol taraftarlarının kolektif hafıza mekânları olduğunu gösteriyor (Baker, 2015; Bale, 1993b, 1994, 1996; Chruch ve Penny, 2013; Gaffney ve Bale, 2004; Holzmeister, 2014). Bu niteliklerine ek olarak günümüzde gözetim/denetim alanına dönüştürülmüş “yeni nesil”, “postmodern”, “seçkinleştirilmiş” stadyumlarda hem spor hem de spor dışı diğer ürünler kapitalist pazara sunulmaktadır (Allen, 2003; Bale, 1993a; 2000; Kennedy, 2012; Paramio vd., 2008).

Stadyumları Okumak

Yukarıda çizilen çerçevede stadyumlara ışık tutulduğunda, temel analiz düzeyleri belirginleşir. Bunlardan ilki stadyumların, yer (place) ve ulus hakkında egemenlerin fikirlerini inşa etme işlevi açısından paha biçilmez etkinlik mekânları olarak hizmet etmesidir (Hobsbawm ve Ranger 1983; Anderson 1991; Shobe, 2008: 329; Yu, 2010). Anderson’a (1991) referansla “hayali cemaat” millet stadyumlarda, sporcular ya da spor takımları aracılığıyla canlanır (Bairner, 2001; Maguire, 1999; Duke ve Crolley, 1996; Jarvie, 1993). Bu açıdan spor, yerle (place) ilişkili hegemonik kimlikleri yeniden üretmede egemenler açısından işlevsel toplumsal bir araçtır (Tomlinson 1986; Bairner 2001; Shobe, 2008; Lenger ve Schumacher, 2016). Spor ve stadyumlarla ilgili literatür de spor yoluyla sosyal uyumun inşa edilme çabalarının on sekizinci yüzyıl İngiltere’sine kadar uzanabildiğini gösteriyor (Hoberman 1993, 1997; Guttmann 1994; Standeven 1994: 241; Bairner 2001: 13; Giulianotti ve Robertson 2009). Ulusal egemenliğin ve kimliğin örneklerden biri, İngiltere’nin ulusal stadyumu Wembley’dir. 1920’lerde inşaatı başlatıldığında bu stadyum için iki rol düşünüldü: Biri savaştan yeni çıkmış Britanya İmparatorluğu’nun siyasi ve kültürel lideri olarak İngiltere/Londra merkezi konumunu, kendi vatandaşlarına karşı güçlendirmeyi amaçlayan iç rol, ikincisi küresel güç olarak Britanya İmparatorluğu’nun statüsünü dünya siyasetinde iyileştirmeye çalışan bir dış rol (Anat ve Levental, 2022). Benzer biçimde Brezilya’nın 1927’de yıkılan stadyumu Laranjeiras’da ana stadyum olarak ulusal kimliğin inşasında kullanıldı (Holzmeister, 2014).

Kimlik inşa süreçleri, güç ilişkilerinden bağımsız değildir. Dolayısıyla bu da ikinci boyutu; spor, stadyum ve güç ilişkileri üçgenini de tartışmayı beraberinde gerektirir.

¹1987-2000 arasında yayınlanan “Sport Place: An International Journal of Sports” isimli derginin önemli katkıları pek çok çalışmada vurgulanır. Dergiye sadece http://geog_users.okstate.edu/sprtplac/ Oklahoma State Üniversitesi’nden erişilebilir.

İktidar biçimleri otorite, tahakküm, müzakere, zorlama, teşvik, manipülasyon, ikna ve baştan çıkarmayı içermekle birlikte bunlar, pratiklere dayalı olsa da tek başlarına pratik olarak anlaşılamayacak mekâna ve coğrafyaya özgü spesifik düzenlemelerdir (Allen, 2003). Glenn’in (2003) devasa yapıları güç ilişkileri bağlamında incelediği çalışmasından yola çıkarak, stadyum benzeri yapıların etkileyciliğinin, bunların bireysel öznelardan herhangi birinin yaratabileceği her şeyden daha büyük olmasıyla ilintili olduğunu söylemek mümkün. Gerçekten de stadyumlardaki sportif ya da törensel gösterileri göz önüne alınca bu büyüklük hissi anlaşılabilir. Olimpiyatlar gibi uluslararası spor organizasyonlarının açılış ve kapanış törenlerindeki ihtişam, sıklıkla ev sahibi devletin ve o stadyumda vücut bulan milletin de ihtişamıdır. Örneğin, Londra Stadyumu’nda gerçekleşen 2012 Olimpiyat Oyunları’nın açılış töreni, Britanya İmparatorluğu’nun kamusal tarihini ve milli kimliklerini aktaran görkemli bir anlatı sahnesiydi (Baker, 2015).²

Stadyumlar, sadece devletin şaşıla güç gösterilerinin mekanı değildir. Aynı zamanda zengin müşterilere iç mekândaki üst/lüks sütünlerle hem “dokunulmazlık” hem de “alttakileri” kontrol hakkı da satılır:

Yirminci yüzyıldan önce, Fransa’da üst sınıf evlerin balkon inşaatları ile İngiliz tiyatrolarındaki balkonların gelişimi de bu bakış açısıyla inşa edilmiştir. “Bakmak ama dokunulmamak, kalabalıklardan izole olmak” arzusu günümüzde stadyumların yapım uygulamalarında yer almaya devam ediyor. Modern stadyumun balkon bölümü, lüks sütünler, aynı zamanda gözetlemenin gücünü de ortaya koyuyor. Tek yönlü yansıtıcı cam, kalabalığın kendilerini gözetleyen lüks kutularda birilerinin olup olmadığını anlamasını engeller. Dolayısıyla, aşağıdakiler bu panoptik bakışın haklarını satın alan şirketler ve üst sınıflar tarafından sürekli gözetim altındadırlar. Ek olarak, özellikle Avrupa’da stadyumlarda artan video kaydetme sistemleri, devletin stadyum içinde ve çevresindeki izleme ve fişleme faaliyetlerine yeni bir ivme kazandırmıştır (Gaffney ve Bale, 2004: 28).

Chruch ve Penny (2013: 821), güç ilişkileriyle mekânın birbirlerini eş anlı ve karşılıklı olarak inşa ettiğine vurgu yaparak, günümüz stadyumlarının sadece kâr amaçlı ve teknoloji yönelimli yerler olmadığını aynı zamanda taraftarların kolektif ve bireysel kimliklerinin oluşumu açısından kültürel ve duysal yerler olduğunu anlama ve aktarma zorunluluğuna işaret ediyorlar. Bairner ve Shirlow da (1998) taraftarların pratikleriyle yerel politik kimliklerin inşasına katkıda bulunduğuna vurgu yaparlar. Bu yorumlar, stadyumların analizinde önemli bir diğer faktörü, stadyumlarda gerçekleştirilen her türden değişimin hedef kitlesi futbol taraftarlarını işaret eder. Taraftarlar, stadyumların dönüşümüyle pasif birer spor tüketicisi “müşteri” konumuna getirilir ancak aynı zamanda eylemleriyle stadyumları biçimlendirirler. Bu açıdan da stadyum içinde ya da dışındaki politik ve toplumsal, kurulan/kurulmaya çalışılan, hegemonyaya karşı direncin ya da onaylamanın merkezinde taraftar bulunur (Kalaycı, 2021; Richards vd., 2021). Onların müdahil olmalarının nedenleri stadyum dönüşümüyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilidir. Onların stadyum mekânına karşı hissettikleri “topophilia” (yer sevgisi) (Bale, 1996) kavramıyla örülü duysal bağlılıkları kadar

² Olimpiyat stadyumları ile ilgili yerinden edilmeler de literatürde sıklıkla tartışılır. Watt (2013) Londra (Olimpiyat) Stadyumu’nun yoksul Doğu Londralıların yerinden edilmesiyle inşa edilmesini, devlet öncülüğünde seçkinleştirme olarak tanımlıyor.

tarafar-müşteri konumları ile futbolun metalaşmasına direniş veya uyumları da dikkate alınmalıdır (Kennedy, 2012). Ayrıca stadyumların dönüşümünde futbol taraftarlarını analizlere dahil etmek “yukarıdan aşağıya” bir inşa anlatısının da dışına çıkma fırsatı sunar.

Günümüzde stadyumun, spor pazarının mekânı olması, stadyumlara odaklanan çalışmaların bir diğer boyutunu oluşturur. Kennedy (2012), İngiltere Premier Lig kulüplerinin gelir elde etmek için stadyumlara yöneldiğini belirtiyor.³ Paramio, vd. (2008), modern futbol stadyumlarının çöküşünü ve Avrupa’da postmodern stadyumların ortaya çıkışını açıklamak için temel gerekçeyi ticarileşme olarak açıklar. Palvarini ve Tosi (2013) ise İtalya örneğiyle dünyada tek bir stadyum modeline doğru gidişin küreselleşmenin getirdiği tüketim kültürüyle ilişkisini vurguluyor. Bale (2000) futbolun giderek piyasalaşmasıyla birlikte “yeni nesil” stadyumların, futbol stadyumlarından daha fazlası olarak değişimini gösterir. Restoran, konferans ve ziyafet hizmetleri, müzeler, oteller ve mağazalarıyla “yeni nesil” stadyumlara yapılan eklentilerle, stadyumun futbol dışındaki sporlar ve spor dışındaki eğlenceler için de kullanılması hedeflenmektedir. Ayrıca konserler ve dini toplantılar gibi sportif olmayan faaliyetler için de stadyumların artan kullanımı, futbolun oynandığı günlere göre daha az sıkıntı yaratma eğiliminde olsa da konutlarla çevrili stadyumlarda gece geç saatlerde yapılan müzik performanslarının etkisi hafife alınamaz.

Stadyumların bir diğer analiz boyutu yine taraftarlar ve toplulukla ilişkili olarak, mekânda edinilen deneyimlerle oluşan bellektir. Gaffney ve Bale (2004) ilginç bir biçimde stadyumlar temelindeki kolektif hafıza inşasını beş duyu açısından analiz ederler. Yazarlar “sesin kendisi mekânsal izlenimler uyandırabildiği” için daha fazla gürültü olduğunda stadyumun, daha doluymuş hissini vereceğini belirtiyor. Koku, anıları çağrıştırdığı, bizi zaman ve mekân içinde bir yerden başka bir yere taşıdığı ölçüde, deneyimin güçlü ve bazen ezici bir bileşenidir. Oyuncular, masörler ve diğer yardımcı işçiler için soyunma odasının kokusu, güçlü bir duygu ve beklenti kaynağı gibi işlev görür. Spor ayakkabılarının, dezenfektan ve ağır dindirici kas merhemlerinin kokusu, eylemin yakın olduğu duygusunu vermektedir. Tat, koku ile yakından ilişkili olarak, stadyum deneyimini çevresel olarak etkiler. Stadyumun lezzetleri, stadyum etkinliklerinin daha büyük ritüel süreçlerinin bir parçasıdır. Bu nedenle önünden geçilen ama içine hiç girilmemiş bir stadyum sadece bir stadyumdur. Oysa taraftarlar ve topluluk için belleğin mekânıdır. Bale’e göre (2000) topluluk düşüncesinin kavramsallaştırılabileceği kentsel ölçeğin iki biçimi var: Bunlardan ilki, kulübün içinde yer aldığı ve kulübün “temsil ettiği” söylenebilecek kentsel topluluktur. Pratt ve Salter (1984) ise desteklenenin oynayan takım değil, memleketin veya kentin adı olduğunu ve taraftarların yaşadıkları kente sadakat gösterdikleri için belli takımları desteklediklerini vurgulamaktadır. Hague ve Mercer tarafından yapılan bir araştırmada da İskoç futbol kulübü Raith Rovers’ın, Kirkaldy kentsel alanında yaşayan arkadaş, akraba ve insanlarda

³ Paramio vd.,(2008) ikinci nesil modern stadyumların geçiş dönemindeki nedenin futbolda profesyonelleşme (1885) olduğunu yazdılar. Futbolculara para ödenmesinin ardından kulüp yöneticileri in stadyumların güvenliklerine pay ayırmayı azaltması, stadyum facialarının yaşanmasıyla sonuçlandı. Bu bakımdan da günümüzde son teknoloji ile donatılan Avrupa stadyumların dönüşümüyle ilgili katalizör etkisi olan olaylar; 1970’ler ve 1980’lerde Ibrox Park, Haysel, Bradford ve Hillsborough stadyumlarında yüzlerce insanın yaralanması ve ölümü oldu. Olayların ardından İngiliz hükümetinin Taylor’a hazırlattığı stadyum raporundaki önerilerle, stadyumlara yüksek güvenlik ve teknoloji kullanımı getirildi.

köklü hafızaları tetikleyen bir referans olarak hizmet ettiği ortaya çıkmıştır (Bale, 2000: 92). Kelly (2011) ise 1924’te kurulduğunda Asya’nın en büyük stadyumu (Hanshin) Koshien örneğinden yola çıkarak kentler ve kasabaların diğer birçok kamusal alanından daha fazla, stadyumun on binlerce insanı kendisine çektiğini, derin ve çeşitli duygular yaşandığını, düzenli olarak hareketli mekânsal zamansal topluluklara ve sosyal ilişkilere vurgu yapar. Gaffney ve Bale’de (2004: 25-26) modern kentin evrensel bir mimari formu olarak stadyumun çoğu insanın en sık ve en yaygın deneyime sahip olduğu yeri temsil ettiğini ve stadyumda neredeyse tüm deneyimler yelpazesinin bulunabileceğinin altını çizer.

Stadyumların yukarıda ana hatlarıyla açıklanan niteliklerini Türkiye’deki stadyumlarda da tespit etme olanağı var. Bu kapsamda, Türkiye’de stadyumların dönüşümü başlıklı bu çalışmada araştırma tasarımının ardından iki ana bölüm bulunuyor. İlk bölümde stadyumların ulus devlet ideolojisi ve milli kimliğin inşa sürecinin başat mekânları olarak hangi formlarda hizmet ettiğini göstermek amacıyla, ağırlıklı olarak stadyumların ilk inşa süreci olan erken cumhuriyet dönemi, ikinci bölümde de 2000’li yıllardan sonra stadyum seçkinleştirmeleri ve bu kapsamda seçkinleştirilen iki İstanbul stadyumu örnek olarak değerlendirildi.

Araştırma Tasarımı

Toplumsal gerçeğin bilgisine ulaşma çabası; bütünü oluşturan parçalar arasında bağlantılar kurularak mümkündür. Zira parçaya bütünden bağımsız ontolojik bir konum atfedilemez (Ollman, 2006). Bu bağlamda, Türkiye’de stadyumların dönüşümü, ekonomi politik, tarih ve spor sosyolojisi disiplinlerinden yararlanılarak değerlendirildi. Çalışmanın “spor tarihçiliği” ya da tarih yazımı/denemesi iddiası içermediği açık olmakla birlikte literatür incelendiğinde temel “dönüm noktaları”nın belirlenmesi gerekliydi. Araştırmacılar, Avrupa ve Brezilya’da stadyumların geçirdiği dönüşümün öncülüğünde modelin İngiltere olduğu konusunda hemfikir görünüyorlar (Holzmeister, 2014; Paramio vd., 2008). Bale (1993a) ise İngiltere temelli olarak futbol stadyumlarının tarihsel gelişimini bölgesel ve uzamsal sınıflandırmayla incelerken, ekonomik politik süreci esas alıyor. İlk evre, sanayi öncesi “halk (folk) futbolu” evresidir; oyuncularla izleyenler arasında mekânsal-uzamsal sınır yoktur. İkinci evre (rule-boundedness) on dokuzuncu yüzyılın ortalarına denk gelir ve mekânsal serbestlik azalamaya başlar. İzleyenler çevrede hareket edebilir ama oyuna karışamazlar. Üçüncü evre (commodification and segregation) seyircilerin sınıfsal konumlarına göre ayrıştırıldığı ve mekânın metalaştığı evredir. Dördüncü evre sınırlama ve panoptizm (containment and panopticism) yani modern stadyumlardır. Son dönem ise “yeni nesil” stadyumlardır. Paramio vd., (2008) ise Bale’in (1993a), çalışmasından da yararlanarak stadyumları, modern ve postmodern olarak değerlendiriyorlar.⁴ Bu çalışmada da “dönüm

⁴ Sheard (2005) ise stadyumların gelişimini çağlara göre dört nesilde sınıflandırır. Birinci nesil Antik Yunan ve 19. yüzyıl ortalarını, ikinci nesil 1937’de ilk defa bir spor karşılaşmasının televizyondan naklen yayını sonrası inşa edilenleri; üçüncü nesil günümüzün “seçkinleştirilmiş” eğlence ve tüketim aracı olanlardır. Gelecek neslin ise stadyumların teknolojik nitelikleri ve çevrebilimle ilgili duyarlılıklarıyla belirginleşeceğini düşünmektedir.

noktaları” tespit edilirken sporun siyasal, toplumsal ve iktisadi alanlarla birlikte düşünülmemesinin yanı sıra spor örgütleri, kanunlar ve futbolda amatörlük/profesyonellik süreçleri gözetildi ve Türkiye’nin hem geç ulus devlet hem de geç kapitalistleşen bir ülke olduğu da hatırdan tutuldu. Ayrıca kent ve mimari boyutuyla İlhan Tekeli (2010) ve Türkiye spor tarihinde de Yiğit Akın (2004) çalışmaları dikkate alındı. Bu bakımdan da fikir ve kısmi uygulamalarla, sporda serbest piyasa ekonomisine geçiş 1980’lerde başlamakla birlikte, stadyum seçkinleştirilmeleri ağırlıklı olarak 2000’lerden sonra gerçekleştiği için ikinci dönem incelendi.

Alan literatürünün yanı sıra orijinal kaynaklar olarak gazete ve dergi arşivlerinden, ağırlıklı erken cumhuriyet dönemi için yararlanıldı. Çünkü sadece Türkiye’de değil, Avrupa ve Amerika’da da spor çalışmalarında kaynaklar sınırlıdır ve gazete/dergi arşivleri önemli dokümanlardır (Toms, 2016). Hatta Johnes’a göre (2015) gazeteler her zaman modern sporu araştıranlar için temel merkezi kaynaklardır. Son yıllarda ise dijital arşiv kullanımı da yaygınlaştı (Mason, 2013; Phillips vd., 2015; Osmond ve Phillips, 2015). Bu çalışmada da Cumhuriyet ve Ulus gazeteleri, dijital arşivleri nedeniyle tercih edildi. Ancak bu gazetelerin ulus devlet inşa sürecinin resmî gazeteleri olduğu da hatırdan tutuldu. Anahtar kelimelerle yapılan taramalardan sonra Cumhuriyet Gazetesi arşivi (1930-2000) stadyom (932 sayfa), stadyum/stat/stad (1151 sayfa), Ulus Gazetesi’nde (1930-1953) 225 sayfa bulundu ve ilgili sayfalar incelendikten sonra seçilen haber ve yazılar imla hataları düzeltilerek kullanıldı. Ayrıca dönemin “Başbakanlık Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğünün fikirlerini neşreden aylık bir mecmuası” Beden Terbiyesi ve Spor’un (1939-1940) ise kâğıt basımı incelendi.

Türkiye spor tarihi ya da son dönemde futbol taraftarlarının protestolarını ele alan çalışmalarda stadyumlara da yer verildiğini görmek mümkün (Akın, 2004; Atasoy, 2020; Ertutan-Ogut, 2020; Irak, 2019, 2021; Kalaycı, 2021; Yüce, 2019). Ancak sadece Ankara, İstanbul ve Trabzon’daki stadyumlara odaklanarak tarihsel analizlerin yapıldığı az sayıda nitelikli araştırma mevcut (Azizoğlu, 2019; Demirci, 2020; Korkmaz, 2007). Bu nedenle Türkiye’de stadyumlarla ilgili literatürün zenginleştirilmesi gerektiği de açıktır.

Kitlesel Sporun Mekânı “Stadyom”dan Futbol Stadyumuna ⁵

“Türkiye’yi idare edenler stadyomu en kıymetli mektep gibi her yerde kurmağa çalışacaklardır. Türkiye’nin istikbalini idare edecek olan genç nesil açık havada, açık meydanlarda yetişecektir.”

İsmet İnönü, 17 Aralık 1936, Ankara, 19 Mayıs Stadyumu açılış töreninden

⁵ “Stadyom-stat/stat-stadyum-arena”; dilin politik ve gündelik kullanımı ile mekân arasındaki ilişkiyi vurgular biçimde dönüşümünün örneğidir. Ulus devlet inşa sürecinde toplumsal ve ekonomik yapı gibi Türkçe’de “yukarıdan” müdahalelere uğradı. Çalışmadaki erken Cumhuriyet dönemi kaynaklarında, tıpkı inşa edilen tesislerin giriş kapılarında olduğu gibi “stadyom” çok nadir de olsa “stad” (günümüzde TDK’ya göre imla hatası) ya da “stat” yazıyordu. 1950’lerle birlikte “stadyom” yazımı azalarak yavaş yavaş yerini “stad/stat” ya da “stadyum”a bırakmıştı. 1966’dan sonra Cumhuriyet Gazetesi’nde “stadyom” kullanılmamış olsa da 1975’te hala İstanbul’da şeref tribünü girişinde “İnönü Stadyomu” yazmaktaydı. Cumhuriyet Gazetesi’nde “Stad sözcüğü Yunanca kökeni ile dilimize “stasion” dan “stadyon”, Latince’den ise “stadium” dan stadyum olarak geçmiştir. .. Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü Yunanca kökeni ile kullanmak isterse ne diyebiliriz” (Cumhuriyet, 5 Nisan 1975) eleştirisinin ardından muhabir için peşini bırakmaz, Türk Dil Kurumu ve Türkiye Yazarlar Sendikası’nın da görüşlerine başvurur. İlgili kurumların yetkilileri Latince “stadium”dan yola çıkarak Türkçe “stadyum” kullanılmasını önerir (Som, 1975). Bir ay geçmeden İstanbul Valisi tarafından eski tabela kaldırılır ve “İnönü Stadyumu” olarak yenisi asılır (Cumhuriyet, 24 Mayıs 1975). Bu dönem dil tartışmaları için bkz (Lewis, 2016).

Türkiye’de stadyumların “modern” dönemi başlangıç yılları spor politikalarıyla yakından ilişkilidir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yönetiminin beden terbiyesi ve spor politikaları, sporu bir boş zaman etkinliği yerine sağlık, üretkenlik, belirlenmiş sosyal ve ahlaki normların yerleştirilmesini hedefleyen “milli bir vazife” olarak ele alıyordu (Akın, 2004).⁶ Dolayısıyla stadyumlar da bedensel ve zihinsel olarak “makbul vatandaş” ın inşa edildiği kamusal bir alan olarak planlanmıştır. 1938’de her rejimin kendine özgü bir vatandaş tipi olduğunu belirten içişleri bakanı Şükrü Kaya, Beden Terbiyesi Kanunu’nun meclise sunumunda bu hedefi şöyle özetliyordu:

...Bizim Atatürk rejiminin, Kemalist inkılabının rejiminin adamı güzel vücutlu, sağlam düşünceli, cesur, vakur, hakkını ve fikrini her yerde müdafaa eder, neşeli ve ciddi olmaktan ibarettir. Bizim aradığımız budur. Bu beden terbiyesinden maksat, fikirî, seciyevî ve ahlakî terbiyedir. Bizim rejimin istilzam ettiği tip budur (Kaya, 1938).

Beden eğitimi ve spor politikalarının Cumhuriyetin ilanını takip eden ilk dönemlerde çoğunlukla sağlık/nüfus politikaları paralelinde kurgulanmış olması, 1920-1930 yılları arasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ndeki (SSCB) “fizkul’tura” modelini andırır (Grant, 2013).⁷ SSCB’de spor kelimesi çoğunlukla fiziksel kültür içinde bir kelimeydi ve boş zaman faaliyeti de değildi (Riordan, 1980). Türkiye’de de “sağlık işleri her zaman üzerinde ehemmiyetle durulan milli mesele” (Cumhuriyet, 9 İkinci-teşrin 1937) olarak halk sağlığı ile beden terbiyesi ve spor birbiriyle eşitlenmişti. Öyle ki, “hasta olmama” hedefinin abartılarak stadyumların hastanelere tercih edildiği de olmuştur:

“Evet, hastane yapalım fakat bir tek stat yapmayalım mı? Biz diyoruz ki hasta olmayalım. Hasta olmamak için göğsümüzü, azamızı, kafamızı sağlamlaştıralım. Bunun için bir tek stat yapalım. Evet, hastaneden evvel stat lazım” (Türk Spor Dergisi, 27 Kasım 1930 akt.Akın, 2004: 99).

Stadyumlar sadece sportif etkinliklerin seyir mekânı değil, kamusal ve halk sağlığı için spora katılımın teşvik edildiği mekânlardı. Benzer biçimde SSCB’de de 1940’lara kadar devasa park ve stadyumlar inşa edilmiştir (Grant, 2013: 150; Riordan, 1980: 135). Yıl 1933 olduğunda ise Almanya’dan Carl Diem, Türkiye’ye davet edilir, kendisi çeşitli kentlerde incelemeler yaptıktan sonra “Türk Spor Hakkında” bir rapor hazırlar (Tokatlıoğlu, 2012). Bu davet, sadece bir uzman görüşüne başvurma değildir. Almanya spor politikalarıyla Türkiye arasında teoride ve pratik de yakınlığın başladığının da göstergesidir.⁸ Diem (1914 ve 1932), Almanya’nın “yeni” rejiminin spor alanındaki uzmanı ve erken dönemde politik iktidar için spor coğrafyası çalışmaları olan

⁶ Özellikle futbol bir “boş zaman” etkinliği olduğu için çok tartışılır ve yeni rejimin sağlıklı, güçlü, atletik nesil beklentilerine uymadığı için sıklıkla eleştirilir. Eleştirenlerin genel kanısı, futbolun spor değil “ufak bir arsaya sıkışmış, kontrolsüz ve tekniksiz şartlar altında 10-15 kişinin saatlerce süren fasılasız bir didişmesi”dir (Kaleli, 1939: 42).

⁷ Ancak SSCB’de “fiziksel kültür” spor ve egzersizden çok daha geniş bir alanı kapsayan, adeta yaşam tarzı, tutum ve davranış biçimi modelidir. Zira hijyen ve sağlık sorunlarından spora, savunmaya, emek kaygılarına, boş zamanlarına, eğitime ve genel kültürel aydınlanmaya kadar uzanan geniş bir yelpazedir (Grant, 2013).

⁸ Diem’in raporunun içeriğinden yararlanılarak TİCİ kurumu kaldırılır, 1936’da Türk Spor Kurumu kurulur. Peşinden de 29 Haziran 1938’de ise 3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu ile benzeri görülmemiş spor mükellefiyeti getirilir. Kanun, 12-45 yaş arası erkek ve 12-30 yaş arasındaki kadın vatandaşların düzenli olarak beden eğitimi ve spor yapmakla mükellef olmasını gerektirir ama gerçek hayatta karşılık bulamaz (Bkz. Tarakçıoğlu, 2014). Aynı dönemderesmiyayın organı Beden Terbiyesi ve Spor’da hem Nazilerin spor

bir isimdir. Zaten bu nedenle de Nazi olimpiyatları olarak da bilinen, 1936 Berlin Olimpiyatları'nda organizasyon komitesi genel sekreteri olarak olimpiyat köyünün imarında da aktif rol almıştır (Hübner, 2014). Carl Diem ve Johannes Seiffert'ın yazdığı ve Türkçe çevirisiyle *Spor Sahaları ve Stadyumlar* isimli kitabı yayınlayan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ) olur. Diem ve Seiffert'a göre (1933: 17) şehir stadyumları ticari bir tesis olarak düşünülemez. Stadyumlar halkın kullanımı içindir. İdareciler, stadyumun masrafını paralı spor eğlenceleri düzenleyerek karşılama yoluna giderlerse sporun sağlık boyutu ihmal edilmiş olur. Bu önerilerle birlikte Diem'in stadyumların iç ve dış tasarımlarının tüm ayrıntılarıyla bizzat ilgilenmesi sağlandı ve kendisi Ankara 19 Mayıs stadyumunun inşaatını da yakından takip etti (Diem ve Bükey, 1939).

Ulus devletin ideolojik ve kültürel perspektifini yansıtmayla özel ilgiyi hak eden Ankara 19 Mayıs Stadyumu 1936'da açılır (Cumhuriyet, 18 Birincikanun 1936). Ulus devletin kurucu kadroları için Türk modernleşmesinin başkenti Ankara stadyumsuz düşünülemezdi. Glenn'e (2003) referansla, stadyumun dönemine göre devasa büyüklüğü politik bir güç alanı olarak "yeni ve güçlü Türkiye" sembolüdür. Bozdoğan'a göre de (2012: 90-91) cumhuriyet modernliğinin kentsel ve mimari ikonları arasındadır:

Ankara, gençlik ve sağlığın ete kemiğe bürümüş haliydi ve bu nitelikler daha dolaysız mekânsal ifadelerini, beden in ve milletin yeniden canlandırılacağı halka açık rekreasyon yerlerinde ve takım sporlarında buluyordu... Bunlar, spor yapma ya da doğaya açılma imkânı sunmanın ötesinde önemli bir ritüel işlev taşıyorlardı.

Aynı zamanda stadyum, tribünlerde oturanlara saha üzerinde olup biteni seyretme, iktidara da stadyumda toplanan insanları gözetim altında tutma imkânı veriyordu. Milli bayramların kutlandığı bir mekân olduğu kadar iki nedenden dolayı halkın kullanımına açıktır: Biri, stadyumun merkezi konumu, diğeri ise gündelik hayatın içinde oluşudur (Korkmaz, 2007). Ankara'da "gülbüz gençliğin toplanma yeri" (Gençosman, 1938) stadyum aynı zamanda her milli bayram, hınca hınç dolu tribünleri, kadın erkek gençlerin askeri disiplin içindeki jimnastik gösterilerine ve yabancı devlet temsilcilerinin de katılımına sahne olur (Ulus, 20 Mayıs 1937; 20 Mayıs 1938). Holzmeister (2014), askeri, sivil ve spor geçit törenleri, her türlü spor gösterileri, devlet yetkililerinin mevcudiyeti, milli marşın söylenmesi gibi etkinliklerin, milli kimliğin stadyumlardaki tezahürleri olduğunu belirtir. Ankara Stadyumu da "yeni" Türkiye'nin milli kimliğiydi. Bu stadyumla birlikte çayırda futbol oynanan dönemin kapandığı, ulus devlet ile birlikte modern bir stadyumun inşa edildiği ve Türk sporunun modern çağa girdiği gazetelerde yazılır (Baydar, 1936). Yunus Nadi de (1937) Ankara Stadyumu'nu İstanbul Taksim Stadı ile karşılaştırır: Taksim Stadı'nda izleyiciler neredeyse sahanın içine girecek kadar futbolculara yakındır ve kalabalıklara kargaşa hakimdir. Oysa "Yerin gerek oyuncu, gerek seyirci bütün insanlar üzerinde ne vakarlı ve asil bir tesir icra ettiğini anlamak için Ankara Stadyomu'nu görmek kafidir... Muntazam ve modern bir stadyom, oyunculardan seyircilere kadar hepimize birdenbire yükseklik şeklinde bir başkalık vermiştir. Oyunun oynandığı stat yeri zümrüdün bir kraliçedir ve

orasını çevreleyen tribünlerse sanki en muhteşem sarayın en rahat terasları”. Bu satırlarda biraz “topophilia” ve bol miktarda “yeni” devletin stadyumlarla inşa başarısından duyulan gurur okunur. Altının çizilmesi gereken bir nokta da Bale (1993a) ve Paramio vd.’nin (2008) gösterdiği gibi spor etkinliğinin mekan sınırlılığı ile “modern” dönemin işaretidir.⁹ Sporun bio-politik işlevleri ise bir süreklilik olarak devam eder ve “bu yüzyılda beden terbiyesi, sağlık açısından bir ihtiyaç olduğu için çocukların, babalarının ürkek muvafakatleri ile de olsa “stadyomlara” devam başlamış” (Tokgöz, 1939) olmaları neticesi de memnuniyet verir.¹⁰ Ulus devlet kurucu kadroları “Evvla İstanbul’dan başlanarak memlekette asri statlar kurulacak” sözünü (Cumhuriyet, 18 Aralık 1936) tutuyor, Adapazarı’ndan İzmir’e, Bursa’ya pek çok ilde stadyum inşaatları planlanıyor, bazılarının da temelleri atılıyordu (Cumhuriyet, 12 Mart 1937; 17 Haziran 1937; 25 Şubat 1939).

Bu dönem stadyumlar, sadece atletizm ve futbol için planlanmaz. Basketbol, voleybol, vededrom, antrenman alanları, açık ve kapalı yüzme havuzları stadyumlara dahildir (Cumhuriyet, 12 Nisan 1939). 1950’lere kadar süren dönem boyunca “herkes için spor” kamusal alanda ücretsiz olarak teşvik edilir ve stadyumlar da bu doğrultuda işletilir. Bu nedenle özellikle gençler ve çocuklar stadyumlara ve açık alanlara çağırılır:

İşte; yurdun dört bir tarafında temelleri atılan statlar, halkevlerinin spor kolları, yurdun sonu gelmez dağları, zümrüt ovaları, denizleri... Hepimiz bunlardan nasibimizi almalıyız. Koşmalıyız, yürümeliyiz, yüzmeli ve dağlara tırmanmalıyız (Gökdağ, 1937).

Ancak savaştan yeni çıkmış, İkinci Dünya Savaşı’na girmese de savaş ekonomisi içinde olan bir ülkede stadyum inşaatlarında uzun gecikmeler de yaşanmaktadır. İstanbul’daki sekiz-on bin kişilik ilk stat, Taksim Stadı, konforsuz ve çürüktür (Abbas, 1938). Ankara Stadyum inşaatının da gösterdiği gibi maliyetler de yüksektir (Nadi, 1937). Aynı yıllarda SSCB’de de benzer problem vardır ve devletin spora erişimi iyileştirmeye vurgu yapmasına rağmen finansman bulmak kolay değildir (Grant, 2013: 152). Demokrat Parti’nin 1950’de iktidara gelmesinin ardından spor da liberal ekonomi politikaların etkisi altına girer ve bu etkiyle de günümüze kadar süren değişiklikler hem sporda hem spor tesislerinde yapılır. 1939-1961 arasında 52 stat inşaatı tamamlanır (Hiçyılmaz, 1984: 49).¹¹ 1959’dan sonra “Futbolda Profesyonellik Talimatnamesi” nin tam olarak uygulanmaya başlamasıyla o zamana dek perde arkasında olan sermaye temsilcileri de yavaş yavaş futbol kulüplerinin yönetimlerinde yer alır. Artık devletin/politikacıların yanında sermaye temsilcileri de spor alanında (Gökdağ, 2008).¹² Futbol, zaten imparatorluk döneminden beri örgütlü bir spordur. Pek çok vilayette futbol kulüpleri, futbol ligi, futbol oynayan erkekler ve onların “sahaları,

⁹ Stadyumların dönüşümü erken dönemde gözlemleyen Bora (2006) Ankara stadyumlarının İstanbul’a göre daha geç sermayenin uygulama alanına girdiğini belirterek, yıkılan Ankara stadyumunu farklı toplumsal sınıfların biraraya gelebildiği “kendi halinde bir kamusal alan” olarak tanımlar.

¹⁰ Rejimin, beden eğitimi ve spor politikalarındaki toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten içeriği de görmezden gelinemez. Bora’nın da (2012) işaret ettiği gibi bu içerik hem cinsler arası eşitsizliği hem de kadınların kendi içindeki sınıfsal eşitsizlikleri i de açığa çıkarmıştır.

¹¹ Bir karşılaştırma açısından Riordan (1980: 263), SSCB’de 1971’de sadece Moskova’da 70 stadyum, 228 futbol sahası, 964 spor salonu olduğunu, yedi milyondan fazla nüfusunun iki milyondan fazlasının düzenli olarak spor yaptığını yazar.

¹² Türkiye’de futbolda amatörlikten profesyonelliğe geçişin resmi başlangıç tarihi 1951 olmakla birlikte, iki önemli araştırmacının da belirttiği gibi, 1951 öncesinde de “gizli profesyonellik” söz konusudur (Gökdağ, 2008: 189-194; Akın, 2005: 79).

meydanları, çayırıları, tarlaları” vardı. Yalı Bahçesi, Karaburun Sahası, Kavak Meydanı, Omiros Tarlası, Panionios Çayırı, Union Club, İttihatspor, Haydarpaşa bunlardan bazılarıdır (Yüce, 2019).¹³ Profesyonel futbol popülerleştikçe sadece İstanbul’da değil Anadolu’nun pek çok ilinde de stadyum sayısı artar. Bu stadyumlar yine futbol ve atletizm branşlarını öne çıkaran bir biçimde inşa edilir. Zaman zaman bazılarının kapasiteleri arttırılır. 1990’da 129 çim ve 217 toprak zeminli saha vardır. 1971’de ise ilk defa uluslararası bir spor organizasyonu, İzmir Atatürk Stadyumu’nda gerçekleşir (TFF, 1992). 1980’lerden sonra serbest piyasa ekonomi çizgisi belirginleşir, sporda ve özellikle futbolda metalaşma yönünde bir değişim başlar. Sporun, Anavatan Partisi (ANAP) yılları özelleşmelerin, spor aracılığıyla yapılan uluslararası reklamlarının yıllarıdır.¹⁴ Bu nedenle politik iktidar uluslararası spor organizasyonlarına katılımı dolayısıyla spor tesisi inşaatlarını teşvik eder. Özal, İstanbul’a 120 bin kişilik stat yapılacağını ve bunun olimpiyatlar için ilk adım olacağını belirtirken spor yönetimindeki değişimin sinyallerini vermektedir. Futbol kulüplerinin şirketleşmesini ya da başka kaynaklar bularak maddi sorunlarına çözüm bulmalarını söyler. Tamamlayıcı biçimde, maç günü bilet fiyatlarının çok ucuz olduğunu, kulüplerin bilet fiyatlarını kendilerinin tespit etmesi gerektiğini ve kulüplere kombine bilet satış sistemini önerir (Cumhuriyet, 31 Ocak 1989). Oysa daha 1990’larda İstanbul futbol kulüplerine ait sahalar dahi Avrupa’ya göre yetersizdir. Örneğin Galatasaray Spor Kulübü’ne (GS) ait toprak antrenman sahası, teknik direktör Jupp Derwall’ın (1984-1987) isteğiyle çim yapılır ve on dört yıl sonra GS şampiyon olur (Cumhuriyet, 4 Mayıs 1988). Bu dönem futbolun metalaşmasında etkili gelişmelerden biri de stadyum maçlarının televizyondan naklen yayınlarıdır (Irak, 2015). Her dönem olduğu gibi, stadyum inşasındaki planlamalara, bakım ve onarım maliyetlerinin hesaba katılmaması sonucunda çoğu stadyumun bakımsız kaldığı da bir gerçektir.

Yukarıda ana hatlarıyla sunulan süreç, Avrupa’daki stadyumların dönüşümünü de göz önüne alınca, modern stadyumlar dönemi olarak tanımlanabilen nitelikleri içermektedir. En belirgin değişim ise 2000’li yıllardan sonra gerçekleşir.

Türkiye’de Stadyumların Seçkinleştirilmesi

Türkiye’de çoğu stadyumun biçim ve içeriğindeki dönüşüm, gelişmiş kapitalist ülkelere göre geç olsa da neden ve sonuç bakımından bu ülkelere benzer. Stadyumların dönüşümü, sporun metalaşmasının sonucu olarak karşımızdadır (Paramio, vd., 2018; Bale, 1993a, 2000; Kennedy, 2012). Çünkü, spor ve stadyumlar çift iplikte birbirine bağlıdır (Balletto vd., 2018).

Türkiye’de 2000’lerden sonra stadyumlar seçkinleştirildi. En özet haliyle seçkinleştirme, kent merkezinde kalan mekânın yerinde sabitlenerek iç ve dış “yenilemeyle” kullanımının üst sınıflara açılmasıdır. Bir diğer yöntem ise öncesinde işçi sınıfının yaşadığı fakat daha sonra sermayenin yayılımıyla kent merkezinde kalarak arazisi değer

¹³ Yüce (2015:167) 4 Haziran 1927 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinde Mardin’de bir stadyum yapıldığı haberini aktarır. Stadyum, Türkiye Jimnastik Şampiyonu kaymakam Mazhar Bey’in girişimiyle on bin liraya inşa edilmiştir.

¹⁴ Özal, Naim Süleymanoğlu’nun 1988 Seul Olimpiyat Oyunları’na katılımı için, Bulgaristan’a bir milyon dolar rüşvet verdiğini açıkladığı TV programında -sporunun olimpiyat şampiyonluğu için- “...On milyon versek bu reklamı yapamazdık” dedi (Rüstem Batum Show, 1992).

kazanan mekânların üst sınıflarca keşfedilerek o mekânda yaşayanların yerinden edilmesidir. Var olan mekânın tamamen yıkılarak yerine yapılan mekânla da o alan üst sınıfların yaşam alanı haline getirilir (Kurtuluş, 2005; İslam ve Behar, 2006; Şen, 2011).

Lefebvre’in (2015) tespit ettiği gibi her üretim biçimi kendi özgül üretim ilişkileri temelinde, kendi mekânını biçimlendirir. Kapitalizm de mekânları kendi gereksinimlerine göre, sermaye birikimi hedefiyle biçimlendirir. Dolayısıyla mekân piyasasının mekânı haline gelir. Stadyumların seçkinleştirilmesi bu bağlamda ele alındığında futbol kulüplerinin büyük kapitalist şirketlere dönüşmesinin sonuçlarıyla başlamak gerekir. Bu sonuçlardan biri, örneğin GS ve BJK sahiplerinde olduğu gibi yönetim kurullarının neredeyse tamamının sermaye grupları temsilcilerinden oluşmasıdır (GS, 2022; BJK, 2022a).¹⁵ Mülkiyet sahibi olunan şeyspor kulübü/futbol takımıdır (futbolcuları-teknik direktörleri- antrenörleri vs). Günümüzde futbol meta, futbolcu işçi, taraftar ise müşteridir. Yerli yerine oturan tanımlamadan sonra oluşan döngü özetle şöyle işliyor: Taraftarlar (müşteriler), futbolcuların- antrenörlerin- teknik direktörlerin, masörlerin (işçilerin) ürettiği metayı (futbolu) satın alırlar. Futbol kulübü başkanı (ya da yönetim kurulu) (patronu) da bu satıştan –az ya da çok- artı değer elde eder.¹⁶

Bazı hizmet türlerinde de olduğu gibi, birçok metanın aksine futbol da, üretildiği mekân olan stadyumda üretimi esnasında pazarlanır. Aynı mekânda üretilir, aynı mekânda satılır ve müşteriler tarafından aynı mekânda tüketilir. Günümüzde stadyum, erken cumhuriyet döneminden çok farklı olarak; hem futbolun (metanın) üretildiği bir üretim aracı (fabrika) hem de futbolun (metanın) piyasaya sunulduğu mekândır.

Diğer bir deyişle stadyumların bir “kullanım değeri” var. Bir futbol şirketi yöneticisi stadyumunu “değişim değeri” ne dönüştürmek ve onu artı değer elde edebileceği bir üretim aracı haline getirmek suretiyle “stadyum ticarethanesinin” kazançlarını da arttırabilir. Stadyumun, biri üretim yeri ve diğeri tüketim yeri olmak üzere ikili doğasından tüketim yeri, şirkete, seçkinleştirme üzerinden daha fazla kazanç sağlar. Daha fazla kazanç isteyen futbol kulüpleri de stadyumlara geleneksel taraftarların yanı sıra para harcayacak “müşteri” lerin gelmesini isterler. Doğal olarak stadyum seçkinleştirilmelerinden geleneksel futbol taraftarları derinden etkilenir.¹⁷ Maç saatlerinden önce ve sonra birlikte zaman geçirerek sosyal ilişkiler ağı oluşturan, stadyuma birlikte giren, tribünde grubun aldığı ortak davranış kurallarına uyan bu taraftarlar için stadyumlar adeta kutsal bir mekândır. Sloganlar, tezahüratlar, ıslık, alkış, yazılı pankartlar, hepsi stadyumun algılar dünyasında farklılık duygusu verir. Mizah, zamanlama, ritim, yer ve mekân duyguları, bütünüyle stadyum deneyiminin bir parçasıdır. Taraftarlar stadyum içinde olmanın ayrıcalıklı olduğu hissini yaşar. Hatta maçı evde ya da caddenin

¹⁵ Kaynakçada verilen linklerden ilgili yönetim kurulu üyeleri in özgeçmişlerindeki iş deneyimleri görülebilir.

¹⁶ Futbol kulüplerinin (şirketleri in) gelirlerinden çok giderlerinin olması yani “borçluluk” halleri (Akşar, 2021), futbolun kapitalist işleyiş mantığındaki teorik gerçeği değiştirmez. Stadyumların seçkinleştirilmesindeki mantık bakidir. Futbolun metalaşması ile ilgili bir çalışma için bkz Akkuzu (2015).

¹⁷ Stadyumlar bağlamında futbol izleyicisi ve futbol taraftar grubu arasındaki farklılık önemlidir. Sözü edilen futbol taraftarları, futbol maçını, iki- üç arkadaşıyla birlikte izleyen, sonra stadyumdan çıkan futbol izleyicisinden ziyade birbirleriyle gerçek karşılıklı ilişkiler ve etkileşim içinde bulunan, bu etkileşim çerçevesinde bazı ortak değerlerin, kuralların ve belli bir duygusal ortamın oluştuğu, bir liderlik ve lider altında üyelerin sıralandığı, üyeler arasında grubun ve yapılan işin niteliğine bağlı olarak iş bölümünün, kuralların, bir üst-üst ilişkisi in söz konusu olduğu gruplardır.

karşısındaki spor barda izleyenler için üzülebilir (Gaffney ve Bale, 2004). “Sıradan” taraftar maçı ekrandan izleyebilir ama futbolu mekanında canlı izlemek geleneksel taraftar için çok önemlidir. Ancak günümüzün seçkinleştirilmiş stadyumlarında “kombine maç biletleri fiyatları” işçi sınıfı için stadyum kapısından girişi kolaylaştırmaz. Sadece yüksek bilet bedelleri değil, Türkiye’de 2014’te başlayan elektronik bilet alma uygulaması da stadyumların “panoptikon” mekânına dönüştürülmesinin (Hatipoğlu Aydın ve Aydın, 2019; Erturan-Ogut, 2020)¹⁸ bir parçası olarak bir başka zorluktur.

Dünyadaki benzerleri gibi Türkiye’de de stadyum inşaat sayılarını tespit etmek zor olsa da mimar Yılmaz (2022), şimdiye kadar kapatılan 26 stadyumdan 21’inin park (Millet Bahçesi) olduğunu, beş stadyumun arsasında konut ve ticaret fonksiyonlu gayrimenkuller geliştirildiğini belirliyor. Devam eden ya da planlanan stadyum sayısı on yedi ve kullanımda olan 57 stadyum bulunuyor. İnşaatları tamamlanan stadyumlara ise sponsor şirketlerin, politikacıların ya da “nesnel” bir biçimde sadece kentin ve çok nadir de olsa sporcu isimlerinin veriliyor.¹⁹ Zaten Türkiye’de her dönemde stadyum isimleri “standart” oluşlarıyla da dikkat çekicidir. Çok az istisna dışında, spor tarihinden ya da stadyumu kullanan spor kulübünün önemli şahsiyetlerinden isimler seçilir (Bora, 2006).

“Yeni” stadyumlarla ilgili kamuoyunda da sıklıkla tartışılan konulardan biri Cumhuriyet belleğidir ve Türkiye’nin ilk ulusal stadyumu Ankara 19 Mayıs Stadyumu da somut bir örnektir (Korkmaz, 2019). Stadyum, açılışından 82 yıl sonra Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) tarafından yerine yenisi yapılacağı gerekçesiyle yıkılır (Cumhuriyet, 5 Ağustos 2018). Stadyum yapıldığında tek parti olarak iktidarda olan CHP, stadyum yıkıldığında ana muhalefet partisidir. CHP adına konuşan milletvekili, başkentin süper ligde iki futbol kulübü olmasına rağmen dört yıldır yeni stadyum inşaatının başlamadığını eleştirirken, Ankara’nın Ankara’ya yakışır, modern, çağdaş, büyük bir stadyuma ihtiyacı olduğunu ifade eder. Ona göre iktidar “Cumhuriyet’le hesaplaşmak” istemektedir (Emir, 2022).²⁰

Seçkinleştirilen stadyumların kentlere ve o stadyumu kullanan spor kulübüne göre farklılıkları olsa da sonuç olarak birbirlerinin aynısıdır. Günümüzde donanım bakımından Londra’da Tottenham Stadyumu ile Rio de Janeiro’daki Maracanã ya da İstanbul’da ASY Spor Kompleksi Nef Stadyumu arasında büyük bir fark olmaması (stadyumun kapasitesi hariç) şaşırtıcı değildir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, iki İstanbul spor kulübünün, GS ve BJK’nin kullanıldığı stadyum örnekleri değerlendiriliyor. Bu kulüpler 1900’lerin başında maçlarını Papazın Çayırı, Union Club ve Taksim Stadı’nda yapıyorlardı.²¹ Her

¹⁸ Avrupa’da stadyumlardan uzaklaştırılan taraftarlar, farklı modeller geliştirip sürece itiraz ettiler (Fitzpatrick, 2013). Bazı örneklerde “pasif seyircilerden sosyal aktivistlere” dönüşükleri de oldu (Maguire ve Possamai, 2005). İngiltere’de AFC Wimbledon(2022) ise stadyumu ve kulübün kentini değiştirmeye itiraz eden taraftarlarıyla peyeni bir kulübe dönüştü. Türkiye’de ise stadyum hakkını kent hakkı olarak düşünen tek taraftar grubu Sakaryasportaraftar grubu olurken yanlarında da Taraftar Hakları Derneği vardı (Akademik Sakaryaspor, 2008).

¹⁹ Bir başka listede 2021’de inşaatı devam eden 8, inşaat projesi tamamlanmış 12, tamamlanmış 32 stadyum olduğu görülüyor (Samur, 2021). Ancak Yılmaz’ın (2022) verileri Türkiye Futbol Federasyonu’ndan derlendiği için daha güvenilirdir.

²⁰ Konuşmadan iki gün sonra AKP tarafından açılan yeni Ankara Stadyumu inşaat ihalesi, yirmi gün sonra bir inşaat şirketi tarafından kazanılır (Yıldızlar Grup’tan Yeni Proje Ankara Stadyumu, 2022). Ankara’nın bir diğer stadyumu ise 1967 inşa edilen, önce “üzücü bir tenhalık” la başbaşa kalan ve 2021’de yıkılan Cebeci’deki İnönü Stadı’dır.

²¹ Türkiye’nin ilk spor tarihçileri Kadıköy’deki Papazın Çayırı’nın (1908) Union Club’a verilmesinin ardından ilk modern futbol sahasının Union Club Sahası olarak anıldığını yazarlar. Bu sahayı daha sonra Fenerbahçe Spor Kulübü’ (FB) Hazine-i Hassa’dan satın almış, FB

iki stadyumun da yüz yıla yakın bir tarihi var ve stadyumlar tüm stadyumlarda olduğu gibi devlet tarafından inşa edildi ve kulüplere 30-40-50 yıllığına sembolik bir bedelle kiralandı (Benokan, 1975). Spor kulüpleri de bu stadyumlarda devletin kiracısı oldular. Zaman içinde stadyumlar kullanım süresine göre yıprandı. Spor kulüpleri ya kendileri ya da siyasal iktidarla “yakınlık” ilişkilerini kullanarak stadyumların çimlerinin, koltuklarının değiştirilmesini, yenilenmesini sağladılar. Ancak bunlar köklü ya da yapısal bir değişiklik değildi.

Ali Sami Yen Stadyumu’ndan Spor Kompleksine Dönüşüm

Galatasaray Spor Kulübü, Mecidiyeköy’de kendisine ait araziye stadyum yapmak ister. Ancak maliyetin yüksekliği sebebiyle başaramaz. Kulüp araziye devlete stadyum yapması için verir. Devlet stadyumu yaptıktan sonra aynı araziye GS’ye otuz yıllığına sembolik bir bedelle kiralar (Benokan, 1975). GS, stadyumuna 1905-1919 arasında GS başkanı ve kurucusu olan Ali Sami Yen (ASY) ismini verir. Lakin, 1990’ların sonunda devlet, kiracısı olan GS’nin AYS Stadyumu’nu dışa açılarak genişletilme talebine onaylamaz (ASY, 2022). Çünkü stadyum, ilk inşa edildiği zamanki arazisinin değeriyle 1990’lara geldiği zamanki değeri arasında büyük farklar bulunuyordu. Sermayenin yayılımı stadyum arazisinin çevresini kaplamış, stadyum İstanbul’un merkezinde kalmıştı. GS ve hükümetler arasında yıllarca yeni bir stadyum için görüşmeler sürdü (ASY, 2022).

Stadyumların nereye yapılacağı problemi sadece GS ile ilgili değildir. Henüz tam olarak çözülmemiş konuların başında spor tesisinin nereye yapılması gerektiği sorusu gelmektedir ve kamuoyunda da çok tartışılan, hakkında görüş birliği olmayan başat konulardandır. Bazı yazarlar (Chema, 1996; Austrian ve Rosentraub, 2002) çalışmalarında büyükşehir düzeyinde spor tesislerinin yerini yeni yeni araştırmaya başlamış, coğrafyacılar (Bale, 1993b, 1994, 2002) sporun peyzajını incelemiş ve uygulayıcılar (Petersen, 1996; John ve Sheard, 1997) spor tesislerinin yerleşiminde önemli kriterler belirlemiş olsa da yer sorunu politika yapıcılar ve şehir plancıları tarafından hala yeterince araştırılmamış durumdadır (Chapin, 2000: 362). Türkiye’de de benzer biçimde hala stadyumların nereye yapılması gerektiği konusu net değil. Sonunda GS ve hükümet yeni stadyum konusunda anlaşılır. Kulüp, kent merkezinden taşınmayı kabul ederken kamu kaynaklarıyla GS için bir başka stadyum inşa edilir. Lakin şehir merkezinin uzak bir semtte. Yılmaz (2022), Türkiye’de genel olarak yeni stadyumların bir hiçliğin içinde inşa edildiklerini belirterek mimarların iyi stadyumlar üretmeleri için önce yerle ilgili güçlü bağlara ihtiyaçları olduğunu vurguluyor. Chapin de (2000: 363), Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) stadyumların, önceleri işçi sınıfı ve orta sınıf taraftar kitlesinin yüksek derecede erişilebilirliğini sağlamak için nüfus yoğunluğunun fazla olduğu semtlerde kurulduğunu ancak kentlerdeki hızlı ademi merkezileşme eğiliminin spor tesislerine de yansıdığını, tesislerin giderek merkezden uzaklaş-

Stadı (Şükrü Saraçoğlu) yaptırılmıştır. 1922’de ise Taksim’deki Topçu Kışlası’nın avlusu içinde meşhur Taksim Stadi kurulur. Burası da 1940’da vali Lütfi Kırdar zamanında yıkılır ve Taksim Parkı (Gezi Parkı) olur. Beşiktaş ve Ortaköy arasındaki tarihi Cırağan harabesinin bahçesinde Beşiktaş Jimnastik Kulübü (BJK), Şeref Stadi 1933’de kurulur. 1942’de Karagümrük’te eski Bizans Aşk Sarcı’ndaki Çukurbostan sahasında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Vefa Stadi inşa edilerek Vefa kulübüne verilir (TEF, 1992: 190).

tuğunu belirtmektedir. Bale (1993a) ise bir kimlikleri olmadığı için, otobanların kenarlarına yapılan bu stadyumları, spor çanakları/kaseleri (sporting ‘bowls’) ya da yersiz yerler (the ‘placeless places’) olarak tanımlar. GS yeni stadyumuna taraftarların ulaşımı problemi ise stadyum açıldığında çözülmemiştir. Stadyumun adı da önce Türk Telekom Arena sonra ASY Spor Kompleksi Nef (*Sponsor firma ismi*) Stadyumu oldu.²²

İyi bir futbolsever Galeano (2008) stadyumun mermer, altın ve halı kaplı tribünleri olsa da anlatacak anısı ve söyleyecek önemli sözlerinin olmadığını düşünür. Mecidiyeköy’ün anılarla ve söyleyecek sözlerle dolu ASY Stadyumu 2011 Nisan’ında yıkılır. Devlet tarafından stadyumun arazisi, bir holdinge (Torunlar grup) satılır, şirket de stadyumun yerine plaza yapar. Kamusal bir mekân tamamen yıkılır ve yerine yapılan özel şirkete ait plazayla mekân üst sınıfların yaşam alanı haline getirilmiş olur. Bu şirket, GS kulübüyle adı özdeşleştiği için ASY Bey’in heykelini plazanın önüne dikeceğini açıklayarak ekler: “ASY’nin kent hafızasında önemi büyük” (Karaman, 2013). Bugün orada bir heykel bulunmuyor. GS yönetimi ise yıkılan ASY Stadyumu’nun molozlarını para sermayeye dönüştürür! 1905 (GS kuruluş yılı) sayısındaki tuğlayı, garanti süresinin bir ay olduğunu belirterek, tribündeki koltukları, molozları, taşları “stadyumun tarihine sahip çıkacak taraftarlarına” satar (GS, 2012; Interspor, 2012).

GS için devlet tarafından inşa edilen stadyumun görkemli açılışında devlet protokolü vardır. Toplu Konut İdaresi (TOKİ) başkanı bakan mikrofonda “GS yönetiminin ASY’de kiracılık hükümlerini yerine getiremediğini” söylediği anda taraftarların ıslıklı protestosu başlar, canlı yayında spikerin de araya girmesiyle konuşmanın geri kalanı anlaşılamaz. Hükümet yetkililerinin tamamı taraftarların susmayan ıslık sesleri arasında stadyumu terk etmek zorunda kalır. GS kulüp yönetimi ise ertesi gün başbakan’dan özür dileyerek protestocu taraftarların tespit edilip “gereğinin” yapılacağını söyler (Cumhuriyet, 16 Ocak 2011). Resmin bütününe gördüğümüzde ise GS, tıpkı ASY stadyumunun inşaatında olduğu gibi yeni stadyumunda da kamu bütçesinden yararlanmıştır (Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2014). Sonuç olarak kamu bütçesinden yararlanılarak inşa edilen stadyum, bir spor şirketi olan GS’ye aittir.

İnönü Stadyumu’ndan Vodafone Park’a²³

Söz konusu stat, Türkiye Cumhuriyetinin kurucularından ikinci cumhurbaşkanı adıyla –İnönü Stadyumu olarak- 1947’de açılır. Beşiktaş Jimnastik Kulübü (BJK), 1998’de devletle anlaşır ve stadyumu 48 yıllığına kiralar, sonra da mülkiyeti tamamen kulübün olur (BJK, 2022b). Tribünlerinden İstanbul Boğazı’na bakan bu stadyum İstanbul’un tarihi dokusuyla bütünleşmiştir. Kulüp başkanı, “Kaybedecek zamanımız

²² 2000’lerden sonra Türkiye’de seçkinleştirilen pek çok stadyuma ise “arena” adı verilir. 2017 yılında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan -konuşma yaptığı stadyumu kast ederek- “Arena değil burası, stadyum! ‘Arena’lara karşıyım. Arenalarda geçmişte neler yaptıklarını bilirsiniz, değil mi? İnsanları kimlere parçalatırlardı malum. Biz ‘arena’lara karşıyız. ... Bakana da talimatı verdim, ‘arena’ isimlerini stadyumlardan kaldıracamız. Ne demek ‘arena’! Bizim dilimizde böyle bir şey yok” (Mersin Gündem, 27 Mayıs 2017) dedikten sonra “arena” tabelaları kaldırılır ve yerine “spor kompleksi”, “stadyum” ya da “stat” yazılmaya başlar. AKP dönemindeki söz kalıpları ve sözcüklerin politik kullanımlarıyla ilgili bir çalışma için bkz. Bora (2018). Tarihsel olarak “arena”lar sadece spor tesisi olarak değil gösteri mekânı olarak kullanılan bir dönem yansıtır. Hatta Vamplew (2022), Antik Yunan ve Roma dünyasında arenalarda gerçekleşen spor oyunlarının da birer ticaret etkinliği olduğunu, spor turizmi için inşa edilmediği olsalar da oyunların insan hareketliliğini arttırdığını altını çizerek sporun ticarileşmesini de bu dönemden başlatır.

²³ Stadyum politik nedenlerle “İnönü Stadyumu, Dolmabahçe Stadyumu, Mithatpaşa Stadyumu sonra yine İnönü Stadyumu” isimlerini de aldı.

yok. Rakiplerimiz 45 milyon dolar bizden fazla gelir elde ediyor. Bu farkı kapatmamız gerekiyor” (Dolmabahçe’ye yeni saray, 2013) açıklamasını yapar ancak İstanbul belediyesi ve kulüp uzun yıllar stadyumun genişletilmesi konusunda anlaşmazlık yaşar. Cumhurbaşkanı sunulan projeye onay verince tartışma kapanır. Stadyum genişlemesi 2013’te denize doğru aşağıya çekilerek yapılır ve inşaat üç yılda bitirilir. Stadyumun adı da inşaat sponsorunun adıdır (BJK, 2022). BJK’nin taraftar grubu Çarşı’nın stadyum isminin değişimi kararını eleştirdiklerine dair bir açıklaması basına yansımaz.

Her iki stadyum da iç tasarımıyla birbirine benziyor: İzleyici sayısını arttırmak için stadyumlardaki atletizm pistleri kaldırılmış, tribüne dönüştürülmüştür. Yanı sıra kol-tuk başına en fazla kâr elde edilmesi gerektiği düşüncesiyle de stadyum piyasanın mekânı haline getirilmiştir. Chapin’in de (2000: 379) dikkat çektiği gibi artık bir spor kulübünün ya da futbol takımı perspektifinden bakıldığında onların kâr edip etmemesinin ardındaki itici faktör “eski günlerde” olduğu gibi imalat sanayi işçileri veya orta sınıf taraftarlar değildir. Eskinin yerini, gözünü kırpmadan yüz binlerce dolar ödeme gücüne sahip kurumsal müşteriler almış, kulübün/takımın finansal başarısını da bu “müşteriler” sağlamaya başlamıştır. Eski taraftar kitlesi banliyö bölgelerinde yaşıyorken, bu yeni çekirdek “müşteri” kent merkezinde ofis kulelerinde çalışıyor ve rezidanslarda yaşıyor. Burada belirtilmesi gereken asıl nokta, şirketlerin yeni “çekirdek taraftar kitlesi” olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, spor kurumlarının kent merkezlerindeki yeni tesislerin yerini kabul etmeye fazlasıyla istekli olmalarıdır. Kısacası stadyumların VIP locaları, spor şirketlerinin finansal başarısını yönlendirmektedir. Bu nedenle GS ve BJK’nin stadyumlarında da mağazalar, müze, konferans salonu, konser, toplantı, showroom, maç günü ve dışında kurumsal ağırlamalar, VIP müşteriler için loca, restoran vd. yanı sıra sponsorluk reklam panoları ve hologramlı reklam alanları da bulunuyor. Stadyumların spor dışı tesisleri olarak işlev görmesiyle; konaklama (oteller), kiralık ofisler, müzeler ve mağazacılık olanaklarıyla birleştirmeleri anlamında muğlak yapılar olduğu belirtilir (Gaffney ve Bale, 2004: 27; Church ve Penny, 2013: 820; Bale, 2000: 98). Gaffney de (2008) bu stadyumların, taraftarlardan maksimum kazanç sağlamak amacıyla son derece sofistike bir teknolojik gelişmişliğe ve örgütsel katılık düzeyine ulaştığı için bu faaliyetlerin ekonomik önceliklere bağlı olduğunu düşünmektedir (Church ve Penny, 2013: 820). Artık stadyumlar ödenen paranın miktarına göre konforun arttığı ya da azaldığı “kamusal alanlardır”²⁴. Toplumsal sınıflar arası bariyerler de mekânda kurulan bariyerlerle belirginleşmiştir.²⁵

Sonuç

Türkiye’de spor cumhuriyetle başlamadı ancak sporu ve özellikle futbolu çayırlardan, tarlalardan stadyumlara taşıyan ulus devlet oldu. Stadyumlar, kutlanan milli bayram-

²⁴ İlk deneme olmamakla birlikte, 2022’de gelinen son konfor noktasında, Fransa’da Lig 1’de Troyes ile Rennes futbol maçında saha kenarındaki jakuzide biralarını içerek maç izleyen stadyum müşterileri var (Megan, 2022). Hemen akabinde Konya Büyükşehir Belediyesi Stad’ında son bakım çalışmasından sonra localardan birine jakuzi konulması haber oldu. Haberde taraftarın jakuzide maç izleyebileceği olma hizmetinin Türkiye’de bir ilk olacağı yazıyordu (Yeni Şafak, 30 Eylül 2022).

²⁵ Bilet fiyatları da mekândaki sınıfsal bariyerleri net olarak gösteriyor. 1 Temmuz 2022-31 Aralık 2022 arasında bir işçinin günlük asgari ücreti 2.15 TL 70 kuruştur (Resmi Gazete, 2022). Yaklaşık 11,52 dolar olan asgari ücrete karşı Beşiktaş’ın 2022-2023 yıllık kombine ücretleri 96,15-1067,90 dolar arasındadır (Paso, 2022).

lar, jimnastik gösterileriyle, tazelik, sağlık, gençlik ve gelecek mesajlarının verildiği ihtişamlı bir gösteri mekânları olarak önem kazandılar. Bu dönemin en belirgin özelliği beden terbiyesi ve spora katılımın kamusalılığı perspektifinde stadyum kapılarının toplumun tüm kesimlerine ve spor branşlarına açık olmasıydı. “Herkes için spor” kamu kaynaklarıyla stadyumların inşa edildiği ve stadyumların halka spor yapmaları için sunulduğu bir dönemdir.

Günümüzde stadyumlar hem politik, ekonomik, kültürel ve toplumsal değişimlerin etkisinde hem de sporun metalaşma döngüsüne dahil edilmesiyle başkalaştı. Ulus devletin kuruluşuyla birlikte inşa edilmiş pek çok stadyum ya yok oldu ya da ilk inşa edildikleri biçim ve içerikten çok uzak. Yeni inşa edilen tüm stadyumlar birbirine benzeyen, sermayenin biçim ve içerik verdiği birer tüketim mekanlarıdır. Yıkılan stadyumlar gösterişsizdi ama bir tarihleri de oluşmuştu.

Seçkinleştirilen stadyumlar, yüksek bilet fiyatlarıyla geleneksel futbol taraftarlarını ya yerinden etti ya da yerinde kalmasını zorlaştırıyor. Onlar, stadyumun dışına itiliyorken konforlu, korunaklı ve gözetim altındaki donanımıyla stadyumlar orta ve üst sınıftan müşteriler için çekici hale getirilerek seçkinleştirildi.

Kaynakça

- Abbas, N. (1938) Bir Açık Muhasebe. *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Mayıs, 6.
- ‘AFC Wimbledon (2022) “AFC Wimbledon”. <https://www.afcwimbledon.co.uk/club/history/>, indirilme tarihi: 20 Eylül 2022.
- Akın, Y. (2004) *Gülbüz ve Yavuz Evlatlar*, İstanbul: İletişim.
- Akşar, T. (2021) “Kulüpler Finansal Krizde” <https://www.futbolekonomi.com/haberler-makaleler/kriz/112-tuge-rul-aksar/5371-2021-10-05-12-28-13.html>, indirilme tarihi: 20 Ocak 2022.
- Akademi (2008) Akademi Sakaryaspor, <https://akademisakaryaspor.com/>
- Akkuzu, İ. (2015) “Futbol ve Metalaşma: Ekonomi Politik Bir Çerçeve” Der: Hacısontoğlu, İlknur, Akcan, Funda, ve Bulgu, Nefise. İçinde Oyunun Ötesinde. Ankara: NotaBene.
- Allen, J. (2003) *Lost Geographies of Power*, Blackwell Pub.
- Anderson, B. (1991) *Imagined Communities*, New York: Verso
- ASY. (2022) “Ali Sami Yen Stadi”, <https://www.galatasaray.org/s/ali-sami-yen-stadi/21>
- Atasoy, F. S. (2020) Topophilic Bir Mekân Olarak Stadyumlar: Hüseyin Avni Aker Stadyumu Örneği Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Rol Spor Bilimleri Dergisi* 1(1): 38–65. DOI: 10.29228/roljournal.45512.
- Azizoğlu, S. (2019) *A Socio-spatial Analysis of Stadiums in Istanbul, 1890-1980*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Şehir Üniversitesi.
- Bairner, A. (2001) *Sport, Nationalism, and Globalization: European and North American Perspectives*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Bairner, A. ve P. Shirlow (1998). ‘Loyalism, Linfield and the Territorial Politics of Soccer Fandom in Northern Ireland’. *Space and Polity* 2: 163–77.
- Baker, C. (2015) Beyond the Island Story?: The Opening Ceremony of the London 2012 Olympic Games as Public History. *Rethinking History* 19 (3): 409–28. doi: 10.1080/13642529.2014.909674.
- Bale, J. (2002) *Sports Geography* (2nd ed), London: Routledge.
- Bale, J. (2000) The changing face of football: Stadiums and communities, *Soccer & Society*, 1: 1, 91-101, DOI: 10.1080/14660970008721251
- Bale, J. (1996) *Space, Place and Body Culture: Yi-Fu Tuan and a Geography of Sport*, Geografiska Annaler: Series B, Human Geography, 78: 3, 163-171, DOI: 10.1080/04353684.1996.11879706
- Bale, J. (1994) *Landscapes of Modern Sport*, Leicester University Press.
- Bale, J. (1993a) ‘The Spatial Development of the Modern Stadium’. *International Review for the Sociology of Sport* 28(2-3): 121–33. doi: 10.1177/101269029302800204.
- Bale, J. (1993b) *Sport, Space and the City*, New York: Routledge.

- Bale, J. (1986) 'Sport and National Identity: A Geographical View'. *International Journal of The History of Sport* 3: 18–41. doi: 10.1080/02649378608713587.
- Balletto, G. Giuseppe Borruso, Francesco Tajani, ve Carmelo M. Torre. (2018) 'Gentrification and Sport. Football Stadiums and Changes in the Urban Rent'. Pp. 58–74 in *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2018*. Vol. 10964, *Lecture Notes in Computer Science*. Cham: Springer.
- Baydar, N. (1939) "Devlet ve Spor, Celal Bayar, 8/XI/1937", *Beden Terbiyesi ve Spor*, 1: 3-4.
- Baydar, N. (1936) Eski hatıralar ve Ankara'da stadyom, *Ulus Gazetesi*, 15 Aralık, 6.
- Beden Terbiyesi ve Spor (1939) "Sovyet Rusya'da Spor IX", 12: 39-43
- Beden Terbiyesi ve Spor (1939) "Sovyet Rusya'da Spor ", 8: 47-48
- Beden Terbiyesi ve Spor (1939) "Sovyet Rusya'da Spor 2", 9: 61-64
- Benokan, T. (1975) Barlas: Kulüpler Stad ve Tesisleri İşletecek Yetenekte Değiller. *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Nisan, 8.
- BJK (2022a) Beşiktaş Yönetim Kurulu, <https://bjk.com.tr/tr/cms/yonetim/3/>
- BJK (2022b) Tesisler, <https://bjk.com.tr/tr/cms/tesisler/6/25/>
- Blanco, D. (2017) Sports Governance: Issues, Challenges and Perspectives. *Asia-Pacific Social Science Review* (2017) 17(1): 105-111
- Bora, A. (2012). Bir Milli Vazife Olarak Spor ve Kadınlar. *Spor Bilimleri Dergisi*, 23(4), 220-226.
- Bora, T. (2006). *Kâhranede Romantizm*, İstanbul: İletişim.
- Bozdoğan, S. (2012) *Modernizm ve Ulusun İnşası*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis.
- Chema, T. (1996) When Professional Sports Justify the Subsidy, A Reply to Robert A. Baade, 18 J. OF URB. Anl. 19
- Church, A. ve Penny, S. (2013) Power, space and the new stadium: the example of Arsenal Football Club, *Sport in Society*, 16: 6, 819-834, DOI: 10.1080/17430437.2013.790888
- Interspor (2012). Böylesi ne görüldü ne duyuldu, <https://www.interspor.com.boylesi-ne-goruldu-ne-duyuldu-1348034h.htm>
- Cumhuriyet Gazetesi (18 Birincikanun 1936) Ankara stadyomu büyük merasimle açıldı. 1.
- Cumhuriyet Gazetesi (12 Mart 1937) Adapazarı'nda bir stadyum yapılacak. 6.
- Cumhuriyet Gazetesi (9 İnciteşrin 1937) Celal Bayar'ın Programı. 7.
- Cumhuriyet Gazetesi (12 Nisan 1939) Yeni stad. 6.
- Cumhuriyet Gazetesi (25 Şubat 1939) Mecidiyeköy'ü civarında stadyom yapılacak. 2.
- Cumhuriyet Gazetesi (22 Ocak 1957) Carl Diem'in dünkü tetkikleri. 6.
- Cumhuriyet Gazetesi (24 Mayıs 1975) Gazetemizin uyarısı üzerine Vali Şentürk İnönü Stadı'nın onanımı için emir verdi. 8.
- Cumhuriyet Gazetesi (5 Nisan 1975) Bölge müdürlüğü İnönü stadına "Stadyum" yerine "Stadyom" diyor. 8.
- Cumhuriyet Gazetesi (02 Mart 1989) Özal, İnönü ve Demirel'den kutlama. 14.
- Cumhuriyet Gazetesi (4 Mayıs 1988) Derwall emekli oluyor. 12.
- Cumhuriyet Gazetesi (16 Ocak 2011) Arenada protestolu açılış. 1-20.
- Cumhuriyet Gazetesi (5 Ağustos 2018) 19 Mayıs Stadı'nın yıkımına başlandı. 13.
- Demirci, S. (2020) *İstanbul'da Futbolun Mekânsal Tarihi: Mesireden Halı Sahaya Şehirde Futbolun Mekânı 1880-2019*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi
- Diem, C. ve Seiffert, J. (1933) *Spor Sahaları ve Stadyumlar*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Diem, C. (1932) Sport for the People, *The Journal of Health and Physical Education*, 3: 9, 24-63, DOI: 10.1080/23267240.1932.10622477
- Diem, C. (1914). Physical Culture in America, *American Physical Education Review*, 19: 7, 539-542, DOI: 10.1080/23267224.1914.10651434
- Dolmabahçe'ye Yeni Saray (2013) <https://www.milliyet.com.tr/skorer/dolmabahce-ye-yeni-saray-1673089.25.02.2013>.
- Duke, V., ve Crolley, L. (1996) *Football, Nationality and the State*, London: Longma
- Eichberg, H., Bale, J., Philo, C., ve Brownell, S. (1998) *Body Cultures: Essays on Sport, Space, and Identity*, London ; NY: Routledge.
- Emir, M. (2022) TBMM Genel kurul konuşması, yasama yılı: 5, birleşim: 94, tarih: 25.05.2022. <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili/UyeGenelKurulKonusmalariDetay?eid=107473>
- Erturan-Ogut, E. E. (2020) Neoliberalizing football and fandom: the authoritarian e-ticketing system in Turkish stadiums, *International Journal of Sport Policy and Politics*, 12: 1, 91 110, DOI: 10.1080/19406940.2019.1638814
- Fitzpatrick, C. (2013) The struggle for grassroots involvement in football club governance: experiences of a supporter-activist, *Soccer & Society*, 14: 2, 201-214, DOI: 10.1080/14660970.2013.776468

- Gaffney, C. ve Bale, J. (2004) "Sensing the Stadium", pp.25-38, İçinde: Sites of Sport Space, Place, Experience, Eds. Patricia Vertinsky and John Bale. Routledge NewYork.
- Gaffney, C. (2008) *Temples of the Earthbound Gods: Stadiums in the Cultural Landscapes of Rio de Janeiro and Buenos Aires*, Austin: University of Texas.
- Gençosman, K. Z. (1938) Gürbüz gençliğin toplantı yeri 19 Mayıs Stadyumu. *Ulus Gazetesi*, 24 Mayıs, 10.
- Giulianotti, R., ve Robertson, R. (2009) *Globalization and Football: A Critical Sociology*, Thousand Oaks: Sage.
- Glenn, M. (2003) Architecture Demonstrates Power. <https://scholarship.tricolib.brynmawr.edu/bitstream/handle/10066/714/2003GlennM.pdf?sequence=5>
- Grant, S. (2013) *Physical culture and sport in Soviet society: propaganda, acculturation, and transformation in the 1920s and 1930s*, NY: Routledge.
- GS (2012) 4 Nisan 2012. Ali Sami Yen Stadi'nin Özel Ürünleri GSStore'da, Link
- GS (2022) GS Yönetim Kurulu. <https://www.galatasaray.org/pl/yonetim-kurulu/3>
- Guschwan, M. (2014) Stadium as public sphere, *Sport in Society*, 17: 7, 884-900, DOI: 10.1080/17430437.2013.806036
- Guttmann, A. (1994) *Games and Empires Modern Sports and Cultural Imperialism*, New York: Columbia University Press.
- Gökçe, M.A. (2008) *Bizim İçin Oyna*, İstanbul: İletişim.
- Hatipoğlu Aydın, D. ve Berkay Aydın, M. (2019) Güvenlik, Piyasa ve Hukuksallaşma: 6222 Sayılı Yasa Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 43 (4), 731-758.
- Hoberman, J. M. (1993) *Sport and Ideology in the Post-Communist Age*. In Allison, L. (ed.), *The Changing Politics of Sport* (pp. 15-36). Manchester: Manchester University Press.
- Hoberman, J. M. (1997) *Darwin's Athletes: How Sport Has Damaged Black America and Preserved the Myth of Race*, Boston: Houghton Mifflin Company.
- Hobsbawm, E. J., and Ranger, T. (1983) *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Holt, R. (2014) Historians and the History of Sport. *Sport in History* 34(1): 1-33. DOI: 10.1080/17460263.2013.851616.
- Holzmeister, A. (2014) A brief history of soccer stadiums in Brazil, *Soccer & Society*, 15: 1, 65-80, DOI: 10.1080/14660970.2013.854566
- Irak D. (2021) Fight 'acceptable' with 'acceptable': 'football, cultural battle in Turkey and the story of two 'doxas' over an old military song. *Sport in Society* 24(1): 38-55. DOI: 10.1080/17430437.2020.1830064.
- Irak, D. (2019) *Football Fandom, Protest and Democracy: Supporter Activism in Turkey*, London: Routledge.
- Irak, D. (2015) *Hükmen Yenik*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- İslam, T. ve Behar, D. (Eds.). (2006) *İstanbul'da Soylulaştırma: Eski kentin yeni sahipleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Jarvie, G. (1993) Sport, Nationalism and Cultural Identity. İçinde L. Allison (Ed.), *The changing politics of sport* (pp. 58-83). Manchester: Manchester University Press.
- Johnes, M. (2015) Archives and Historians of Sport. *The International Journal of the History of Sport* 32(15): 1784-1798. DOI: 10.1080/09523367.2015.1108307.
- Kalaycı, H. (2021) A Not-So-Friendly Match Between 'Old Turkey' and 'New Turkey': Turkish Football and Stadiums as a Domain of Hegemonic Struggle. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* 15(4): 519-535. DOI: 10.1080/25765949.2021.2009196.
- Karaman, Y. (2013) "Ali Sami Yen" Stadi Artık Torun Center". 11.04.2013. <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/ali-sami-yen-stadi-artik-torun-center-1692016>
- Kaya, Ş. (1938) TBMM, Tutanak Dergisi, İ: 83 29-6-1938. C: 2 s.484-487 <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c026/tbmm05026083.pdf>
- Kelly, W. W. (2011) 'Köshien Stadium: Performing National Virtues and Regional Rivalries in a "Theatre of Sport"'. *Sport in Society* 14(4): 482-94. doi: 10.1080/17430437.2011.565926.
- Kennedy, D. (2012) Football stadium relocation and the commodification of football: the case of Everton supporters and their adoption of the language of commerce, *Soccer & Society*, 13: 3, 341-358, DOI: 10.1080/14660970.2012.655504
- Korkmaz, Z. (2007) *Ankara 19 Mayıs Stadyumunu (Ankara Milli Stadını) Okumak: Erken Cumhuriyet Döneminde Mekân, Toplumsal Yaşantı ve İdeoloji İlişkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Korkmaz, S. (2019) Spor Kültüründe Miras Aktarımı: Ankara 19 Mayıs Stadyumu Yıkımı örneği, *Spor Bilimleri Dergisi* 17 (3): 9-22. Doi: 10.33689/spormetre.470153.
- Kurtuluş, H. (2005) Hatice Kurtuluş (yayına hazırlayan), *İstanbul'da Kentel Aynışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar*, İstanbul: Bağlam.
- Lefebvre, H. (2015) *Mekânın üretimi*, İstanbul: Sel.

- Lenger, A. ve Schumacher, F. (2016) The Social Functions of Sport: a Theoretical Approach to the Interplay of Emerging Powers, National Identity, and Global Sport Events. *Globalistics and Globalization Studies* 2016 231–248
- Lewis, G.L. (2016) *Tarijik Başan Türk Dil Reformu*, Çev. MF. Uslu, İstanbul: Çeviribilim.
- Maguire, J. ve Possamai, C. (2005) 'Back to the Valley: Local Responses to the Changing Culture of Football'. İçinde *Power and Global Sport*. ed. J. Maguire, pp.41–60. NY: Routledge.
- Maguire, J. (1999) *Global sport: Identities, societies, civilizations*, Cambridge: Polity Press.
- Mason, F. (2013) Athletic, but ambivalent, and in brief: Canadian newspaper coverage of sledge hockey prior to Vancouver 2010, *Sport in Society*, 16: 3, 310–326, DOI: 10.1080/17430437.2013.779856
- Megan (2022). Rundown "Bubbles, beer and umbrellas: French fans live the match in a jacuzzi on the edge of the pitch" <https://rundownbulletin.com/sports/63846.html> 5 Eylül 2022.
- Mersin Gündem (27 Mayıs 2017) Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Önder Mezuniyet Töreni. Erişim: <https://www.youtube.com/watch?v=fOdo2n4EueY>.
- Nadi, Y. (1937) Spor hayatımızda önemli bir merhale. *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Mart, 1.
- Ollman, B. (2006). *Diyaletikğin Dansı Marx'ın Yönteminde Adımlar*, (çev. Cenk Saraçoğlu), İstanbul: Yordam.
- Osmond, G. ve Phillips, M.G. (2015) *Sport History in the Digital Era*, Urbana: University of Illinois Press.
- Phillips, M.G., Osmond, G. ve Townsend, S. (2015) A Bird's-Eye View of the Past: Digital History, Distant Reading and Sport History, *The International Journal of the History of Sport*, 32: 15, 1725–1740, DOI: 10.1080/09523367.2015.1090976
- Palvarini, P. ve Tosi, S. (2013) Globalisation, stadiums and the consumerist city: The case of the new Juventus stadium in Turin 1, *European Journal for Sport and Society*, 10: 2, 161–180, DOI: 10.1080/16138171.2013.11687917.
- Paramio JL, Buraimo B and Campos C (2008) From modern to postmodern: the development of football stadia in Europe. *Sport in Society* 11(5): 517–534. DOI: 10.1080/17430430802196520.
- PASO (2022). Beşiktaş A.Ş. 2022-2023 Sezonu Kombine Yenileme <https://www.passo.com.tr/tr/besiktas-2023-kombine-mac-biletleri>
- Pratt, J. ve Salter, M. (1984) A fresh look at football hooliganism, *Leisure Studies*, 3: 2, 201–230, DOI: 10.1080/02614368400390171
- Resmî Gazete (2022). Asgari Ücret Tespit Komisyonu Kararı. 1 Temmuz 2022, Sayı: 31883- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/07/20220701M1.pdf>
- Riordan, J. (1980) *Sport in Soviet society: development of sport and physical education in Russia and the USSR* (Vol. 22). CUP Archive.
- Richards, J. Michelle O'Shea, Daniela Spanjaard, and Francine Garlin (2021). "You Can Rent It for a While, but It Is Our House": Sports Fans' Experience of Returning "Home" to a New Multipurpose Stadium'. *International Review for the Sociology of Sport* 56(7): 981–996. doi: 10.1177/1012690220968570.
- Rüstem Batum Show (1992) "Rüstem Batum'un Cumhurbaşkanı Turgut Özal'la Programının Tamamı". <https://www.youtube.com/watch?v=BMIM7uqrLLc>
- Samur, M. (2021) "Türkiye modern statları ile parlıyor", 25 Şubat 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/futbol/turkiye-modern-statlari-ile-parliyor/2156594#>
- Sheard, R.K. (2005) "Stadia, arena through the ages" pp.xvii–1, İçinde *Stadia, Arena&Grandstands* (eds.) P. Thompson, J.J.A. Tolloczko ve J.N. Clarke Spon Press, Routledge.
- Shobe, H. (2008). Place, identity and football: Catalonia, Catalanisme and Football Club Barcelona, 1899–1975. *National Identities*, 10: 3, 329–343, DOI: 10.1080/1460894080249965
- Som, D. (1975) İnönü Stadı'nın kapısındaki stadyum yazısı stadyum olacaktır. *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Nisan, 8.
- Standeven, J. (1994) "Games, Culture, and Europeanization". İçinde Wilcox, R. C. (ed), *Sport in the Global Village* (pp. 235–242). Morgantown: Fitness Information Technology.
- Sugden, J. ve Tomlinson, A. (2002) Theory and method for a critical sociology of sport. İçinde *Power games: A critical sociology of sport* (pp. 321). New York: Routledge.
- Şen, B. (2011) Kentsel mekânda üçlü ittifak: Sanayisizleştirme, soylulaştırma, yeni orta sınıf. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0(44), 1 – 21.
- Tarakçoğlu, S. (2014) A Failed Project in Turkey's Sports History: The Law on Physical Education of 1938. *The International Journal of the History of Sport*, 31(14), 1807–1819. <https://doi.org/10.1080/09523367.2014.940906>
- Tekeli, İ. (2010) The Story of Istanbul's Modernisation. *Architectural Design*, 80(1), 32–39. <https://doi.org/10.1002/ad.1007>
- TFF (1992) *Türk Futbol Tarihi (1904–1991)*, Cilt 1. İstanbul: Türkiye Futbol Federasyonu Yayını.
- Tokatlıoğlu, A. E. (2012) *İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Türkiye’de Spor ve Siyaset İlişkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Tokgöz, S. K. (1939) "Beden Terbiyesi", *Beden Terbiyesi ve Spor*, 2: 10

- Tomlinson, A. (1986) *Going Global: The FIFA Story*. In Tomlinson, A., and Whannel, G. (eds.), *Off the Ball: The Football World Cup*. London: Longwood.
- Ulus Gazetesi (20 Mayıs 1937) Ankara Stadında yapılan bayram.1.
- Ulus Gazetesi (20 Mayıs 1938) Atatürk Stadyuma şeref verdiler.1.
- Watt, P. (2013) 'It's not for us' Regeneration, the 2012 Olympics and the gentrification of East London, *City*, 17: 1, 99-118, DOI: 10.1080/13604813.2012.754190.
- Vamplew, W. (2022) Bread and Circuses, Olive Oil and Money: Commercialised Sport in Ancient Greece and Rome, *The International Journal of the History of Sport*, 39: 6, 589-608, DOI: 10.1080/09523367.2022.2099383
- Von Tschammer ve Osten (1939) "Nasyonal Sosyalist Almanya Kalkınmasında Sporun Rolü", *Beden Eğitimi ve Spor*, 3: 17-20.
- Yeni Şafak (30 Eylül 2022) Konyaspor'un maçları jakuzide izlenebilecek, <https://www.yenisafak.com/amphtml/spor/konyasporun-maclari-jakuzide-izlenebilecek-3861627>
- Yıldızlar Grup'tan Yeni Proje Ankara Stadyumu (2022) <https://www.yildizlar.com/yeni/yildizlar/m/index.php?S=HaberDetay&id=95>
- Yılmaz, Ö. (2022) "Hiçliğin Ortasında Mimarlık Türkiye'nin Stadyumları", <https://www.arkitera.com/gorus/hicligin-ortasinda-mimarlik-turkiyenin-stadyumlari/>, indirim tarihi: 11 Ocak 2022.
- Yu, Y. (2010) Olympic Aspirations: Reconstructed Images, National Identity and International Integration. *The International Journal of the History of Sport* 27 (16–18): 2821–2841
- Yüce, M. (2019) *Osmanlı Melekleri: Futbol Tarihimizin Kadim Devreleri: Türkiye Futbol Tarihi*, Birinci Cilt (2.Baskı). İstanbul: İletişim.
- Yüce, M. (2015) *İdmançı Ruhlar: Futbol Tarihimizin Klasik Devreleri 1923-1952*, İkinci Cilt (1.Baskı). İstanbul: İletişim.
- Yüçetürk, Y. (1989) 14 Mart 1989 3F ve Monaco Maçı. S.18

Kitap Eleştirisi

“Kentlerin Türkiye’si”: Eski Şarap, Yeni Şişe

İbrahim Gündoğdu*

Türkiye’de sosyal bilimcilerin coğrafyaya yönelik ilgisinin büyük ölçüde yakın dönemin konusu olduğu söylenebilir. Ağırlıklı mimarlık ve şehir planlama disiplinlerinden gelen araştırmacıların çabalarıyla gelişen mekan ve yer incelemeleri, son yıllarda sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden gelen katkılarla zengin bir yazın halini alıyor. Türkiye’de yakın dönemde yaşanan ekonomik ve politik süreçlerin hem yerleşik (sosyal, kültürel, fiziki) coğrafyalarda yarattığı büyük değişiklikler hem de yeni gelişen coğrafyaların toplumsal ilişkilerin farklılaşan biçimleriyle gündeme gelmesi sosyal bilimcileri coğrafya incelemelerine doğru çekiyor. Bu kapsamdaki son çalışmalardan biri, *Kentlerin Türkiye’si: İmkanlar, Sınırlar ve Çatışmalar* başlıklı kitap oldu. Fırat Genç, Çağlar Keyder, Fuat Keyman ve Ayşe Köse Bodur tarafından birlikte kaleme alınan kitap, Türkiye’de 2001 krizi sonrasında yoğunlaşan “ekonomik küreselleşme” süreçlerinin yarattığı değişiklikleri Anadolu coğrafyasına odaklanarak inceliyor. Kitap “eleştirel coğrafya” yazını içerisinde geliştirilen iki önemli kavramı incelemesine rehber ediniyor: Günümüz kapitalizminin öne çıkan mekanı olarak “kent-bölgeler” ve bu süreçte yerel siyasal alanda kurulan “kentsel büyüme koalisyonları” Bu doğrultuda yazarlar yakın dönem Türkiye’sinin değişim dinamiklerini içerdiğini düşündükleri 4 farklı yerel büyüme koalisyonları ve kalkınma stratejileri etrafında “kent-bölge” olma imkanları ve açmazlarını tartışıyor. Ayrıca bu tartışmalarını sonuçta daha geniş ölçekte kapsamlı bir iddiaya bağlıyorlar: “...günümüz Türkiye’si ancak Türkiye’nin kentleri yerine “kentlerin Türkiye’si” anlayışına sahip olduğumuz zaman daha iyi anlaşılacak ve sahici bir demokratik yönetime kavuşacaktır” (Genç vd., 2021: 21).

Bu çerçevede *Kentlerin Türkiye’si (KT)* kitabı bir taraftan coğrafya yazınındaki kuramsal ve metodolojik tartışmalara yönelik çeşitli açıklamalar geliştirirken aynı zamanda ekonomik ve politik süreçlerin yerel coğrafyalarda farklılaşan işleyiş biçimlerine dair ampirik düzeyde oldukça zengin bir içerik sunuyor. Üstelik günümüz Türkiye’sinde tüm bunları belirli bir politik öneriye bağlıyor. Dolayısıyla *KT* kitabı metodolojisi, kavramları, ampirik incelemeleri ve politik önerileriyle ayrıntılı bir incelemeyi hak ediyor.

“Politik Çoğulculuk” ve Dengesi Yaklaşım

KT nin yazarları incelemelerine sosyal bilimciler için artık ihmal edilmesi mümkün olmayan bir durumu ortaya koyarak başlıyorlar: “Kent ve kentleşme dinamikleri insan yaşamının değişim ve dönüşüm hatlarının anlaşılması ve yönetilmesinde başat unsurlardan biri olmuştur” (s.9). Bu durum kentsel nüfusun kırsal nüfusu geçmesi ve metropol nitelikteki kentlerin sayısının artması gibi olguların ötesinde, günümüzün ekonomik ve politik süreçlerinde kentlerin rolü ve işlevinin değişmesiyle ilgilidir. Kentleri öne çıkaran yeni bir mekansal iş bölümü ilişkisi belirginleşmekte; üstelik bu ilişki kent ve kent olmayan (kır) ikiliğine dayalı geleneksel mekan kavrayışlarını da geçersizleştirmektedir. Bu nedenle günümüz toplumlarını anlamlandırmak için yakın dönemde ne tür mekansallıkların ortaya çıktığını ne türden mekansal formlar ve ilişkiler üzerinden ekonomik ve politik süreçlerin geliştiğini anlamak gerekmektedir. Yazarlara göre bu sorunun yanıtı, kentleri art alanları (hinterland) ile kurdukları etkileşimle birlikte düşünüen “kent-bölge” tartışmasında bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de yakın dönemde uluslararası sistemle daha yoğun bütünleşme sürecinde yaşanan kapsamlı ekonomik ve politik dönüşümlerin etkileri de “kent-bölge” kavramı temelinde anlaşılabilir olacaktır (s.12).

Bu doğrultuda yazarlar “daha spesifik olarak amacımız, 2000’li yıllarda Türkiye kentlerinin ekonominin küreselleşmesinden ne yönde ve hangi biçimlerde etkilendiğini anlamak” (s.10) biçiminde ifade ettikleri incelemelerine “kent-bölge” kavramsal-laştırması üzerine kuramsal bir bölümle başlıyorlar. Bu bölümde sosyal bilimlerde küreselleşme süreçlerinin etkileri üzerine yapılan tartışmaların, sadece teknolojik hız ve hareketlilikten ilhamla akışlar (flows) ve ağlar (network) temelinde toplumsal ilişkileri yer-sizleştiren yaklaşımları değil aynı zamanda öne çıkan yerleşimleri/kentleri esas alan “küresel-kent” yazınına da geride bıraktığı; buna karşılık planlamadan sosyolojiye ve kalkınma çalışmalarına varan genişlikte birçok disiplinde bölge kavramını merkezine alan yeni bir entelektüel akımın geliştiği belirtiliyor. “Yeni Bölgecilik” olarak adlandırılan bu akıma göre, 1980 sonrasında yaşanan yeniden yapılanma süreçleri içerisinde kapitalizmin mekansallığında önemli değişiklikler yaşanırken çeşitli ulus-altı bölge coğrafyaları ekonomik gelişme dinamiklerinin yığıldığı mekanlar olarak dikkat çekmektedir. Buradan hareketle bölge ölçeğini esas alan politikalar geliştirilmeli; ekonomik kalkınma bölge ölçeği temelinde yeniden tasarlanmalıdır. Öte yandan söz konusu bölgesel kalkınma, ne geçmişte merkezi devletlerin bölgelerarası gelişmişlik farkları azaltmak için uyguladıkları yeniden dağıtım düzenlemelerine dayalı olmalı ne de neoliberal dönemde benimsenen piyasa merkezli süreçlerden beklenmelidir. Yazarlar bu noktada “yeni kurumsalcı” bir perspektife sahip Ash Amin (1999)’e başvurarak, söz konusu yeni bölgesel kalkınma yaklaşımının aşağıdan yukarıya doğru işleyen, bağlama özgü, geçmişten gelen yerel sosyal ve kültürel özgünlüklere duyarlı ve bölgelerin sahip olduğu içsel potansiyelleri harekete geçirmeyi hedefleyen bir içerikte olduğunu belirtiyorlar.

Bununla birlikte yazarlar “Yeni Bölgecilik” akımının belirli sınırları olduğunu da vurguluyorlar. Bölge tartışmaları bir taraftan “ekonomik indirgemecilik” eğilimiyle sakatlanmakta, diğer taraftan genellikle gelişmiş merkez kapitalist ülkelerden seçilmiş

örneklerle küresel kuzey coğrafyasına sıkıştırılmaktadır. Bunlardan ilki hem siyasal süreçleri ve güç mücadelelerini ihmal etmeye hem de bölgelere “aktör-ölçek” mertebesinde faillik atfetmeye, ikincisi ise Batı-merkezli bir evrenselci kuram ve model inşasına yol açmaktadır. Bu nedenle yazarlar Yeni Bölgecilik akımının ulus-altı bölge ölçeğinin önemi üzerine savlarını yadsımadan alternatif bir yaklaşım önerisi geliştiriyorlar. Buna göre, ilk olarak, bölgeselleşme ve küresel kent-bölge olguları kapitalizmin yeniden yapılanması sürecinin zorunlu ve otomatik işleyen bir sonucu değil devletin yeniden ölçeklendirilmesinin hem bir aracı hem de sonucu olarak görülmelidir: “Dolayısıyla kent-bölgelerin oluşumu yığılma gibi iktisadi dinamiklere odaklanarak anlamaya çalışmaktansa, bunun politik olarak inşa edilmiş, sonucu önceden bilinmeyen bir süreç olduğuna dikkat çekmek yerinde olur” (s.45). İkinci olarak, Batı-merkezli perspektifin sınırlılığı karşısında alternatif yaklaşım, aynı zamanda post-yapısalcı sömürgecilik sonrası yazın içinden gelen “evrensellik” (universality) ve “genellik” (generality) iddiasını sorgulayan değerlendirmeleri dikkate almalıdır. Ancak söz konusu değerlendirmelerin genellemeye ve soyutlamaya karşı “tikelci” (particularist) bir düşünme biçimi olduğu yönünde eleştiriler yapılmaktadır. Yazarlar bu eleştirileri dikkate alarak alternatif bir yaklaşım tarifinde bulunuyorlar: “Belki daha nüanslı bir pozisyon, Batı-dışı bağlamlardaki özgüllükleri fetişleştirmeden ama buralardaki yeniden ölçeklendirme süreçlerinin kendine has nitelikler taşıyabileceğini de atlamadan kent-bölge tartışmasının kapsamını ve bakış açısını genişletmek olacaktır” (s.47).

Ne var ki, aslında sosyal bilimlerin temel kuramsal ve metodolojik meselesi olan, yapı-özne, ekonomi-politika, evrensellik/genellik-tikellik ve Batı-Doğu (ya da yeni ifadeyle küresel Kuzey-küresel Güney) gibi ikilikler ve gerilimler karşısında, *KT* kitabının alternatif bir yaklaşım geliştirebildiği tartışmalıdır. Yazarlar söz konusu ikilikler/gerilimler meselesini aşan ve açıklayan bir çerçeve sunmak yerine, “politik çoğulculuk” perspektifiyle meseleyi belirsizleştirme eğilimindedir. Örneğin “ekonomik indirgemecilik” sorununa karşı, bölge ölçeğindeki oluşumları verili ve otomatik işleyen yapısal gelişmeler olarak değil, aktörler arasındaki güç mücadelelerin önceden bilinemez (olumsal) doğası içerisinde gerçekleşen politik süreçler şeklinde kavramak gerektiğini söylemektedirler. Ancak bu, yakın dönemde birçok kapitalist devlet içerisinde neoliberal politikalarla silinmeye çalışılan kalkınma paradigmasının yeniden (ancak bu sefer) ulus-altı bölge ölçeğinde neden yaygın bir biçimde gündeme geldiğini açıklayamamaktadır. Çünkü bölgesel kalkınma girişimlerinin öne çıkışı, her ülkede farklı bağlamlarda işleyecek politik süreçlerin kaçınılmaz şekilde farklılaşacak sonuçlarının ötesinde, ülkeler/coğrafyalar boyunca etkili bazı genel ve yapısal dinamiklerle ilişkili olmalıdır. Aslında *KT* yazarları da genel ve yapısal olanı bütünüyle yadsıyan bir pozisyondan söz etmiyor; üretim, küresel ekonomi ve teknoloji gibi unsurları yapısal gelişmeler olarak anıyorlar. Fakat yapıyı sadece zorunluluklardan ibaret ve dışsal olarak kavranan iktisadi (ve teknolojik) gelişmeler olarak düşündükleri için, bölge ölçeğindeki oluşumlarda yapısal dinamiklerin etkisine yönelik herhangi bir vurguyu “ekonomik indirgemecilik” tehlikesi olarak algılıyorlar. Bu noktada aktörlere, politik mücadelelere ve onun önceden bilinemez olumsal dinamiklerine dikkat çekmeyi söz konusu tehlikeden kaçış yolu olarak görüyorlar. Ancak bu, ekonomi-politika ya da yapı-özne arasındaki ilişkilere dair indirgemeci olmayan alternatif bir yaklaşım değil, olsa olsa kaba belirlenimcilik karşısında politik çoğulculukla bir ‘denge’ kurma çabası oluyor.

Benzer biçimde, yeni bölgecilik kuramının Batı merkezli evrenselci yapısı ile ona karşı yükselen post-yapısalcı sömürgecilik sonrası yazının tikelci düşünüş biçimi arasında tarif edilen “nüanslı pozisyon” da yine bir ‘denge’ arayışını anlatıyor: “Batı-dışı bağlamlardaki özgüllükleri fetişleştirmeden ama buraların kendine has nitelikler taşıdığını da atlamadan”. Bu, yazarlara göre, “politik nitelikli süreçlerin her bir bağlamda ne türden kurumsallıklar, tarihsel ve güncel dinamikler biçimlendiğine dikkat çekmeyi gerektirir” (s.47). Bir başka deyişle bölgesel ölçekteki gelişmeleri açıklamak için öncelikle evrensel/genel olan ile tikel olan arasındaki ilişkiye yönelik kuramsal ve metodolojik yaklaşım geliştirmeye gerek yoktur; her bir bağlamda kurumlar, toplumsal ve kültürel özellikler içinde yürütülen politik mücadeleleri analiz etmek ve onların birbirinden farklılaşan sonuçlarına işaret etmek yeterlidir. Bu çerçevede evrensel/genel olan bütünüyle reddedilmemekle birlikte, somut olguların/bağlamların içinde bir gerçeklik olarak da tahayyül edilmemektedir. Çünkü dahil edildiği durumda, her bir olgunun/bağlamın özgün niteliklerini yadsınmasına yol açacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla yazarlara göre, olgulara/bağlamlara dair genel sonuçlara ve açıklamalara varılsa da buradan hareketle geliştirilen kuramsal ve metodolojik kavrayışlar somut araştırmalara ancak dışsal bir çerçeve sunar; buna karşın esas olan ampirik incelemelerdir¹.

Özetle *KT* kitabı bölge yazınında tespit ettiği meseleler karşısında alternatif bir kuramsal ve metodolojik yaklaşım sunmuyor; sadece ve sadece politik çoğulcu bir perspektifle yürütülecek ampirik incelemeler vaat ediyor. Bu durum yazarların söz konusu meselelere kaynaklık eden ekonomik-politika ya da genel-tikel gibi ikilikleri verili ve birbirine dışsal şeyler olarak görmelerinden kaynaklanıyor. Böyle görmekte ısrar ettikleri ölçüde, kaçınılmaz olarak kurmak zorunda kaldıkları her ilişki/bağlantı, onları “ekonomik belirlenimcilik” ya da “farklılıkların inkarı” tehlikesiyle karşı karşıya bırakıyor. İşte tam bu noktada söz konusu tehlikeden kaçış olarak her bir bağlamda politik süreçlere odaklı ampirik analiz can simidi oluyor. Ancak verili ikilikler temelinde olgular/bağlamlar arasında dışsal ilişkilerle sınırlanmış bir ampirik yaklaşım hem araştırma gündemini hem de açıklamanın kapsamını belirli bir yönde sınırlandırıyor. Bölgesel kalkınma olgusu, küresel ve ulusal ölçekte değişen yapısal koşulların dışarıdan etkisi altında yerel düzeyde piyasa aktörleri ve siyasal kurumlar arasında ekonomik büyüme yönünde uyumlu ve başarılı koalisyonlar oluşturma meselesine dönüşüyor. Sınıf ilişkileri, birikim süreçleri ve mekanı da içeren çelişkili işleyişi ya da daha somut ifade edersek yerel büyüme koalisyonlarının sınıfsal karakteri, sosyo-mekansal eşitsizlikler ve mülksüzleştirme süreçleri gibi temel meseleler araştırma gündeminin dışında bırakılıyor. Bu çerçevede açıklama her bir bağlamda farklı aktörler arasında çatışmalı politik süreçler içerisinde oluşan “yerel büyüme koalisyonlarını” betimlemek ve ekonomik gelişmeye katkısını tartışmak ile sınırlı kalıyor.

Liberal Ütopya Peşinde Eleştirelliğin Sınırları

Kuramsal ve metodolojik düzeyde yaptığımız bu sorgulamanın önemi, *KT* kitabının vaka incelemelerinde daha net ortaya çıkmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi yazarlar geliştirdikleri perspektifle yakın dönem Türkiye’inde kent-bölge potansiyeli olarak

¹ Bu bağlamda bir karşılaştırma için genellik-tikellik ilişkisini tarihsel-coğrafi materyalist bir yaklaşımla ele alan şu çalışmaya bakılabilir: Gündoğdu (2020).

gördükleri dört farklı yerelliği (İzmir, Adana-Mersin, Konya ve Van) kapsamlı bir incelemeye alıyorlar. Her bir yerellik bir bölüm olarak *KT* kitabında yer buluyor. Örneğin İzmir “bir kent bölgenin yeniden doğuşu” başlığıyla ele alınırken, yazarların hareket noktası kentin tarihsel olarak bir cazibe merkezi olmasına rağmen küreselleşme döneminde “yapısal bir tıkanıklık” içerisinde olduğudur. Ancak son yıllarda kentteki yerel elitlerin alternatif çıkış yolları aradığı, kent mekanını ve ekonomisini yeniden yapılandırmaya yönelik girişimlerde bulundukları belirtilerek bu bağlamda belediye yönetimi etrafında ve öncülüğünde çeşitli yerel koalisyonların ortaya çıkması olumlu bir gelişme olarak görülüyor. Öte yandan merkezi hükümetin de büyük ölçekli kentsel projeler yoluyla kent ekonomisine ve siyasetine belirli bir yönde müdahale etmeye çalışmasının yerel düzeyde bir başka ittifak kümesi oluşturduğu belirtiliyor. Yazarlara göre farklı yerel büyüme koalisyonların varlığında aktörler arasında uzlaşmazlıkları asgari düzeye indirmeyi mümkün kılan bir tür çoğulcu ilişki biçimi gelişebilmektedir. Bu noktada İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin değişik sermaye kesimleri arasında arabuluculuk rolünün altı çizilmektedir. Dolayısıyla İzmir sahip olduğu potansiyel ve farklı yerel büyüme koalisyonlarının arayışlarıyla bahsedilen “yapısal tıkanıklığı” aşım küreselleşmenin getirdiği post-endüstriyel bağlamda başarılı bir bölgesel kalkınma fırsatına sahiptir. Bununla birlikte söz konusu fırsatı tehlikeye düşüren unsurlar da bulunmaktadır: il sınırlarının ötesinde bölge ölçeğinde koordinasyon yokluğu (mekansal), post-endüstriyel hizmet kollarında tetikleyici büyük yatırımlar ve çalışacak nitelikli işgücü eksikliği (ekonomik) ve yerel elitler ile merkezi hükümet arasında temelde yerel kalkınmaya ilişkin farklı perspektifler, tasavvur ve stratejilerden kaynaklanan uyumsuzluklar (siyasal). Yazarlar bu durumun neticede İzmir’i “eşzamanlı olarak imkan ve açmazlar yaratacak biçimde” (s.135) “çelişkilerle örülü bir yeniden doğuş” (s.135) uğrağına taşıdığını ileri sürmektedir.

Ne var ki burada sözü edilen “çelişkiler”, kapitalist sınıf ilişkileri veyahut birikim süreçlerine ilişkin temel sosyo-mekansal dinamikleri kapsamamaktadır; daha çok toplumsal ve siyasal aktörler arasındaki anlaşmazlıklar, kurumsal yetersizlikler ve karar alıcıların yerel kalkınmaya ilişkin vizyon farklılıkları ile sınırlıdır. Üstelik aktörler ve karar alıcılar bahsinde çalışan sınıflar ve örgütleri bütünüyle dışarıda bırakılmakta; sadece kentteki “orta sınıf” profesyonel meslek grupları ve kurumları muhalif bir yerel ittifak kümesi olarak kısmen anılmaktadır. Böylelikle bölgesel kalkınma meselesi yerel ölçekte çeşitli sermaye ve devlet aktörlerinin farklı koalisyonlar halinde öne çıkan siyasal çatışmaları ile sınırlı düşünülmektedir. Öte yandan çatışmanın kendisi olumsuz bir durum olarak görülmemekle birlikte, başarılı bir bölgesel kalkınma için söz konusu siyasal çatışmaların kentin potansiyelini küreselleşmenin getirdiği yeni koşullara (“post-endüstriyel bağlam”) en uygun biçimde değerlendiren uzlaşmalara evrilmesinin gerekli olduğu ima edilmektedir. Bu çerçevede yerel siyaset hem sınıf ilişkileri ve birikim süreçlerinin belirli mekansallıklar da içeren işleyişinden (bir başka deyişle gerçek çelişkilerden) izole edilmekte hem de uzlaşma odaklı tanımlanmaktadır. Dahası, uzlaşmanın hedefi de büyük ölçüde belirlenmiştir: “küreselleşmenin getirdiği yeni koşullara uyum”. Açıkçası bu, siyasete yönelik tüm retoriğine karşın, siyasal alanı toplumsal ve sınıfsal mücadelelere baştan kapatan depolitize edilmiş (“depoliticised”) bir bölgesel kalkınma yaklaşımıdır. Ancak şaşırtıcı değildir; (küresel) kapitalist işleyişin temel dinamikleri yerel/bölgesel mekanlara içsel çelişkili yapısal ilişkiler değil dışsal

verili koşullar/bağlamlar olarak düşünüldüğü için siyaset en fazla çeşitli farklılıkların/aktörlerin mücadele ettiği ancak neticede (küresel ölçekteki) yeni koşullara uyumlu (yerel) birlikteliklerin amaçlandığı bir süreç anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yazarların İzmir örneğinde savundukları yerel/bölgesel kalkınma politikası, aslında, kapitalist çelişkilere ve toplumsal sınıf mücadelelerine dayalı siyaset tahayyül etmeyi ortadan kaldırmayı amaçlayan uzlaşmacı “post-politika” yaklaşımıyla sınırlanmaktadır

Öte yandan Konya örneğine gelince, yazarlar uyumlu ve etkin bir yerel koalisyon ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu genel olarak kabul etmekle birlikte, bir dizi karşıt soru üzerinden hareket etmeyi tercih ediyorlar: “Peki ama etkin bir koalisyonun varlığı ekonomik büyümenin sürdürülmesi için yeterli midir? Ya da belirli bir aşamada büyümeyi mümkün kılmış bir koalisyonun kapasitesinin sınırları nelerdir? Bu sınırları yerel-üstü yapısal faktörleri merkeze alarak mı açıklamak gerekir, yoksa yerele ilişkin kurumsal ve kültürel öğeler üzerinden mi?” (s.167). Küreselleşme süreçlerinin yoğunlaştığı 2000’li yıllar boyunca yaşadığı gelişme öyküsüyle Konya, bu soruları tartışmak adına son derece verimli bir örnek olarak değerlendiriliyor. Çünkü Konya son yıllarda söz konusu başarıyı mümkün kılan büyüme modelinde tıkanma alametleri göstermektedir: “Kente iktisadi açıdan rekabetçi gücünü kazandırdığı ileri sürülen bir dizi faktör (KOBİ ağırlıklı firma yapısı, esnek üretim süreçleri, düşük emek maliyetleri, dışa kapalı kurumlar arası ilişki tarzı vb.) yerel sermaye güçlerinin belirli bir kesiminin bir üst birikim düzeyine sıçrama zorunluluğunun ortaya çıktığı bir konjonktürde dezavantaj haline geliyor” (s.168). Ancak uzunca bir süredir yerel siyasete hakim olan kentsel koalisyon kurduğu korporatist yönetim tarzıyla yerel kalkınmanın önündeki söz konusu tıkanmayı aşacak yenilikçi ve yaratıcı müdahaleler üretmemektedir. Çünkü korporatist yönetim, klientalist ya da çoğulcu yönetim tarzlarından farklı olarak, siyasi ve ekonomik elitler arasında mutlak bir uzlaşmayı hedefler ve koalisyon dışında kalan kesimlerin çıkarlarını bütünüyle dışlayan bir kurumsal yapı oluşturma eğilimindedir. Nitekim Konya’da belirli aktörlerin dahil olduğu dışa kapalı bir kurumsal yapı hakimdir ve bu yapı hem aktörler arasında yatay yönde hem de yerel ile merkezi hükümet arasında dikey yönde birliktelik ve mutlak uyum iddiasıyla hareket etmektedir. Bu iddianın ifadesi yaygın olarak kullanılan “Konya modeli” söylemidir. Şehri çelişkisiz ve çatışmasız yeknesak bir yerellik olarak temsil eden bu söylem, yazarlara göre, Konya’nın gerek gündelik hayat gerekse ekonomik düzeydeki gerçekliğine bütünüyle denk düşmemektedir. Ancak yine de ona temellük ederek kentteki korporatist koalisyon lehine olacak şekilde yeniden anlamlandırabilmektedir. Dolayısıyla “Konya modeli” söylemi kentteki hegemonik yapıyı ayakta tutan en önemli araç olmaktadır. Söz konusu söylem kentte üç farklı düzlemde ortaya konmaktadır: İlki devletten bağımsız Anadolu sermayesi anlatısıdır, ikincisi birlik ve beraberlik içinde kent yönetimi geleneği söylemidir ve “bu iki düzlemi tamamlayan bir üçüncüsü ise kent ölçeğinde çalışma ilişkilerinin düzenlenme biçimine ilişkindir” (s.182). İncelemenin bu bölümünde yazarlar, İzmir örneğinde bahsedilmediği ölçüde, yerel ekonomide üretim süreci, sınıf çatışmaları ve emek kontrol biçimlerine vurgu yapıyorlar. Ne var ki bu vurgu, sınıf ilişkilerini ve çelişkileri temel alan bir analize dönüşmüyor; daha çok “Konya modeli” söylemi ile gerçeklik arasındaki bakışsız ilişki ve söylemin gerçekliği nasıl soğurduğunun bir örneğini anlatmakla sınırlı kalıyor. Öte yandan yazarlar

incelemenin başında "hakim kentsel koalisyonun kurduğu hegemonik yapının kendi iç çelişkilerine odaklanmak daha yerinde bir yöntemdir" (s.169) diyerek çelişki kavramına vurgu yapıyorlar. Ancak buradaki "çelişkiler" gerçek bir varoluşa sahip değildir; tarih-dışı bir genellik düzeyindedir ve ampirik bir soyutlamaya dayalıdır². Daha somut bir ifadeyle, yazarların "iç çelişkiler" ile kastettikleri kapitalist gelişme süreçlerine içkin çelişkiler değil herhangi bir yapının/modelin işleyişindeki aksaklık veya karşılaştığı sorunu aşamama halidir. Bu bakışla Konya'da korporatist yönetim tarzına sahip hegemonik koalisyonun son yıllarda ekonomik gelişmede belirgin biçimde hissedilen tıkanıklık karşısında çözüm üretmez durumda olduğu tespit edilir. Yazarlar bunun nedenini sınıf ilişkilerinin ve birikim süreçlerinin Konya'daki gelişimi, çelişkileri ve çatışmaları bütünselliği içerisinde aramaz. Onun yerine incelemelerini söz konusu hegemonik büyüme koalisyonunun yerel düzeydeki kompozisyonu ve merkezi hükümetle kurduğu ilişki biçimi ile sınırlar. Yazarlara göre, ilki yenilikçi ve yaratıcı müdahalelere izin vermezken ikincisi tıkanıklığı derinleştirmektedir. Neticede kapsamlı bir dönüşüm gerektiren yeni bir gelişme modeli ortaya konulamamaktadır. Dolayısıyla Konya'da hegemonik koalisyonun bölgesel kalkınmayı desteklemek bir yana zayıflatıldığı sonucuna varılır. Bu çerçevede İzmir örneğinde daha çok ihtiyaç olarak görülen yerel büyüme koalisyonunun uyum ve birliği Konya örneğinde daha çok sorun olur.

Tezat gibi görünen bu durum aslında *KT* kitabının, kuramsal ve metodolojik düzeylerden sonra, (ve onlarla ilişkili olarak) bir başka düzeyde 'denge' bulma çabasının ifadesidir. Kapitalist toplumsal ilişkilere içkin ikilikleri veri olarak politik süreçlerin ampirik analiziyle sınırlı tutulan bir perspektif, söz konusu ilişkilerin işleyişinin çelişkilerine ve muhtemel krizine değil onların işleyişinde yaşanan çatışma ve tıkanma haline ışık tutar. Bu doğrultuda araştırma kapitalist gelişmenin nasıl sürdürülebileceğini ve politik olarak yönetilebileceğini ortaya koymaya çalışır. Dolayısıyla İzmir incelemesinde ileri sürülen uyum ve birlik ihtiyacı ile Konya incelemesinde altı çizilen çatışma ve farklılığın önemi ortak bir amaca yöneliktir: Toplumsal olarak sürdürülebilir bir kapitalist gelişme/sermaye birikimi. Nitekim bu amaç, yazarlardan birinin *KT* kitabının temel sloganını ("Türkiye'nin kentlerinden kentlerin Türkiye'sine") on yıl önce dile getirdiği bir başka ortak imzalı çalışmasında bir biçimde ifade edilmiştir: "mekan sermaye diyalektiği demokratik normlar içinde iyi ve adaletli bir biçimde yönetilmezse..." (Keyman ve Lorasdağı, 2010: 30). Aynı yazarlar *KT* kitabından hemen önce yayımlanan (ve Anadolu'da coğrafyasında hemen hemen aynı kentlerde daha çok sosyolojik değişime odaklı) çalışmalarında yine söz konusu amacı ifade ederler: "...ki-taptaki temel hedefimiz, Türkiye'de sermaye-mekan diyalektiğinin çoklu formlarının kentlerdeki yansımalarının nasıl yönetileceği sorusuna cevap aramak üzere..." (Keyman ve Lorasdağı, 2020: 17). Kuramsal ve metodolojik olarak ortak bir izleğe sahip (ancak daha çok yerel ekonomik gelişmeye odaklı) *KT* kitabı da sermaye birikiminin (ve gelişindeki sınıf ilişkilerinin) belirli bir mekanda işleyişini bütünsel olarak sorgulamanın değil onun daha iyi ve daha kabul edilebilir biçimlerde nasıl sürdürülebileceği ve yönetilebileceğinin derdindedir. Bu dert yazarları kapitalist gelişmenin çelişkilerini belirli sosyal ve siyasal kaygılarla dengeleme arayışına yöneltmektedir. Bu, İzmir örneğinde çatışan yerel koalisyonlar karşısında uyumlu bir birlik, Konya örneğinde mutlak

² Ampirik soyutlama (empirical abstraction) ile belirli soyutlama (determinate abstraction) farkı için bkz.Gunn, 1989

uyum arzusunda bir hegemonik yapı karşısında çeşitlilik/farklılık talebi, ülke ölçeğinde ise aşırı piyasacı ve merkezietçi bir yapı karşısında “Türkiye’nin kentlerinden kentlerin Türkiye’sine” doğru bir yerel/bölgesel kalkınma yaklaşımı olmaktadır. Ne var ki (tekrar başa dönerek) toplumsal gerçeklik ekonomi-politika, genel-kısmi, yapı-özne gibi bir dizi ikilik temelinde ve onları kuran toplumsal ilişkiler dikkate alınmadan ele alındığı ölçüde, çözüm olarak önerilenin kapitalist çelişkilere gömülü liberal ütopyadan başka bir şey olmadığı anlaşılmayacaktır.

Tam da bu nedenle yazarlar 2010 yılını milat kabul ederek sonuç bölümünde şöyle bir cümle kuruyor: “Merkezileşme ile birlikte neoliberalleşme de kalkınma ve serbest piyasa ekonomisi adına, ekonomik kaygıların ve kar amacının toplumsal hak ve ihtiyaçların ötesine geçmesine yol açmıştır” (s.225). Bir başka ifadeyle, yazarlara göre, tek başına da değil, merkezileşmeyle birlikte neoliberalleşme kar amacını toplumsal hak ve ihtiyaçların önüne koyuyor. Ve üstelik bunu kalkınma ve serbest piyasa ekonomisi adına yapıyor; yoksa kalkınma veyahut serbest piyasa normalde buna yol açmaz. Ancak biliyoruz ki kalkınma olarak adlandırılan aslında belirli bir kapitalist gelişmeden başka bir şey değildir ve her kapitalist gelişme de karşılığı ödenmemiş emeğe dayalı bir sermaye birikim sürecidir. Dahası, aslında belirli bir tarihsellikte geç kapitalist ülkelerde yaşanan bir sermaye birikimi süreci olan kalkınma olgusunun geçmişte sağladığı toplum için görece olumlu getirilerin günümüz kapitalizmi içerisinde (dünya ölçeğinde işleyen piyasalar, birikim mekanizması ve bireysel sermaye birikimi gerçekliğinde) geçerli olması mümkün değildir (Ercan ve Oğuz, 2007). Dolayısıyla kalkınma kavramıyla anlatılan aslında belirli bir coğrafyadaki sermaye birikimi olgusunun toplumsal hak ve ihtiyaçları esas alması zaten hiçbir zaman söz konusu olmadığı gibi bugün bütünüyle imkansızdır. Bilakis günümüz kapitalizmi içerisinde kalkınma ile anılan kapitalist gelişme süreçleri, doğa üzerinde mutlak hakimiyet ve üretimde yeni emek kontrol biçimleriyle, eşitsiz ilişkileri toplumsal hayatın geniş bir bölümüne yayan “sermayenin gerçek boyunduruğu” halini almaktadır (Ercan ve Oğuz, 2015). Bu durumda yazarların toplumsal hak ve ihtiyaçları en azından geride bırakmayacak bir kalkınma beklentisi liberal bir ütopya olmakla maluldür. Bununla birlikte söz konusu ütopyanın peşinde belirli bir eleştirel yaklaşım da elden bırakılmamaktadır. Yönetim anlayışına sadece piyasa, kar ve rant unsurlarını öne çıkaran neoliberal ideolojinin hakim olması, yürütme gücünün aşırı merkezileşmesi ve toplumsal hayatın farklı düzeylerde kutuplaşması yazarlar tarafından kentleşen Türkiye’nin önündeki üç temel sorun olarak nitelendirilmektedir. Ne var ki, bu gerçek sorunların kapitalist gelişme süreçleriyle ilişkisi tartışılmamakta, aksine daha çok (bazı sosyal ve kültürel dayanışma mekanizmalarıyla güçlendirilebilecek) liberal gelişme modelinden uzaklaşmanın sonuçları olarak görülmektedir. Böylelikle liberal ütopyanın peşinde, kendini hiç tartışmaya açmadan muhalif/eleştirel bir role soyunmak mümkün olmaktadır.

Nitekim *KT* kitabını, hemen hemen aynı araştırma sahalarında yakın temalar etrafında hazırlanmış ve yazarlarından birinin ortak olduğu diğer iki çalışmayla birlikte değerlendirdiğimizde yukarıda bahsettiğimiz durum daha net ortaya çıkmaktadır. Özellikle *KT* kitabının öncüsü olarak görülebilecek 2010 yılında yayımlanan *Kentler: Anadolu’nun Dönüşümü ve Türkiye’nin Geleceği* kitabı ile karşılaştırma yapmak her

açıdan çarpıcıdır. Fuat Keyman ve Berrin Koyuncu-Lorasdağı'nın yazdığı kitap, benzer biçimde Türkiye'nin dönüşümünü Anadolu coğrafyasında kentlerin yaşadığı sosyal ve mekansal değişim üzerinden incelerken oldukça iyimser bir tablo çiziyor:

...başarılı kentler ve kentsel bölgeler, özellikle bazı Anadolu kentlerinde gözlemlediğimiz üzere, küresele olan uyumunu ve katkısını, etkin bir kentsel dayanışmacı karar verme ve uygulama koalisyonuyla başarıyor...Dolayısıyla ekonomik getiriler tek bir sınıfın ya da grubun tekelinde değil, kentteki pek çok aktörün, özellikle de sosyal yapının, kültürel motiflerin etkin olduğu ve ekonomik dinamizmin kentsel yaşama yansıtıldığı bir yapıya denk düşüyor. Bunu, bir anlamda kentsel mekanda yaşanan yeni bir demokrasi pratiği olarak görmek de mümkün. Bölüşüm kuşkusuz küreselleşmenin en zayıf olduğu alan iken, Anadolu kentleri bu bahsettiğimiz dayanışmacı ve bölüşümcü dinamikleriyle önem kazanıyor (Keyman ve Lorasdağı, 2010: 24).

Ne var ki aynı kuramsal ve metodolojik izleği takip eden *KT* kitabı Anadolu coğrafyasının küreselleşme deneyimine baktığında artık ne demokrasi şöleni ne de dayanışmacı-bölüşümcü pratikler görmektedir. Buna karşın politik güç mücadelelerine, çatışmacı ve dışlayıcı ittifak yapılarına ve hatta Konya örneğinde -sınırlı biçimde- vurgulandığı gibi sınıfsal talepleri sermaye lehine soğuran uygulamalara işaret etmektedir. Yazı boyunca başka bir eleştiriye tabi tutsak da *KT* kitabı bahsedilen eleştirel vurgularıyla, öncüsü sayılabilecek “Kentler” kitabından ayrılıyor gibi görünmektedir. Ancak bu durum kuramsal veyahut metodolojik temelde bir kopuştan kaynaklanmıyor. Aksine *Kentler* kitabından itibaren izlek aynıdır: ikiliklere ve dışsal ilişkilere dayalı bir metodoloji, (yeni) kurumsalcı bir ekonomik coğrafya yaklaşımı, aktörler ve kurumlar arasında ekonomik ve siyasal yönetim mekanizmaları, yönetici ve “orta sınıf” merkezli seçkinçi çözümlerler (aynı anlamda, çalışan sınıflara ilgisizlik) ve “daha iyi kapitalizm” peşinde eleştiriler (bkz. Keyman ve Lorasdağı, 2010: 21-25; Keyman ve Lorasdağı, 2020: 16-18; Keyman vd., 2021: 9-51). Dolayısıyla *KT* kitabı dahil son iki çalışmanın eleştirel pozisyonu liberal iyimserliği besleyen “daha iyi bir kapitalizm” seçeneği ile mevcut gelişme politikaları arasında yakın dönemde artan mesafe ve siyasal gerilimle ilgili gözükmektedir.

Sonuç Yerine

KT kitabının günümüz Türkiye'sinde farklı coğrafyalarda ekonomik ve politik süreçlerin işleyişi ve yeni mekansallıkların gelişim dinamikleri üzerine zengin bir içerik taşıdığı söylenebilir. Ancak ikiliklere dayalı ontolojik varsayımları ve dışsal ilişkiler temelinde epistemolojik kavrayışıyla bölgesel gelişme meselesi etrafında oldukça sorunlu bir yaklaşım sunmaktadır. Kitap temelde kapitalist gelişmeye içkin sınıf ilişkileri ve birikim süreçlerinin yapısal çelişkilerini çeşitli aktörler arasındaki politik çatışmalara indirgeyerek göz ardı etmekte ve çoğulcu bir perspektifle bizleri kent-bölge ölçeğinde yürütülecek bir kalkınma programına çağırmaktadır. Üstelik söz konusu çoğulculuk ekonomik aktörler (işverenler), siyasal yöneticiler ve kurum idarecilerinin talepleri/tercihleri/söylemleriyle sınırlı kalmakta; dolayısıyla çalışan sınıfları araştırma gündemine dahil etmeyen bir yönetici/seçkinçi yaklaşımı da barındırmaktadır. Açıkçası bu durumu şaşırtıcı bulmuyoruz; çünkü kitap, Anadolu coğrafyasında İslami ağların dışında

kalan iş çevrelerinin oluşturduğu (ve Türkiye’de büyük sermayenin temsilcisi niteliğindeki TÜSİAD’ın yakın destek içinde olduğu) Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu’na (TURKONFED) hazırlanmış daha geniş bir araştırma raporunun³ ardıl çalışmasıdır. Bu nedenle kitap aslında TÜSİAD ve TÜRKONFED’in temsil ettiği belirli sermaye çevrelerinin Türkiye’nin geleceğine yönelik toplumsal ve coğrafi boyutta arayışlarını içeren bir çalışma olarak görülmelidir.

Öte yandan *KT* kitabı söz konusu arayışa dönük ilk örnek değildir. Yukarıda vurgulandığı gibi, *KT* kitabının temel sloganı yazarlardan birinin 2010 yılında yayımlanan bir başka kitabında “mekan-sermaye diyalektiği” yaklaşımıyla oldukça iyimser bir bakışla ifade ediliyordu. Hatta daha da geriye giderek, yine yazarlardan Çağlar Keyder’in 1990’lı yılların ortasında yazdığı ve küreselleşme koşullarında ekonomik gelişmenin artık kentler temelinde örgütlendiğini söyleyerek İstanbul’un sermaye dinamiklerine uygun hale getirilmesini önerdiği makalesinde de (Keyder 1996) benzer bir yaklaşımın bulunduğu ileri sürülebilir. Bununla birlikte *KT* kitabını farklı ve dikkat çekici kılan, bu liberal yaklaşımı mevcut ekonomik ve politik durum karşısında eleştirel bir bakış olarak sunabilmesidir. Çünkü Türkiye’de özellikle 2001 krizi ardından uzun bir dönem gelişme politikaları sermaye birikim süreçlerinin hakim rekabetçi eğilimlerini temsil eden söz konusu liberal yaklaşımın hegemonyasında gerçekleşmiştir. Ancak *KT* kitabı eleştirel bakışını 2000’li yıllar boyunca yaşanan liberal kalkınma politikaları deneyimine değil, son yıllarda sözkonusu politikalardan uzaklaşmanın sonucu olarak gördüğü “tıkanıklık” durumuna yöneltmektedir. Üstelik bu durumu aşmanın yolunun yeniden rekabetçi sermaye birikim süreçleri sağlayacak, kent-bölge ölçeğinde yeni bir kalkınma anlayışından geçtiğini ileri sürmektedir. Böylelikle daha demokratik ve daha fazla toplumsal hak ve ihtiyaçların gözetildiği bir düzenin gelişeceğini iddia etmektedir. Ne var ki bu iddia gömülü olduğu sınıf ilişkileri ve kapitalist çelişkileri göz ardı etmekle kalmaz aynı zamanda varsaydığı “daha iyi kapitalizm” seçeneğini gündeme getirebilecek bir politikleşmeye de kapılarını önceden kapatmaktadır. Bu durumda geriye kalan liberal ütopyanın peşinde yeni bir umut yolculuğu çağrısından başka bir şey olmamaktadır. Özetle *KT* kitabı liberal hegemonyanın yeniden tesisinde bir araç olmanın ya da eski şarabın yeni şişede sunumunun ötesine geçememektedir.

Kaynakça

- Amin A. (1999) An Institutional Perspective on Regional Economic Development, *International Journal of Urban and Regional Research* 23(2): 365-378
- Ercan F. ve Oğuz S. (2007) “Rethinking anti-Neoliberal Analysis Through The Perspective of Value Theory: Insights from the Turkish Case”, *Science and Society* 71 (2): 173-202.
- Ercan F ve Oğuz S (2015) “From Gezi Resistance to Soma Massacre: Capital Accumulation and Class Struggle in Turkey”, L.Panitch ve G.Albo (der) *Socialist Register: Transforming Classes* içinde, London: Merlin Press
- Genç F. vd. (2021) *Kentlerin Türkiye’si: İmkanlar, Sınırlar ve Çatışmalar*, İstanbul: İletişim.
- Gunn R. (1989) “Marxism and Philosophy: A Critique of Critical Realism”, *Capital and Class* 13(1): 87-116.
- Gündoğdu, İ. (2020) “Space, Particularity and the Socialisation of Production”, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 13(3): 543-558.
- Keyder Ç. (1996) “İstanbul’u Nasıl Satmalı”, *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, İstanbul: Metis.
- Keyman F. ve Lorasdağı B. (2010) *Kentler: Anadolu’nun Dönüşümü, Türkiye’nin Geleceği*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Keyman F. ve Lorasdağı B. (2020) *Sekiz Kentin Hikayesi: Türkiye’de Yeni Yerellik ve Yeni Orta Sınıflar*, İstanbul: Metis.

³ <https://turkonfed.org/Files/ContentFile/turkiyenin-kentlerinden-kentlerin-turkiyesine.pdf>

Kitap Eleştirisi

Tamamlanmamış Kentsel Devrim: Günümüz Türkiye’inde Kent, Kriz ve Gündelik Hayat*

Havva Ezgi Doğru**

Henri Lefebvre 1970’de yazdığı ‘Kentsel Devrim’ kitabına son derece provoke edici bir hipotezle başlar: Toplum tamamen kentleşti ve bu sürecin sonucunda ortaya kentsel bir toplum çıktı. Her ne kadar Lefebvre’nin kitabına asıl heyecanını veren 1960’ların Paris’inde tanıklık ettiği kentsel hareketlerin yarattığı toplumsal ihtimaller olsa da, hipotezini evrensel bir ölçeğe taşıyarak şöyle devam eder: Kentsel devrim gezegensel bir fenomendir (2003: 113). Eda Acara ve Mehmet Penbecioğlu’nun derlediği *Tamamlanmamış Kentsel Devrim* kitabı isminden de anlaşılacağı gibi, Lefebvre’in gezegensel ölçekte tanımladığı kentsel devrim kavramsallaştırmasına selam vererek günümüz Türkiye’sinin ‘tamamlanmamış, belirsizlikler ve endişe içeren’ kentsel devrimine bakıyor. Çalışma Türkiye akademisinde ve zihinsel dünyasında hakim olan Kuzey Amerika ve Kıta Avrupası merkezli kavramsal setlerin bizim gibi ülkeleri anlamakta yetersiz kaldığı savından yola çıkarak kuramsal yeni arayışların kapısını açıyor. Editörlerin giriş bölümünde yazdıkları gibi kent kuramında Küresel Kuzey merkezli yerleşik yaklaşımlar yerine, Küresel Güney örneklerini merkeze alan bir kavramsal yol haritasına ihtiyaç olduğu açık. Bu sebepten Türkiye kentleşmesi düşünülürken Hindistan (enformelin kentin oluşumundaki etkisi bağlamında), Çin (devlet girişimciliği, parti-devlet ilişkisi ve kent ilişkisi bağlamında), Singapur (neoliberal otoriter kentleşme ve siyasal hegemonya ilişkisi bağlamında), Güney Amerika (periferik kentleşme) ve Afrika kıtası örneklerine bakmak epistemolojik karşılaştırma yapmayı mümkün kılıyor. Her ne kadar kitap Türkiye üzerine odaklansa da, bahsi geçen ‘güneyli şehircilik’ tartışmalarına makaleler içinde sıklıkla rastlamak mümkün. Bu bağlamda kitap Türkçe düşünce dünyası ve akademik çalışmalar için kıymetli bir uğrak olacaktır.

Son derece titiz bir çalışmanın ürünü olduğu açık olan derleme, üç temel bölümden ve birbiriyle diyalog kuran on çalışmadan oluşuyor. Kitabın birinci bölümü yazarların başka dergilerde yayımlanmış makalelerine referansla Küresel Güney’deki kentleşme deneyimleri için yeni düşünme biçimleri ve kavramsal setler arama derdinde. Mustafa Bayırbağ’ın deyişiyle, kuramsal alanda bir ‘tebdil-i mekan’ arayışında olan ilk bölümün ana vurgusu Küresel Güney şehirlerinde yaşanan dönüşüme, çatışmaya, siyasete alternatif yaklaşımlar bulabilmek. Orijinal olarak 2017 yılında *Urban Studies* dergisinde yayınlanan, Mustafa Kemal Bayırbağ ve Mehmet Penbecioğlu’nun

* Yazıya konu olan bu eser Eda Acara ile Mehmet Penbecioğlu tarafından derlenmiştir. (Acara, E. ve Penbecioğlu, M. [der.] [2022] *Tamamlanmamış Kentsel Devrim: Günümüz Türkiye’inde Kent, Kriz ve Gündelik Hayat*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.)

** Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü. havvaezgidogru@anadolu.edu.tr

kaleme aldığı “Kentsel Kriz: ‘Yabancılaşma Yönetişiminin Sınırları’” isimli makale; sermaye krizlerinin nasıl kentsel krizlere dönüştüğü sorusunu merkeze alıyor. Kentlerde açığa çıkan toplumsal hareketlerin aslında neoliberalizmin toplumsal çelişkileri yönetememesi ve dahası derinleştirmesiyle ilişkili olduğunu vurgulayan yazarlar kentsel hareketleri kapitalizmin yarattığı yabancılaşmanın geldiği bir aşama olarak ele alıyorlar. Burada kitabın genel argümanını destekler nitelikte karşımıza çıkan Kuzey-Güney dikotomisi tekrarlanıyor. Batı/Kuzey ve Doğu/Güney coğrafyalarında ortaya çıkan kentsel krizlerin birbirlerinden farklı olduğu ve Güney’deki kentsel krizlerin siyasi rejimin esnek olmaması sebebiyle siyasal sistem krizlerine evrilmeye yatkın olduğu iddia ediliyor. Kuzey’deki ‘formel yurttaşlığa bağlı temsil siyasetinden’ farklı olarak, Güney’de baskın olan kayırmacılık ilişkilerinin çıkan kentsel krizleri devlet reformlarıyla çözemeyeceği öngörülmüyor.

Seth Schindler’in kaleme aldığı 2017 yılında City dergisinde yayınlanan “Güneyli Şehircilik Paradigmasına Doğru” isimli makalede Güney ve Kuzey’in homojen bir coğrafi varlık olmadığı ve Kuzey ya da Güney sınıflandırmalarına uymayan yerler olduğu vurguluyor. Ancak bu vurgu kitabın geneline hakim olan Kuzey-Güney karşıtlığının ötesine geçebilecek bir detaylandırmaya sahip değil. Güneyli şehirciliğin belirgin eğilimlerini saptarken Kuzey’in sürekli bir referans noktası olarak karşımıza çıkması, elbette ki kaçınılmaz ancak bu karşıtlığın sürekli üretilmesi bir takım epistemolojik ve politik tehlikeleri de içinde barındırıyor. Örneğin Schindler Güneyli şehirciliğin en temel eğilimlerden birisinin “kent yönetim rejiminin nüfusu iyileştirme yolundan ziyade hakimiyet alanını dönüştürmeye yönelmesi” olduğunu söylüyor (52). Güneyli şehirciliğe ait bu eğilim örtülü olarak Batı kapitalizminin nüfusunu iyileştirecek bir yönetim anlayışını benimsediğini iddia ediyor. Ancak biliyoruz ki en zengin Kuzey şehirlerinde dahi alt sınıfların yerinden edildiği, ırkçı politikaların kent mekanlarını belirlediği ve cinsiyetçi kentsel politikalar hayata geçiriliyor (Soederberg, 2021). Diğer bir ifadeyle Küresel Kuzey’de iyi yönetime konu olan toplumsal sınıflar son derece dışlayıcı bir sürecin sonucunda ortaya çıkıyor. Kitabın geneline hakim olan ve pekiştirilen Kuzey-Güney ikiliğinin ötesinde, Schindler’in makalesi Güneyli şehirciliğe özgü eğilimleri saptamak konusunda oldukça zihin açıcı olmakla kalmıyor, keza ayağımızın altından sürekli zemin kayıyormuş duygusunun teorideki karşılığını bulmamızı sağlıyor; çünkü yazara göre Güneyli kentlerin metabolik kurulumu süresiz, dinamik ve akışkan. Tam bu noktanın yarattığı ihtimaller üzerine düşünmemizi sağlayacak Mustafa Kemal Bayırbağ’ın yazdığı “Tebdil-i Mekan” makalesine değinmekte fayda var. Yazara göre günümüz kentsel krizinin ötesine geçebilecek için yegane yol; tebdil-i mekanı bireysel kaçışlarda veya geçmişe duyulan nostaljide aramak yerine mekanın siyasal kurgusunu geleceğe yönelik dönüştürme ihtimalleri üzerine düşünmek. Yabancılaştığımız ve sıkıştığımız kentsel mekanlar yerine genişleyen yaşam alanları kurmak için sahip çıkılması gereken ilkeler mevcut. Bunlar birlikte üretilenin bölüşüldüğü, mekansal adaletin sağlandığı, sokakların ve meydanların bize ait olduğunu hissettiğimiz bir mekanı birlikte kurmak iradesi olarak özetlenebilir.

Kitabın ikinci kısmı “Değişim Coğrafyasını Bulgulamak: Kentin Ötesinde Sınırlar, Döngüler ve Hareketler” ismini taşıyor. Bu kısmın kitap için önemli bir sıçrama yarattığını söylemek mümkün; çünkü kent-merkezci bir metodolojiye alternatif oluşturmak için kolları sıvayan yazarlar özellikle gezegensel kentleşme teorisine referansla

genişleyen ve yoğunlaşan kentin çevresiyle ve atığıyla kurduğu ilişkiye odaklanıyor. Eda Acara'nın yazdığı "Türkiye'deki Güncel Ekolojik Çelişkilerin Kentsel Kökenleri" isimli makalenin temel meselesi İstanbul'un genişleyen kentleşmesinin Trakya alt bölgesi ve Ergene Havzası'ndaki kaynakların kullanımına etkisini araştırmak. Kentleşme kuramını politik ekoloji ve kaynak coğrafyaları perspektifinden zenginleştiren çalışma, yoğunlaşan ve genişlemek zorunda olan İstanbul kentleşmesinin özellikle 2000'lerden sonra etrafındaki kaynaklarla kurduğu eşitsiz ilişkiye odaklanıyor. Acara'nın çalışması politik ekoloji üzerine çalışmaya niyetlenmiş birçok araştırmacı ve akademisyen için hem kavramsal hem de ampirik olarak önemli bir kaynak olma niteliğinde. Bu kısma yapılmış diğer çok başarılı katkı ise Gül Tuçaltan'ın yazdığı "Gezegensel Kentleşmeye Kentsel Atık Perspektifinden Bakmak: Meta-Kuramsal Bir Yaklaşımın Olanakları ve Kısıtlılıkları" makalesi. Uluslararası atık ticaretinden AB uyum politikalarına, ulusal yönetmeliklerden yerel yönetimlere ve 'enformel' katı atık toplayıcılarına kadar birçok ölçeğin ilişkisini başarıyla kuran çalışma, Ankara Büyükşehir Belediye'sinin katı atık yönetişimini ve siyasetini inceliyor. 2018 yılında en büyük geri dönüştürülebilir malzeme ithalatçısı olan Çin'in ayrıştırılmamış malzemelerin sevkiyatını yasaklamasıyla birlikte Türkiye adım adım başlıca atık ithalatçısı haline geliyor. Atığın artık ekonomik bir kaynak olarak ele alındığı günümüz ekonomisinde yeterli geri dönüşüm teknolojilerine ve alt yapıya sahip olmayan Ankara Büyükşehir Belediyesi'nde atık yönetimi, formel ve enformel sistemlerin (atık toplama, depolama, ayrıştırma) bir arada kullanılmasıyla gerçekleştiriliyor. Hem geri dönüşüm emeğinin formel alanla kurduğu ilişkiye, hem de bu emeğin heterojen toplumsal yapısına odaklanan çalışma kenti atık siyaseti üzerinden okuyarak kitaba muazzam bir zenginlik sağlıyor. İkinci kısmın son makalesi Özge Erbaş'ın yazdığı "İstisnalar Coğrafyası: İstanbul'un Büyük Ölçekli Ulaşım ve Altyapı Projeleri Sürecinde Kentin, Planlamanın ve Kurumsal Yapıların Değişimi" isimli çalışma. Çalışmada yer seçimi, yasal çerçeve ve finansal istisnalar üzerinden Yavuz Sultan Selim Köprüsü, İstanbul Havalimanı ve Kanal İstanbul mega projelerinin karmaşık süreçleri analiz ediliyor. Çalışmanın kitabın geneline en büyük katkısı ilk kısımdaki teorik tartışmalarda bahsi geçen süreksiz, dinamik ve akışkan kent mekanının neden yapısal olarak böyle olmak zorunda olduğunu açıklaması. Yazarın açıkça ifade ettiği gibi, mega projeler birçok birleşene ve uzun süreçlere yayıldığı için ancak esnek hukuksal ve finansal stratejilerle hayata geçebiliyor. Türkiye siyasetine damgasını vurmuş olan üç mega projenin yönetim süreçlerini titizlikle ele alan makalede göze çarpan temel eksiklik ise kentsel planlama istisnalarının siyaset yapma ve devlet biçimiyle ilişkisine yer verilmemesi olması.

Kitabın "Kentsel Devrim'i Aşağıdan Yukarıya Okumak: Mekanın Üretimi ve Gündelik Hayat" isimli üçüncü kısmı gündelik hayat üzerinden kentleşmeyi ve kentsel krizi okuyor. Kitabın baştaki vaadini destekler nitelikte kente talep tarafından, aktörler bazında, gündelik hayattan ve eşikten bakan bölüm kentleşme meselesine aşağıdan bir mercek tutuyor. Penpecioglu, Bayırbağ ve Schindler'in yazdığı ve kitaba da ismini veren "Tamamlanmamış Kentsel Devrim: Türkiye'de Neoliberal Kentsel Dönüşümün Çoklu Sosyo-Politik Örüntüleri ve Ankara Örneği" isimli makale, Türkiye'de hakim olan rant-güdümlü, arz yönlü ve otoriter devlet müdahaleleri üzerinden analiz edilen kentsel dönüşüm yazınına yeni bir soluk getiriyor. Yenimahalle/Şentepe ve Mamak/Akdere mahallelerinin kentsel dönüşüm süreçlerini merkeze alan çalışma

aşağıdan yukarıya vatandaşın gelen rantı en çoğa çıkartma taleplerine, enformel ilişkilere, yasal belirsizliklere ve boşluklara vurgu yapıyor. Burada en ilginç bulgulardan biri Ankara ölçeğinde kamunun arazi spekülâtörü gibi biçimlenmesiyken, diğeri vatandaşların kentsel dönüşümde TOKİ gibi kurumlarla çalışmaktan ziyade onlara daha çok fırsat penceresi sunabilecek aktörlere (şirketler, müteahhitler, girişimciler vb.) yönelmesi. Tamamlanamayan kentsel dönüşümlerin dağınık ve karmaşık yapısını açığa çıkartan çalışma kentsel dönüşüm sürecinin odağına talep yönlü politikaları yerleştirmeyi başararak paradigmatik bir sıçrama gerçekleştiriyor. Esin Özdemir'in Gülsuyu-Gülensu mahalleleri üzerinden tamamlanamayan bir başka kentsel dönüşüm sürecinin izini sürdüğü "Kentsel Toplumsal Hareketleri Birleştirici/Parçalayıcı Dinamikler: Türkiye'de Kentsel Dönüşüme Karşı Yürütülen Muhalefet Üzerinden Bir İnceleme" isimli makale bir önceki çalışmayı destekler nitelikte. 2004 yılından itibaren kentsel dönüşüm planlarına konu olan bu iki mahallenin hikayesi, değişen kentsel planların farklı zamanlarda yarattığı ideolojik ve mülkiyet temelli parçalanmalar ve birleşmeler üzerinden anlatılıyor. Çalışmada en çok dikkat çeken husus radikal planlama -sistemin dikte ettiğini kabul etmeyip alternatif üreten bir planlama- deneyiminde gönüllü planlıcılarının mahalle sakinlerinin kendi kentsel dönüşüm planlarını ortaya koymalarında nasıl bir etkisinin olduğunun detaylıca anlatılması. Her ne kadar Özdemir'in makalesinde aşağıdan bakarken Küresel Kuzey literatürünün kavramsal seti hakim olsa da, kentsel dönüşümü kent planlarının değişimi, mahallelerin ideolojik örüntüsünün yarattığı imkanlar ve gönüllü planlıcılar üzerinden anlatması kitabın geneline önemli bir katkı sağlıyor.

Kentsel krizi gündelik karşılaşmalardan, bölünmelerden, birleşme ihtimalleri ve ayrışmalardan okuyan Hilal Kara ve Sezen Savran'ın çalışmaları tamamlanmamış kentsel devrimi kentin hareketliliğine ve eşğine yerleştiriyor. Hilal Kara'nın "Krizlerin Kentinde Gündeliğin Emeginde: Kentsel Krize Gündelikten bir Yanıt" isimli çalışma kentsel kriz ve hane krizi arasındaki ilişkiye odaklanıyor. Feminist coğrafyacılar ve toplumsal yeniden üretim literatüründen beslenen çalışma okuyucuları gündelikçi kadınların şehir içi uzun mesafe yol aldıkları bir Ankara otobüsüne bindiriyor. Bedensel yorgunluğun yanında bakım emeğinin getirdiği tüm duygusal ve zihinsel yükleri de sırtlanan kadınların emeğinin dönüşümü onların penceresinden anlatılıyor. Neoliberal dönemde yeniden özelleşen bakım emeğinin taşıyonu olarak çalışan gündelikçi kadınların direniş stratejileri (yol ve iş yükünün bölüşülmesi, işverenin yedeklenmesi) ve kendi hanelerinin eve ekmek getirenleri olma süreci anlatılıyor. Kadınların yolda geçirdikleri zamanın özellikle son on yılda artması, genişleyen kent kavramsallaştırmasına (gezegensel kentleşme literatürü) aşağıdan önemli bir katkı sunuyor. Kitabın son makalesi Ankara'nın Uluğbey ve Alemdağ mahallelerinde yaşayan Suriyeli göçmenlerin kentsel deneyimine odaklanıyor. Sezen Savran'ın uzun soluklu alan araştırmasına dayanan "Mekansal ve Toplumsal Eşikler Yaratmanın Olanak(sızlık)ları: Ankara'da yaşayan Suriyeli Göçmenler Üzerine Bir Araştırma" isimli makale tamamlanmamış kentsel dönüşümün mülk sahiplerinin ya da kamu otoritelerinin dışında nasıl bir kentsel eşik yarattığını sorguluyor. Uzun zamandır tekil veya grup halinde kentsel dönüşüme konu olan mahalleler yeni gelmiş Suriyeli göçmen ailelerin yerleştiği alanlar. Kiraların düşük olması bir yana kira kontratının dahi söz konusu olmadığı mahalle-

lerde göçmen ailelerin sürekli ev değiştirdiği bir kentsel hareketlilik var. Savran’ın mekansal ayrışma, gettolaşma, kentsel adacıklar gibi kavramlar yerine ilişkiselliği vurgulamak için seçtiği ‘eşik’ kavramı oldukça ilgi çekici. Eşik mekanlar tanımını gereği içerici ve eşit müzakereye imkan sağlayan yerler olsa da, bahsi geçen mahallelerin göçmenlere bu imkanı sağlamaktan çok uzak olduğu çalışma boyunca detaylandırılmakta. İçeride dönmek bir hayat yaşamak mecburiyetinde hisseden göçmenler kendilerini Ankara’da kalıcı vatandaşlar olarak görmelerine rağmen ortada oldukça büyük ve yapısal bir iletişimsizlik olduğu ifade ediliyor.

Temel olarak üç ana bölümden oluşan *Tamamlanmamış Kentsel Devrim* kitabının çok titiz bir çalışmanın ürünü ve Türkçe kent yazını için şimdiden önemli bir kaynak kitap olduğunu düşünüyorum. Türkiye’deki kent çalışmalarına yeni bir bakış açısı kazandırmayı amaçlayan kitap, Batı merkezli kent kuramlarının bizim gibi ülkelerdeki çıkmazlarını göstermesi ve yeni yaklaşımların önünü açması bağlamında güçlü bir başlangıç. Küresel Kuzey’in yüzyıllara yayılmış kentsel deneyiminden farklı olarak Türkiye’nin ancak 1950’lere kadar geri giden kapitalist kentleşme hikayesi, hem zaman hem de mekan sıkışması yaşamakta ve hakim kavram setleriyle açıklanamayacak kadar kendine özgünlüklere sahip. Kentsel devrimin tamamlanmamış olduğunu başlığına taşıyan derleme kitap Güneyli şehircilik tartışmalarını kent-merkezli bir perspektifin dışına çıkararak okuyuculara sunması bağlamında oldukça kıymetli. Son derece zengin alan araştırmaları sunan çalışmaların da genel olarak bu tartışmalardan beslenmesi kitabın en güçlü yanlarından. Ancak, yukarıda değindiğim gibi Güneyli şehircilik tartışmaları özünde Kuzey-Güney karşıtlığını yeniden ürettiği için kitapta yer yer Küresel Kuzey’in neredeyse bir ideal tip gibi karşımıza çıktığını ifade etmem gerekiyor. Hatta öyle ki burada tamamlanmamış olan kentsel devrim, gelişmiş kapitalist ülkelerde tamamlanmışına dair kapalı bir ön kabul olarak yer yer karşımıza çıkıyor (Batuman 2022). Bunun ötesine geçmek için kapitalizmin coğrafi bağlamda eşitsiz ve birleşik gelişmesinin mekansal etkilerini kuramsal olarak yeniden tartışmaya açmak ve aynı zamanda Güney’i basitçe bir yoğun betimleme (*thick description*) olarak almayıp soyutlamaya eklemek kent çalışmalarının temel gündemlerinden biri olmaya devam edeceğe benziyor.

Kaynakça

- Batuman, B. (2022) “Kentsel Devrim (?)”, <https://www.gazeteduvar.com.tr/kentsel-devrim-makale-1565318>, indirilme tarihi: 10 Eylül 2022.
- Soederberg, S. (2021). *Urban displacements: Governing surplus and survival in global capitalism*. Londra ve New York: Routledge.
- Lefebvre, H. (2003). *The urban revolution*. Minnesota: University of Minnesota.

AYRINTI DERGİ

ÜÇ AYLIK SOSYALİST SİYASET VE KÜLTÜR DERGİSİ

HER SAYIMIZDA

GÜNDEM • POLİTİKA DÜNYA • POLİTİKA TEORİ • ELEŞTİRİ EDEBİYAT •
ELEŞTİRİ SANAT • ELEŞTİRİ KÜLTÜR • DOSYA YAZILARIMIZLA
YÜZÜNÜ EYLEME DÖNEN BİR DÜŞÜNCENİN İNŞASI, SOSYALİST-DEVİRİMCİ
HAREKETİN FİKRİ OLARAK DESTEKLENMESİ İÇİN SİZLERLEYİZ. KATKI, ÖNERİ
VE ELEŞTİRİLERİNİZİ ESİRGEMEYİN.

ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN AYRINTI DERGİ'Yİ KİTABEVLERİNDEN VE
İNTERNET SATIŞ SİTELERİNDEN EDİNEBİLİRSİNİZ.

HAYAT AYRINTIDA ÖRGÜTLENİR...

ayrintidergi.com.tr

twitter.com/Ayrinti_Dergi

facebook.com/ayrintidergi

Geçmiş Sayılar

59: Dijital Kapitalizm Dedikleri

Dijital Müsterekler, Yazılım Üretim Araçları, Yazılım Emeginin Yeniden Üretimi ve Komünist Üretimin Güncelliği **Ahmet Gire** Dijitalleşme ve Emegün Geleceği: Ursula Huws ile Söyleşi **Adem Yezilyurt-Hülya Kendir** Dijital Gelecek Tahayyülleri, Kapitalist Gerçekçilik ve Müsterekleşme **Alper Aslan** Fotografik Gözetimden Veri Gözetimine Estetik Direniş **Özlem Demircan** Sağlıkta Dijital Dönüşüm **Mehmet Zencir** Verileştirme ve Çalışmanın Politik Ekonomisi: Yeni Bir Dijital Taylorizm mi? **Matthew Cole, Hugo Radice, Charles Umney** Pandeminin Gölgesinde Kapitalizm: Gözetim, Veri Siyaseti ve Özgürlük **Nurhak Polat - Gülcan Ergün - Cihan Yayıştıran - Filiz Anöz** Teknolojik Gelişme ve Üretim Süreçleri İlişkinde Teorik Bir Yaklaşım **İsmail Sarp Aykurt - Fatma Pınar Arslan** Kodda Düşlemek **Rob Lucas** Gözetleme Kapitalizmi Çağı **Fuat Özding** Radikal Teknolojiler: Gündelik Hayatın Tasarımı **Eylem Çamuroğlu Çığ- Melehat Kutun**

58: Engels 200: Tarih, Toplum, Sınıf, Kent

Eleanor Marx-Aveling: Engels'in Kişiliği Üzerine (1890) Friedrich Engels: İlk Marksist Tarihçi **Aytek Soner Alpen** Friedrich Engels ve Devrimci Kuram: Devrimci Bir Yaşamın Mirası **Frank Jacob** Engels'te Doğa Algısı ve Marksizm'de "Metabolik Yanılma" **Çıldem Demircan-Simon** Friedrich Engels: Dünyaya Açık Bir Materyalist veya Neden Gerçek Anlamda bir "Engelsizm" in Oluşmadığı Üzerine **Karl Hermann T Jaden** "Köken"den "Tarih Tezi"ne: Engels ve Kıvılcımlı Sürekliliğinin İzinde **Mert Büyükkarabacak** Sınıf, Ahlak ve Siyaset: Marx ve Engels'te Lümpen Kavramı **Selin Dıngıboğlu** Savaş ve Devrim: Askeri ve Siyasi Düşünür olarak Friedrich Engels **Paul Blackledge** Engels'in Diyalektik Teorisi: "Doğanın Diyalektikliği" mi, Düşüncenin Diyalektikliği mi? **Engin Delice**

57: Toplumsal Yeniden Üretim

Dünyayı Sırtında Taşıyanlar, Çıplak(laşan) Kral(ıklar) ve Daha İyi Bir Dünyanın Olasılığı: Pandemi Döneminde Toplumsal Yeniden Üretim Odaklı Gözlemler ve Vizyonlar **Sedef Arat-Koç** Toplumsal Yeniden Üretim Feminizmi: Birleşik Teori Yaklaşımının Olanakları ve Sınırlılıkları **Yasemin Dildar** Patriyarka Üzerine Kısa Not **Gülınur Acar Savran** Toplumsal Yeniden Üretim Krizi ve Kapitalist Devletin Erkek Sorunu: Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet Faili Erkekleri Cezalandırma)ma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme **Funda Hülalü** Toplumsal(in) Yeniden Üretim Krizinde Mekan-Zamansal Sınırlar, Geçişler ve Yanıtlar: Güvencesizleşme, Bekleme ve Genç Emegü Hilal Kara İşyerine Dönüşen Evler: Toplumsal Yeniden Üretim Bağlamında Evden Çalışma **Çağla Önlütürk** Ulutaş Toplumsal Yeniden Üretim Perspektifinden Göçmen Emegi: Almanya'nın "Misafir İşçileri" **Eda Kara** Eğitim Toplumsal Yeniden Üretim Tartışmalarının Neresinde? **Ezgi Pınar** Yeniden Üretimi Cinsiyet İlişkileri Üzerinden Okumak: Raewyn Connell'in Hegemonik Erkeklik Kavramı Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme **Ayşem Sezer Şanlı-Funda Kemahlı** Garipoğlu Kapitalizmin Bakım Krizi **Sarah Leonard - Nancy Fraser** 21. Yüzyılda Toplumsal Yeniden Üretim Mücadeleleri **Çoşku Çelik - Olana Lyubchenko - Rhaysa Sampaio Ruas da Fonseca - Lina Nasr El Hag Ali** Yıkıntılar Sığınaklara Çevirmek **Stefania Barca- Ethemcan Turhan** Kapitalist Rekabetin Anlamı: Kapitalizm Farklı Aşamalardan mı Geçiyor? İhsan Ercan Sadi

56: Türkiye'de Erdoğan Rejimi ve 'Yeni' Kültür

Kültür: Eskisi, Yenisi **Sibel Özbudun** Efendisiz Halklardan Kapitalist Devletlere: Kültür ve İktidar **Yasin Durak** Türkiye'de Alevilik Algısı, Muhataplık Biçimleri ve Tarihsel Süreklilikler **Şükür Aslan** Devlet İkonografisinin Dönüşümü ve Muhteşem Süleyman Çağı Sergisi'nden Yeditepe Bienali'ne Türkiye'nin Neo-Osmanlı Temsili **Erdem Çolak** Sançığı Çıkarmaktan Kılıç Kuşanmaya: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın AKP İktidarı ile İlişkinde Yönelik Güncel Yaklaşımlara Eleştirel Bir Bakış **İlber C. N. Özdemir** Kendiliğinden Muhkem: Ele Geçirelemeyen Kültür ve Tiyatro Kalesi **Barış Yıldırım** "Din Kardeşlerimiz" ile "Ülkemde Suriyeli İstemiyorum" Arasında Sosyo-Kültürel Entegrasyon Politikaları **Hacı Çevik** Dünya Mirasından Kebir Camii'ne: "Yeni Türkiye"nin Siyasal Sembolü olarak Ayasofya **Deniz Parlak** Ulemanın Kılıcı: Türkiye'de İslamcı Dinamik ve Sınıfsal Yeniden Üretim **Errol Babacan** "Kültür Savaşlarından Kültürel İktidara Türkiye'nin Yeni Kültürü" Eleştirel Bir Değerlendirme **Yücel Demirel**

55: Pandemi, Kriz ve 'Yeni Normal'

Kara Ölüm'den Covid-19'a, Kapitalizmin Yükselişi ve Çöküşü **Haldun Güllalp** Yuvarlak Masa Toplantısı: "Yaşamı Yeniden Örgütlemeliyiz, Çünkü Pandemi Bizi Yeniden Örgütledi" **Nilay Etlier, Aslı Davas, Çağhan Kızıl, Bülent Şık, Tolga Tören, Nevra Akdemir** Pandemiye Küresel Emek Çalışmaları: Belirlemekte Olan Gündem için Notlar **Maria Lorena Cook, Madhumita Dutta, Alexander Gallas, Jörg Nowak, Ben Scully** Kapitalizmin Krizleri Üzerine Gözlemler **Galip L. Yalman** Pandemi, Yeni(den) Devletçilik ve Sınıf Hareketi **Mer t Büyükkarabacak** Sermaye, Salgını Fırsata Çevirirken: MÜSİAD'ın İzole Üretim Üsları Projesi **Ebru Deniz Özkan** Pandemi Sürecinde Tarım Sorununu Yeniden Düşünmek **Derya Nizam** Salgın ve Sınırlar **Yüksel Akkaya** Sermayenin Egemen İstisnası: Liberal Matris ve Hoşnutsuzlukları **Yahya M. Madra, Ceren Özselçuk** Burjuva Biliminin Sınırları ve Covid-19 Cihan Cinemre, Mehmet Şahinler

Gelecek Sayılar

Sayı 61 (2023/1) Bağımlı Finansallaşma: Türkiye ve Küresel Güney'de Dönüşüm

Küresel Güney ülkelerinin küresel ekonomiye eşitsiz bir şekilde eklenmiş olmaları ve bunun yarattığı bağımlılık ilişkileri politik iktisat yazınında uzun zamandır ele alınan bir konu. Merkez kapitalist ülkelerde 1970'lerden bu yana yaşanmakta olan finansallaşma sürecinin gelişmekte olan ülkelerin bu eşitsiz eklenme sürecini nasıl etkilediği ve ne tür yeni bağımlılık ilişkilerine yol açtığı ise henüz yeni tartışılmaya başlandı. Küresel Güney ülkeleri 21. yüzyılda küresel finansal çevrimlere paralel bir biçimde yüksek sermaye girişlerine ve sert çıkışlara sahne oldular. Bu durum, merkez kapitalist ülkelere nazaran daha yüksek faiz oranlarına katlanmak zorunda bulunan Güney ülkelerinin yeni bir tabiiyet içine sürüklenmesine katkıda bulundu. Politika alanı karşılaştırmalı bakımdan daha dar bulunan ülkelerin küresel finansal hiyerarşideki konumlarının yeniden üretildiği görüldü. Söz konusu finansal tabiiyetin Küresel Güney ülkeleri için ne anlama geldiği pek çok açıdan incelenmeyi hak ediyor.

Küresel Güney ülkelerinde finansal dönüşüm ve çelişkilerini tarihsel materyalist bir çerçevede incelemek aynı zamanda finansallaşmaya son verme ve alternatifler sunma bakımından da önem arz ediyor. Tekil ülke ve süreç incelemeleri yanı sıra karşılaştırmalı çalışmalar ve kuramsal açıklamaları barındıran kapsamlı bir dosya ile yapacağımız tartışmanın sosyal bilimler alanında katkıda bulunabileceğini düşünüyoruz.

Bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, aşağıdaki sorular ve konu başlıkları etrafında yazı önerileri izi bekliyoruz.

1. Bağımlı finansallaşma kavramının sunduğu olanaklar ve sınırlılıklar nelerdir? Küresel Güney ülkelerinin finansal tabiiyetleri tarihsel bir bağlamda ve 21. yüzyıl arka planında nasıl ele alınabilir?
2. Bağımlı finansallaşma çalışmaları ile emperyalizm kuramlarını bir arada düşünerek ne gibi bağlantılar kurulabilir? Söz konusu kuramsal bağlantılar aracılığıyla hangi mekanizmaların işleyişi nasıl açıklanabilir?
3. Türkiye de dahil olmak üzere Küresel Güney ülkeleri açısından ciddi bir sorun haline gelen kamu, özel sektör ve hane halkı borçlanma süreçleri üretim ve finansal alana dair varsayılan ilişkileri aşacak biçimde nasıl ele alınabilir?
4. Finansal dönüşüm ve derinleşme, Küresel Güney ülkelerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğine nasıl etkilere bulunmaktadır?
5. Bağımlı finansallaşma farklı ekonomik coğrafyalardaki sermaye birikimi stratejileri ve krizler bakımından özgün biçimler almakta mıdır? Bu araştırma gündemi küresel Güneyde birikim rejimlerinin dönemlendirilmesi için kullanılabilecek bir analiz aracı sunmakta mıdır?
6. Bağımlı finansallaşmanın ortaya çıkardığı yeni sınıf-içi ve sınıflar arası güç dengeleri ve bu gerilimlerin siyaset üzerindeki etkileri nelerdir?
7. Uluslararası para hiyerarşisi bağlamında Küresel Güney ülkelerinde para politikasının ve merkez bankacılığının sınırları nelerdir? Türkiye ve benzeri ülkelerde bu sınırların aşılabilmesi alternatifler Marksist bir çerçevede nasıl incelenebilir?

Katkılarınızı praksis@praksis.org adresine bekliyoruz.

Özet gönderme için son tarih: 15 Mayıs 2022

Yazıların teslimi için son tarih: 30 Eylül 2022

Sayının çıkış tarihi: Ocak 2023

Sayı Editörleri: Ümit Akçay, Ali Rıza Güngen, Elif Karaçimen, M. Gürsan Şenalp

Sayı 62 (2023/2) Ekoloji, 21. Yüzyılda Sınıflar Mücadelesi ve Toplumsal Dönüşüm

Doğanın işleyişini anlama çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkan ve günümüzde artık yaşamsal bir mücadelenin konusu olan, Charles Darwin tarafından tanımlandığı şekliyle "doğanın ekonomisi"nin, yani günümüz popüler kullanımıyla ekolojinin dosyasını yine ve yeniden açıyoruz. Ekoloji terimi, büyüme teorilerinden, değer teorilerine, ekonomik boyutundan yaşamsal duyarlılıklara, mikro canlılardan makro düzeydeki etkilerine, feminist kuram ve hareketlere kadar farklı disiplinlerin cazibe alanı. 1960'ların sonlarından itibaren bir mücadele alanı olarak da karşımıza çıkan ekoloji üzerine yazılanlar oldukça kapsamlı ve büyük bir hacme ulaşmış durumda. Ayrıca, 1990'lı yılların sonundan itibaren de ekolojik kriz tarafından belirlenen bir çoklu krizden çokça bahsediliyor.

Meseleyi hangi bağlamda ele aldığımız -sınıfsal ya da saf hümanizm boyutuyla- ekolojinin konusu olan tüm canlılara yaklaşım biçimimizi de etkiliyor. Ekoloji kapsamında sürdürülen tartışmaların ortaklaştığı kriz olgusuna Marksizmin neler söylediği ya da söyleyebileceği bu sayımızın ana eksenlerinden biri olacak. Ekoloji tartışmalarında insanın doğaya egemen bir varlık oluşuna meydan okuma gibi görünen meselenin doğa – insan savaşı gibi bir soyutlamadan çok tarihsel ve sınıfsal bağlamıyla birlikte ele alınması bu sayıdaki temel ihtiyacımız.

Sizleri, tartışma ve mücadelelerin çok daha sert ve hızlı geçtiği bu süreçte dünyanın sonu korkularından beslenerek meseleyi yalnızca varoluşsal düzeyde değil, sınıfsal mücadele bağlamından kopmadan tüm yönleriyle ele almaya çağırıyoruz. Bu bağlamda ve farklı temalara da açık olduğumuzu belirterek aşağıdaki konu başlıkları çerçevesinde eleştirel katkılarınızı bekliyoruz:

Üretici güçlerin yeniden tanımlanması
Ekoloji ve emek değer kuramı
Kavramsal düzlemde sınıflar mücadelesi: Antroposen kavramı
Yeni yeşil anlaşıma, kapitalist yeşil boyama
Ekolojik üretim tartışmaları: GDO, pestisit kullanımı ve/veya verimliliğe müdahale araçları
Büyüme teorileri ve/veya sürdürülebilir kalkınmaya eleştirel yaklaşımlar
Ekolojiye yaklaşımlar: Ekososyalizm / sosyalist ekoloji
Ekoloji hareketleri ve bu hareketlerin sınıfsal yapıları
Kapitalist üretim süreci ve doğaya etkileri
Kapitalizm sonrası: ekoloji bağlamında geçiş tartışmaları
Endüstriyel tarım ve hayvancılık
Agroekoloji ve biyoçeşitlilik
Sanayi kollarının (özellikle silah sanayi) ekolojik kirliliğe etkileri
Kentleşme ve Ekoloji
Su ve gıda hakkı, gıda egemenliği
Emisyon piyasaları, değişen uluslararası ilişkiler ve uluslararası sermaye hareketleri
Küresel ısınma ve iklim değişikliği
Ormansızlaştırma
Ekolojik kirlenmenin halk sağlığına etkileri
Kadın ve doğa ilişkisi: Ekofeminizm tartışmaları
Ekoloji ve Sanat

Katkılarınızı praksis@praksis.org adresine bekliyoruz.

Özetgönderme için son tarih: 31 Ocak 2023

Yazıların teslimi için son tarih: 30 Mayıs 2023

Sayının çıkış tarihi: Eylül 2023

Sayı Editörleri: Ali Yalçın Göymen, Aslı Kayhan, Çiğdem Demircan-Simon, Ecehan Balta

Bölgeselliğin (Territoriality) Mekânları, Coğrafyası ve Krizleri Üzerine
Bir Deneme

Sinan Cem Kızıl

Pandeminin Gölgesinde Otoriter Devletin Kentsel Gündelik Hayata
Müdahaleleri

Eray Aktepe

Krizlerden Öteye, Kentte Yürüebilmek

Segah Sak

Modern Kıyının İnşası: 19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İstanbul'da Dört Kıyı Dolgu
Projesi Üzerinden Toprağın ve Kentsel Dönüşüm Atığının Metabolik Akışı

Esra Sert

Stadyomdan Arenaya Türkiye'de Stadyumların Dönüşümü

Rahşan İnal

Kitap Eleştirisi: "Kentlerin Türkiye'si": Eski Şarap, Yeni Şişe

İbrahim Gündoğdu

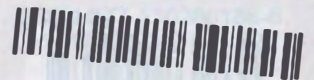
Kitap Eleştirisi: Tamamlanmamış Kentsel Devrim:

Günümüz Türkiye'sinde Kent, Kriz ve Gündelik Hayat

Havva Ezgi Doğru

FİYATI: 4

55 00₺

4440000002768